

ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM
SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

TOMUS CXIII.

HUNGARIA
SZEGED
2001

ACTA HISTORICA
TOMUS CXIII.

V. P. SUSARIN,
a neves orosz hungarológus emlékére

ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM
SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

TOMUS CXIII.

HUNGARIA
SZEGED
2001

**ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA**

Szerkesztőbizottság:

DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ,
DR. ZIMONYI ISTVÁN

A kötet a Történeti Segédtudományok Tanszék kiadványa.

Redegit:

DR. FERENC MAKK

Szerkesztette:

DR. MAKK FERENC

Műszaki szerkesztő:

DÁVID TAMÁS

HU ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis
HU ISSN 0324-6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

Annales Alamannici a. 863: „gens Hunorum”.
Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok ?

1. Az Alemann Évkönyveknek a 863. évi bejegyzése a következő: „gens Hunorum christianitatis nomen aggressa est.”¹ A számomra ismert interpretációs kísérletek közül egy vizsgálja egymással szembesítve a különböző nézeteket, de mint látni fogjuk, végül is hibásan választ közülük.² Egy másik pedig úgy fogalmaz, hogy nem állapíthatjuk meg, vajon a lejjebb a 2. illetve 3. pontban ismertetendő szövegértelmezés közül melyiket fogadja el. Sőt még egy számomra esetleg nem ismert történelmi magyarázat is lebeghetett a szótáríró szeme előtt.³

A többi esetben a modern interpretálók lényegében apodiktikusan, mélyebbre hatoló érvelés nélkül foglalnak állást. Egy vonatkozásban persze érthető és indokolt az érvelés mellőzése: 863-ban valódi hunok, Attila népének leszármazottai biztosan nem éltek már a Keleti Frank Birodalom krónikáinak a horizontján belül. A latin *Hunus* archaizáló elnevezésésként⁴ egy steppei eredetű lovas nomád népet jelölhetett. De melyiket?

2. A keleti frankok történetének utólérhetetlen tájékozottságú feldolgozója, E. Dümmler három kötetes klasszikus monográfiájában az *Annales Alamannici* ben-

---

¹ W. LENDI, Untersuchungen zur frühalemannischen Annalistik. Die Murbacher Annalen mit Edition (Scriinium Friburgense I.). Freiburg Schweiz 1971, 180. 1971 előtt a kutatók általában G. Pertz szövegközlését használták: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in folio I. Hannoverae 1826, 50 vö. 66, 76. L. még lejjebb 14. jegyzetet.

² S. SZÁDECZKY-KARDOSS, Über etliche Quellen der awarischen Geschichte des neunten Jahrhunderts. „Les questions fondamentales du peuplement du Bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle” (Bulletin de l’Académie Hongroise des Sciences [Institut Archéologique] Supplément 1.). Budapest 1972, 116-117, 121-122. A cikk szóbeli előadására Szegeden egy 1971. április 27-29 napjain megtartott nemzetközi tudományos konferencián került sor, amelyet az „Union Internationale Archéologique Slave” rendezett. L. még S. SZÁDECZKY-KARDOSS, Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von T. Olajos. Szeged 1986, 120, 138, 140.

³ Mittellateinische Wörterbuch bis zum ausgehenden 12. Jahrhundert. Band I. Redigiert von O. PRINZ. Berlin 1967, 381.

⁴ L. egyebek mellett GY. MORAVCSIK, Klassizismus in der byzantinischen Geschichtsschreibung. Polychronion. Festschrift F. Dölger z. 75. Geburtstag. Heidelberg 1966, 366-377. A korai középkori latin nyelvű történetírásban az archaizálás éppen olyan mint a bizánci historikusoknál. A Hun(n)i ugyanígy szolgál steppei nomádok jelölésére mint az Οὐννοι népnév.

nünket foglalkoztató passzusát az *Annales Bertiniani auctore Hincmaro*⁵ 862. évi bejegyzésével hozza összefüggésbe, amely utóbbi híradás egyebek mellett az *Ungri* népről is szól.⁶ Így tehát az *Ungri* és a *gens Hunorum* egyazon nációra, a magyarokra vonatkozna.⁷ Ezt a felfogást képviseli mások mellett a korai magyarság történeti forrásainak legjelentősebb összegyűjtője, Gombos F. Albin is.⁸

A Karoling-kori eseményeket tárgyaló évkönyvekben nem példátlan, hogy az egyébként történetileg hiteles közlés nem a megfelelő évszám alatt olvasható. Egy évnvi ilyen ante- vagy posztdatalás önmagában véve egyáltalán nem meglepő és nem perdöntő. Így eleve elvetni a két kiváló szakember értelmezését, hogy tudnillik az *Annales Bertiniani* 862-es és az *Annales Alamannici* 863-as bejegyzése egyazon támadásról szól, nem indokolt.⁹ S az *Ungri* a Frank Birodalom írástudóinál, steppei eredetű lovas nomád nép lévén, jelölhető volt a „*gens Hunorum*” kifejezéssel. Ha mi most mégis elutasítjuk az ilyen interpretációt, ez azért van, mert a lejjebb az 5. pontban ismertetendő szövegértelmezés ennél jóval plauzibilisebb.

3. Szádeczky-Kardoss Samu egy 1972-ben megjelent értekezésében a „*christianitatis nomen*” kifejezést a keleti Frank Birodalom keresztény lakosságára vonatkoztatta, amelybe beletartoztak a frank uralom alá vetett és megkeresztelkedett dunántúli avarok is.¹⁰ A „*gens Hunorum*” szavakat pedig az „avarok puszt-

---

⁵ *Annales Bertiniani* a. 741-882: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in folio I. Hannoverae 1826, 458; *Annales Bertiniani* rec. G. WAITZ in: MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannovae 1883, 60.

⁶ A kutatók többsége az *Annales Bertiniani* Hincmar tollából származó részében (a. 862) említett *Ungri* népnévet a Kárpátoktól keletre nomadizáló magyarokra vonatkoztatja; l. legutóbb MAKK F., A turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998, 45-58. UNGVÁRY J., „...qui Ungri vocantur”. Magyar Nyelv 113 (1997) 441-445 szerint viszont az itteni *Ungri* egy már korábban a Frank Birodalom keleti peremén megtelepedett népességet jelöl.

⁷ E. DÜMMLER, Geschichte der Ostfränkischen Reiches II. Leipzig 1887 (Nachdruck: 1960), 37.

⁸ A. F. GOMBOS, Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tomus I., Budapestini 1937, 91, 212 („*Annales Weingartenses ... Quae annis 863-899 coniuncta de Hungaris dicuntur, ad verbum ex Annalibus Alamannicis recepta sunt*”).

⁹ Például Nagy Károly 791-es személyesen a pannoniai avarok ellen vezetett hadjárata nem a 791. évhez van bejegyezve a következő „*Annales*”-ekben: Admuntenses, Colbacenses, Colonienses, Sancti Dionysii, S. Benigni Diviosensis, Dorenses, Gemmeticenses, Sancti Germani minores, Hildesheimenses, Lamperti Hersfeldensis, Lundenses, Mellicenses, Mosellani, Uticenses.

¹⁰ L. feljebb a 2. jegyzetet.

táinak” pogány nomádjaira¹¹ értette, vagy legalábbis valószínűnek ítélte ennek a történeti interpretációnak a helytállóságát. Azt állította, hogy a hun népnevet a Karoling-kor írói rendkívül gyakran használták az avarok jelölésére; ugyanez a bolgárok vonatkozásában nem látszott megállapíthatónak.¹² Az utóbbi elgondolásával nem állt egyedül: Nagy Károly és az avarok kapcsolatainak a tudós feldolgozója, Deér József szintén egyenlőségjelet tesz a „gens Hunorum” és az avarok közé (lásd a következő, 4. pontot).

Az előzőekben megtárgyaltakon kívül még egy tény szólt a most ismertetett interpretáció mellett. Az O. Prinz szerkesztette középlatin szótár az Annales Alamannici 863. évi bejegyzését iskolapéldaként használja az *aggredior* ige „megtámad” („angreifen”) értelmezésének az illusztrálásánál.¹³ Csakhogy a tekintélyes szakemberek munkájával összeállított szótárnak ez az eljárása tévesnek, félrevezetőnek bizonyul.

4. Deér József úgy véli, hogy a „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*” 6. fejezete¹⁴ nem jelenti az összes, Pannoniában frank uralom alá vetett és a salzburgi egyházi *iurisdictio* alá rendelt avarnak a Nagy Károly hódítása nyomán történt megkeresztelését–megkeresztelkedését. „Von einer nur straffer organisierten und wirksamen Mission kann vor etwa 840 keine Rede sein. ... eine allein-stehende Nachricht spricht erst zum Jahre 863 von der Bekehrung der *gens Hunorum*”.¹⁵

---

¹¹ Regino abbas Prumiensis, *Chronicon* a. 889: „*Avarum solitudines*” (Rec. F. KURZE: MGH *Scriptores rerum Germanicarum* [50] Hannoverae 1890, 132).

¹² Példák hosszú-hosszú sora olvasható az avar=hun népnévhasználatra a következő forrásgyűjteményben: *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Hrsg. J. FERLUGA, M. HELLMANN, H. LUDAT. Redaktion N. OTTO, D. WOJTECKI. Serie A: *Lateinische Namen bis 900 I.*, Wiesbaden 1977, 187-283, 403-408. *Glossar ... II.*, Wiesbaden 1982, 190-262, 401-407. A szóban forgó forrásgyűjtemény átolvasása azt mutatja, hogy a bolgár=hun népnévhasználat a Karoling korra vonatkozó latin kútfőkben vagy egyáltalán nem fordul elő, vagy olyan ritka, mint a fehér holló.

¹³ L. feljebb a 3. jegyzetet.

¹⁴ F. LOŠEK, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Bischofs Theotmar von Salzburg*. Hannover 1997, 108-113; H. WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien-Köln-Graz 1979, 44-46.

¹⁵ J. DEÉR, *Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches in: W. BRAUNFELS (Red.), Karl der Grosse I.* Düsseldorf 1966, 787. Deér nem közvetlenül az *Annales Alamannici*-t idézi, hanem az *Annales Sangallenses maiores*-t. Ez utóbbi azonban a 709-918 évi bejegyzéseit az Alemann Évkönyvekből írta ki; a 863-as bejegyzés esetében a szöveg átvétele szó szerinti. Hogy a Sankt Galleni Évkönyvek első része nem egyéb, mint az Alemann Évkönyvek másolata, ezt az idevágó szakmunkák

Hogy a frank uralom alá vetett Pannoniában bujkálhatott még itt-ott hosszabb ideig pogány hiten maradt jelentéktelen lélekszámú avar szórvány, ez nem zárható ki.¹⁶ De hogy 863-ban tömeges térítésre lett volna szükség, ez teljesen elvethető feltételezés. Aki Alcuin leveleinek az avarországi misszióról szóló passzusait és még néhány korabeli hasonló híradást elolvas, az meggyőződhet róla, hogy Nagy Károly papjai alapos tömegtérítést végeztek.¹⁷ Hogy sokatmondó hazai történeti analógiával szolgáljak: a magyar nép és uralkodója Géza nagyfejedelem uralmának utolsó szakaszában s főleg Szent István idején keresztelkedett meg. A Vata színre lépéséig bujkáló pogány szórványok felszámolása nem a megtérést és megtérítést jelentette, hanem legfeljebb egy pogánylázadás leverését.

5. Feljebb a 2. és a 3. pontokban megbeszélte interpretációk abból indultak ki, hogy az adott összefüggésben az *aggredior* ige jelentése „megtámad”. Szádeczky-Kardoss S. azért járt el így, mert hitelt adott az 1971. évi előadásakor egészen friss, a tudomány akkor legújabb álláspontját közvetítő szótár nyomatékos megállapításának.¹⁸

Az *aggredior* ige etimológiájának megfelelő alapjelentése azonban „oda- illetve közelép, (meg)közelít”.¹⁹ Az átvitt jelentést a szövegösszefüggésből olvashatjuk ki. Ha ellenséges szándékkal történik a közeledés, akkor a fordítás „(meg)támad”, „megtámadni készül”.²⁰ Ha viszont jószándékú, barátságos, vonzó a közeledés, akkor a magyarba való ártületés ilyesmi lehet: „oldalára áll”, „csatlakozik”, „egyesül” vagy „egyesülni készül”.²¹ Az *Annales Alamannici* bennünket foglalkoztató mondatával egyező tartalmú évkönyvbejegyzés számos más

---

tanulmányait összegezve tömören közli a Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto POTTHAST digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum II. Fontes A-B, Romae 1967, 332: „Annales Sangallenses maiores (St. Gallen). A. 709-918 iuxta Annales Alamannicos”. L. még feljebb az 1. jegyzetet.

¹⁶ A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 3. fejezete szerint 870 táján kizárólag csak megkeresztelkedett avarok éltek a Frank Birodalom területén; a pogányokat kiűldözték. S e híradás feltétlen hitelt érdemel, hiszen a salzburgi érsekség papjai, akik közé a *Conversio* című „fehérkönyv” szerzője is tartozott, pontosan tudták, hogy mely népek élnek egyházmegyéjükben.

¹⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS S., Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Die Quellen der Awarengeschichte von 557 bis 806. Társ szerző FARKAS CS. Munkatársak: BORSOS M., CSILLIK É., MAKK F., OLAJOS T., Budapest 1998, 285-307.

¹⁸ L. feljebb a 3. jegyzetet és a 12. jegyzetbe tartozó mondatokat a szövegben.

¹⁹ Oxford Latin Dictionary. Edited by P. G. W. GLARE, Oxford (1968-)1982, 84 (a továbbiakban OLD). „To go or advance (towards a place); ... approach, accost .. to set about (a task, etc.), start on, undertake ... attempt, proceed, begin.”

²⁰ OLD 84: „To approach with hostile intent, assault, attack ... to confront menacingly ...to try to damage”.

²¹ OLD 84: „To go up to (a person) in order to speak to him, etc., approach, accost.”

Karoling-kori történeti munkában is olvasható. S ezek tetemes része az Alemann Évkönyvekkel azonos eredetű és egyforma szövegezésű.²² Az ilyenek természetesen önmagukban nem adhatnak biztos választ arra a kérdésre, hogy vajon a „gens Hunorum” magyarokra, vagy avarokra utal-e, avagy esetleg egy másik steppei eredetű lovas nomád nép jelölésére szolgál.

Egy olyan steppei származású s eredetileg lovas nomád életmódú náción él a frank évkönyvírók látóhatásán belül, amelynek uralkodója népével együtt éppen a 860-as évtized derekán készülni megterti és aztán meg is keresztelkedik, s ez Bo(go)ris és a bolgárság.

Szerencsére akad egy olyan egykorú vagy közel egykorú forrásból merítő híradás, amelyiknek a fogalmazása nem hagy kétséget afelől, hogy az Annales Alamannici 863-as bejegyzésével („gens Hunorum christianitatis nomen aggressa est”) azonos tárgyú, ám a „gens Hunorum” szavaknál egyértelműbben vall a szóban forgó népről (a releváns szavakat kiemelem az idézetben): „G e n s V u l g a r o r u m a d C h r i s t i f i d e m c o n v e r t i t u r . C u i u s g e n t i s r e x t a n t a p e r f e c t i o n e c h r i s t i a n i t a t i s n o m e n s u s c e p i t , u t d i e b u s r e g i s o r n a m e n t i s i n d u t u s c o r a m p o p u l o p r o c e d e r e t , n o c t i b u s v e r o s a c c o i n d u t u s i n e c c l e s i a s u p e r p a v i m e n t u m c i l i c i o s u b s t r a t o i n o r a t i o n e p e r n o c t a r e t .” Ez áll az Annales Einsidlenses 868. évi bejegyzésében.²³ Így megvan a válasz a cikkünk címében felvetett kérdésre: az Annales Alamannici „gens Hunorum” szavai minden valószínűség szerint a bolgárok népét jelölik.²⁴

Meglepő viszont, hogy a bolgár tudósok, akik népük történetének görög és latin nyelvű forrásait nagy gonddal a Fontes Historiae Bulgaricae (Fontes Latini és Fontes Graeci) kötetekben összegyűjtötték, nem vették észre azt, hogy a „gens Hunorum” kifejezés a szóban forgó forrásokban a bolgárok jelölésére szolgált.²⁵

---

²² Herimanni Aug. Chronicon a. 863 (MGH Scriptorum V., 106): *Nonnulli ex Hunis christiani effecti sunt*; Ekkehardi Chronicon Wirzburgense a. 865 (MGH Scriptorum VI., 28, 172): *Huni christianitatis nomen aggressi sunt*; Annalista Saxo a. 865 (MGH Scriptorum VI 578): *Hunni christianitatis nomen aggressi sunt*; Annales Mellicenses a. 862 (MGH Scriptorum IX., 496): *Huni christianitatis nomen aggressi sunt*; Annales Palidenses a. 863 (MGH Scriptorum XVI., 59): *Huni christianitatem susceperunt*.

²³ Annales Einsidlenses. Rec. G. Pertz: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum III. Hannoverae 1839, 140. Ugyanitt a 863. év bejegyzése a „Huni ad fidem convertitur” mondattal kezdődik.

²⁴ ALFÖLDI A., A kereszténység nyomai Pannoniában a népvándorlás korában in: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: SERÉDI J., Budapest 1938 (Reprint 1988), 42 n. 5 már utalt erre a lehetőségre.

²⁵ Fontes Historiae Bulgaricae XXII. Fontes Graeci Historiae Bulgaricae. Tomus X. Serdicae 1980, 412.

TERÉZ OLAJOS

Annales Alamannici a. 863: „gens Hunorum”.
Hongrois d'Etelköz ou Avars ou bien Bulgares ?

Concernant l'an 863 les Annales Alémaniques contiennent l'annotation suivante: „*gens Hunorum christianitatis nomen aggressa est*”. En la mettant en rapport avec l'annotation de l'an 862 des *Annales Bertiniani* qui parle, entre autres, des *Ungri*, la plupart des médiévistes (comme p. ex. E. Dümmler, F. A. Gombos) identifient la *gens Hunorum* avec les Hongrois d'Etelköz. Par contre, certains spécialistes (p. ex. J. Deér, S. Szádeczky-Kardoss) interprètent ce peuple hunnique comme des Avars.

Étant donné que le verbe latin *aggredior* a non seulement le sens „attaquer”, „agresser”, mais aussi „se rallier”, „s'associer”, „se réunir”, „se joindre”, l'annaliste pouvait parler ici d'un peuple d'origine steppique (Hunni) qui fut évangélisé au milieu des années 860. A l'horizon des annalistes francs ce peuple pouvait bien être le bulgare. De plus, dans les *Annales Einsidlenses* (a. 868) on peut lire les suivants: „*Gens Vulgarorum ad Christi fidem convertitur. Cuius gentis rex tanta perfectione christianitatis nomen suscepit, ut diebus regis ornamentis indutus coram populo procederet, noctibus vero sacco indutus in ecclesia super pavimentum cilicio substrato in oratione pernoctaret.*”

KRISTÓ GYULA

Anonymus a 9. századi Kárpát-medence bolgár fejedelmeiről

Az elmúlt évtizedek délkelet-európai történetírásában a magyar Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkája rendkívüli módon felértékelődött. A román történetírás ezzel a forrással kívánta igazolni a román etnikum 9. századi jelenlétét a Kárpát-medencében (Erdélyben),¹ illetve a bolgár történetírás ezt használta fel annak bizonyítására, hogy a bolgárok a 9. században ebben a térségben igen jelentős befolyásra tettek szert.² Ennek alapvetően a források rendkívül gyér száma az oka, ugyanakkor sokáig (elvéve még ma is) politikai érdekek játszottak (játsszanak) szerepet abban, hogy a mai délkelet-európai nemzeteket alkotó népek számára tudásaik minél dicsőbb múltat rajzoljanak meg. Szükséges hangsúlyozni, hogy a bolgár uralmat a Kárpát-medence egy része felett Anonymustól független, egykorú forrás is bizonyítja,³ ugyanakkor a románok itteni jelenlétének feltételezésére Anonymuson kívül további kútfő nem áll rendelkezésre.⁴ Ebből következik, hogy amíg a román történetírás egyetlen más forrásban sem előforduló, utóbb megkonstruált tant kíván Anonymusszal igazoltatni (a dákoromán kontinuitás elméletét), addig a bolgár történetírás egy valós tény (a 9. századi kárpát-medencei bolgár jelenlétet és érdekeltséget) próbál Anonymus révén jobban, mélyebben megvilágítani. A teher, amelyet Anonymusra raknak, nem egyenlő súlyú tehát, de a teher nagyságától független az a kérdés, hogy egyáltalán terhelhető-e Anonymus. Más szavakkal: van-e bármiféle lehetőség annak pusztá-

---

¹ ȘTEFAN PASCU: Voievodatul Transilvaniei. I.² Cluj 1972. 66–92.; ADRIAN BEJAN: Banatul în secolle IV–XII. Timișoara 1995. 104–112.

² ST. LISCHÉV: Zur Frage über die Lage der Stadtgemeinden in den Feudalstaaten der Balkanhalbinsel (X–XV. Jh.) Études Historiques 3 (1966) 95–109.; HRISTO DIMITROV: B'lgaroungarski otnošeniya prez srednovekovieto. Sofija 1998. 44–70.

³ Annales Fuldenses. Recognovit Fridericus Kurze. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae 1891. 122.; I. még DJULA KRISTÓ: K voprosu o bolgarskom vladycestve na Al'fel'de v 9 v. In: Dokladi. 6. B'lgarskite zemi v drevnostta. B'lgarija prez srednovekovieto. Vtori mezhdunaroden kongress po b'lgaristika. Sofija 1987. 265–272.; KRISTÓ GYULA: A 10. századi Erdély politikai történetéhez. Századok 122 (1988) 30–33.

⁴ KRISTÓ GYULA: Rómaiak és vlahok Nyesztornál és Anonymusnál. Századok 112 (1978) 623–661.

feltételezésére, hogy az 1210 táján regényes gestát⁵ író Anonymusnak reális ismeretei voltak a 9. századi Kárpát-medencéről? Mivel Anonymusnak több mint 300 évvel korábbi eseményekre kellett volna emlékeznie, eleve nem számolhatunk azzal, hogy memóriája (vagy akár az ott élő népek kollektív emlékezete) segítségére volt. Maradna tehát annak feltételezése, hogy korabeli (9., esetleg 10. századi) hiteles, de elveszett forrásokat használt volna. Mivel a kutatás frissen összegezte az Anonymus latin nyelvű írott kútfőire vonatkozó eddigi ismereteket,⁶ könnyűszerrel megállapítható: ilyen írásos források Anonymusnak nem álltak rendelkezésére. Az általános megfontolások szintjén tehát bizony kimondható: rossz nyomon halad az, aki a 9. századi Kárpát-medence történetét Anonymus alapján akarja felvázolni, a *Gesta Hungarorum* erre teljességgel alkalmatlan.

Ezt a konkrét vizsgálódások tökéletesen megerősítik. Az egykorú forrásokban a kárpát-medencei térséggel határos területeken előforduló több tucat személyiség közül Anonymus egyet sem ismer, pedig olyanokról van szó, mint Arnulf császár, Bölcs Leó császár, Simeon cár, Szvatopluk fejedelem, Liutpold herceg, Braszlav herceg, Theotmar érsek stb., akiknek valamilyen módon közük volt az Anonymus által elbeszélt magyar honfoglaláshoz, illetve annak közvetlen előzményeihez és következményeihez.⁷ Anonymus azonban nem csupán a neveket nem ismeri, hanem azokat a konkrét történelmi körülményeket sem, amelyek a 895–900. évi magyar honfoglaláshoz elvezettek (bolgár–bizánci háború, besenyő–bolgár szövetség stb.),⁸ így a 9–10. század fordulója Közép-Európájának valóságos viszonyait illetően aligha tekinthető jól informáltnak, s még kevésbé várható el tőle, hogy a 895 előtti évtizedekről bármiféle hiteles *külpolitikai* információt megőrizhetett volna. Ezen a ponton kell nyomatékosan hangoztatnom egy roppant fontos körülményt. Anonymus (bár nevét nem ismerjük) magyar ember volt. Erre mutat, hogy egész gestája magyar öntudattól duzzad, a magyar régmúltról szól, ennek kapcsán tett említést a "mi énekmundóinkról" (*nostris*

---

⁵ KRISTÓ GYULA: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 66 (1979) 45–59. (Ez utóbbi két munkám együtt olvasható az alábbi kötetben: KRISTÓ GYULA: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 1983. 132–190., 498–511., 369–392., 575–579.)

⁶ THOROCZKAY GÁBOR: Anonymus latin nyelvű forrásai. *Historiográfiai áttekintés. Turul* 72 (1999) 108–117.

⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: Bevezető. In: *Anonymus Gesta Hungarorum*. Hasonmás kiadás. Bp. 1975. 17.

⁸ GYULA KRISTÓ: *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged 1995. 175–203.

ioculatores),⁹ magyar közszót használt latin nyelvű munkájában, magyarul ragozott tulajdonnevet stb. Nos, Anonymusnak – leszámítva néhány emlékezetforgácsot, amely munkájában többnyire már eredeti értelmét veszítve szerepel – a 9–10. századi magyar történelemről rendkívül hiányos és téves képe volt. A kutatás világosan kimutatta: a gesta a magyar történelem 900 körüli időszaka vonatkozásában, vagyis éppen azon a téren, ahol a magyar Anonymusnak a leginkább lehettek ismeretei, történeti forrásként gyakorlatilag használhatatlan.¹⁰ Ha pedig saját népe 300 évvel korábbi históriáját illetően alapvetően tájékozatlan, miként lehetne perdöntő forrás a magyarok szomszédaira nézve, akikről éppen csak érintőlegesen emlékezett meg, nem is önálló tárgyalásban, nem is a központba állítva őket, hanem csakis a magyarokkal kapcsolatban. A román, a bolgár (más pontokon az orosz) történetírás¹¹ elmulasztotta Anonymus munkájának beható vizsgálatát. Mivel a gesta tárgya a magyar történelem, a gestáról a román, a bolgár, az orosz stb. történetírásnak nem lehet úgy szólnia, hogy figyelmen kívül hagyja az anonymusi mű egészére és részleteire vonatkozó, a magyar történetírás által megállapított eredményeket, és nem tehet úgy, hogy bővebb szövegek környezetéből kiemelt részleteket módszeres vizsgálat nélkül hitelesnek minősít pusztán azon az alapon, hogy ami írásba került, az csakis hiteles lehet, s ahol ráadásul még érzelmi tényező is a hitelesség kinyilvánítására sarkall, nevezetesen a román, a bolgár nép múltja egy szeletének Anonymusnál olvasható kedvező beállítására. A román történetírás igen régóta használta, és szinte „nemzeti” forrássá tette Anonymust,¹² mert csak itt lelt írott forrásban annak nyomára, hogy állítólag már a magyar honfoglaláskor Erdélyben „Gelou, valamiféle vlach uralkodott”.¹³ A bolgár történetírásban viszont csak legújabbán támad reneszánsza Anonymusnak,

---

⁹ Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Unter Mitarbeit von LÁSZLÓ VESZPRÉMY herausgegeben von GABRIEL SILAGI. Ungarns Geschichtsschreiber. 4. Sigmaringen 1991. 74. (Anonymus legújabb magyar fordítását l. VESZPRÉMY LÁSZLÓ tollából: Anonymus, A magyarok cselekedetei. Kézai Simon, A magyarok cselekedetei. Millenniumi magyar történelem. Források. Bp. 1999. 9–49.)

¹⁰ GY. GYÖRFFY: Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des anonymen Notars. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 20 (1972) 209–229.; GYULA KRISTÓ: Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301. Bp. 1993. 183–184.

¹¹ V. D. KOROLJUK: Slavjane, vlahi, rimljane i rimske pastuhi vengerskogo "Anonima". In: Jugovostočnaja Evropa v srednic veka. I. Kisinov 1972. 144–159.; l. még V. P. ŠUŠARIN: Russko-vengerskie otnošenija v IX. v. In: Meždunarodnye svjazy Rossii do XVII. v. Moskva 1961. 131–180.

¹² L. pl. N. STOICESCU–I. HURDUBEȚIU: Continuitatea Daco-Romanilor în istoriografia română și străină. București 1984. 174–181.

¹³ A 9. jegyzetben i. m. 74.

akit hitelesnek tekintenek, s tudósítása alapján számolnak azzal, hogy a Kárpát-medence nagy területein a magyar honfoglalás előtt szláv, bolgár és avar népesség élt Salanus, Glad és Menumorout hatalma alatt, akiket a bolgár uralkodó nevezett ki, és így azok a bolgár uralkodó alattvalói voltak.¹⁴ Az alábbiakban erre a kérdéskörre szorítkozva fejtem ki véleményemet, és nem térek ki a bolgárok általános szerepére Anonymus munkájában, amivel pedig a magyar történettudomány ismételtelen foglalkozott.¹⁵

A magyar kutatás már régen rámutatott arra, hogy Anonymus a magyarokkal szemben ellenséges vezérek népi hovatarozását a 12–13. század fordulója Magyarországot körülvevő etnikai-politikai viszonyok alapján határozta meg.¹⁶ Az azóta elvégzett vizsgálatok ezt mindenben megerősítették.¹⁷ Magyarország akkor, amikor Anonymus a gestáját írta, északnyugat felől a csehekkel, illetve – a Morvaországot is magában foglaló – Csehországgal volt határos, ennek megfelelően szerepel Anonymusnál Magyarország északnyugati területén (bent a Kárpát-medencében!) Zubur, akiről afféle információkat kapunk, hogy „a cseh fejedelem kegyéből” lett nyitrai fejedelem, népei szlávok és csehek voltak, és a magyaroknak a csehek segítségével próbált meg ellenállni.¹⁸ Zubur soha nem létezett figura, akit a Nyitra melletti Zobor hegy nevéből Anonymus keltett életre.¹⁹ Kitalált voltára utal az is, hogy csehekről szólni a 895 előtti időben mind a Kárpát-medence északnyugati részén, mind az azzal nyugatról közvetlenül határos területeken anakronizmus. Ugyancsak e módon lehet magyarázni Anonymus egy másik kortévesztését, azt, hogy a magyar honfoglalás idején szerinte a Kárpát-medence nyugati részét rómaiak tartották fennhatóságuk alatt. Anonymus leírása szerint e rómaiak védték Veszprém várát, s amikor a várostrom a magyarok javára látszott

---

¹⁴ HRISTO DIMITROV: a 2. jegyzetben i. m. 47–53.

¹⁵ ECKHARDT SÁNDOR: Anonymus dölyfös bolgárjai. *Magyar Nyelv* 56 (1960) 248–250.; GYULA MORAVCSIK: Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 7 (1969) 167–174.; BENKŐ LORÁND: Ómagyar szólás nyomai Anonymusnál. *Magyar Nyelv* 92 (1996) 188–189.; l. még ISTVÁN KAPITÁNYFFY: Der ungarische Anonymus und Byzanz. In: *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance. Rédigé par THÉRÈSE OLAJOS. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Opuscula Byzantina. IX. Szeged 1994. 69–76.*

¹⁶ DEÉR JÓZSEF: A románság eredetének kérdése a középkori magyar történetírásban. In: *Magyarok és románok. Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. 1943. 94–110.*

¹⁷ KRISTÓ GYULA: a 4. jegyzetben i. m. 656.

¹⁸ A 9. jegyzetben i. m. 88., 90.

¹⁹ BENKŐ LORÁND: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1998. 16–17.*

eldőlni, a rómaiak feladták az erősséget, és „életüket mentve a németek földjére igyekeztek”.²⁰ Ezek a rómaiak úgy kerültek bele Anonymus gestájába, hogy Magyarország 1210 táján nyugat felől a Német-római Császársággal volt határos, s ennek alattvalóit nevezték rómaiaknak, amint ezt a „rómaiak császára” (*imperator Romanorum*) kifejezés mutatja. A gestaíró tévedése nyilvánvaló, hiszen a magyar honfoglalás idején a Német-római Császárság még nem létezett.²¹ Mielőtt a bolgár fejedelmekre térnek, annak igazolására, hogy Anonymus Zuburral és a rómaiakkal kapcsolatos eljárása nem egyedi eset, hanem általánosnak mondható, azaz munkamódszerére, írói eljárására vet fényt, megemlítem Gelou példáját, akivel a honfoglaló magyaroknak a *Gesta Hungarorum* szerint Erdély birtoklásáért kellett harcolniuk. Az 1210 körüli Magyarország délkeleti határai mentén – a délről észak felé tartó, transzhumáló (vándorló) életmódot folytató – románok (vlachok) éltek, ezért helyezte be Anonymus a Kárpát-medence keleti felébe, az Erdélyi-medencébe a vlachokat, és ugyancsak helynévből, a Kolozsvártól nyugatra eső Gyalu település (1246-ban Golou alakban szerepel, ma Gilău Romániában) nevéből keltette életre Gelou vezért.²²

Mindezek ismeretében eleve feltételezhető, hogy az Anonymusnál a 9. század végén szerepeltetett bolgár fejedelmek sem hiteles történeti személyiségek, hanem Anonymus fantáziájának termékei. A részletes vizsgálatok ezt teljesen megerősítik. Közülük Anonymus a legtöbbet Salanusszal foglalkozik, fennhatósága alá igen kiterjedt területet rajzol a Kárpát-medence középső részén. Mint írta: „A Tisza és Duna közti területet fel az orosz és lengyel határig Bulgária fejedelme, Salanus fejedelem őse, a Nagy Keanus foglalta el, és szlávokkal és bolgárokkal népesítette be”. Anonymus szerint a honfoglaló magyarok követői a Tisza menti Alpár várában találták meg Salanus fejedelmet, aki utóbb a gestában mint titeli fejedelem fordul elő, aminek az a magyarázata, hogy Salanus Titelben tartotta udvarát. A magyarok ellen – akik Titelig nyomultak előre, onnan pedig Zoloncman révjéig haladtak – Salanus a görög császár és a bolgár fejedelem segítségét élvezte.²³ Legfrissebben két vonatkozásban is halálos sebet kapott az a vélekedés, amely hitelt adott a gestaíró ezen tudósításának. Egyrészt a Tiszaalpáron elvégzett régészeti ásatás arra hívta fel a figyelmet, hogy a 12. századnál korábbi leletek

²⁰ A 9. jegyzetben i. m. 112.

²¹ KRISTÓ GYULA: a 4. jegyzetben i. m. 632.

²² INOKAI TÓTH ZOLTÁN: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Századok 79–80 (1945–1946) 57., 84.; BENKŐ LORÁND: a 19. jegyzetben i. m. 21.

²³ A 9. jegyzetben i. m. 52., 62., 66., 92., 98.

nem fordultak elő az alpári vár területén, a sánc földjében sem, vagyis 895-ben nem lehetett vár Alpáron. De még az 1075. évi garamszentbenedeki oklevél sem említett várat Alpáron, pedig alaposan körülírta a település határait.²⁴ Másrészt Benkő Loránd azt mutatta ki, hogy Salanus – magyarul: Szalán – neve a gestában lejegyzett Zoloncaman (magyarul Szalánkemén, ma Slankamen Jugoszláviában) helynév első tagjából alakult a latin *-us* végződéssel ellátva. Benkő szerint a Szalánkemén név első tagját (Szalán) Anonymus személynévi előtagnak vélte. E feltevést az emeli a bizonyosság szintjére, hogy Anonymus igen kedvelt, sorozatosan gyakorolt eljárásával találkozunk itt, azzal, hogy a gestaíró "kitalált honfoglalás kori személyeit olyan helynévről nevezi el, amely a kérdéses személy cselekményének vidékére esik".²⁵ Anonymus szerint a magyarok Zuburt a róla elnevezett Zobor hegyén akasztották fel, Gelout a Kapos folyónál ölték meg, vagyis ott, ahol Gyalu található. Anonymus ezen sajátos eljárása nyomatékosan arra hívja fel a figyelmet, hogy a gestaíró csakis a munka egészének és a szerző munkamódszerének ismeretében szabad nyilatkozni. Salanustól eltérően kell megítélni az Anonymus által Salanus ősenek megtett Nagy Keanus nevét. Őt egészen biztosan nem helynévből keltette életre a gestaíró. Mivel Salanus kitalált személy, reálisan nem gondolhatunk arra, hogy fiktív személynek valóságos őse lett volna. Szóba sem jöhet, hogy Nagy Keanust akár Krum, akár Omurtag 9. század első felében élt bolgár uralkodókkal azonosíthassuk, hiszen ehhez azt kellene feltennünk, hogy Anonymus a Keanus nevet hiteles 9. századi írott forrásból merítette volna, de ilyenrel nem számolhatunk. A kutatás arra mutatott rá, hogy a Keanus alakjában Anonymus annak a bolgár származású Keánnak az emlékét őrizte meg, aki mind Géza magyar nagyfejedelemmel, mind Szent István magyar királlyal szembeszállt. Róla akár magyarországi írott forrásban olvashatott, de történetét 1210 táján akár szájhagyomány útján is megismerhette. A nyelvészetileg jól tájékozott Anonymus pontosan tudhatta, hogy a Kean(us) név egy bolgár-török *kagan* méltóságjelölő származéka, így bizton szerepeltethette Keanust a Kárpát-medence déli részén a magyarok ellenfelévé megtett Salanus fejedelem bolgár őseként.²⁶

---

²⁴ BÓNA ISTVÁN: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998. 2 47.

²⁵ BENKŐ LORÁND: Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? Magyar Nyelv 91 (1995) 402–411.

²⁶ GYULA KRISTÓ: Les Kean dans le bassin carpatique. In: Szegedi bolgarisztika – Szegedskata b'lgaristika. Hungaro-Bulgarica. V. Szeged 1994. 11–24.

Glad és Menumorout fejedelmeket a bolgáron kívül a román történetírás is magáénak vallja, azon a – cseppet sem történeti elvet érvényesítő – alapon, hogy Anonymus által kikövetkeztethető, illetve megadott központjuk a *mai* (1918 óta létező) Románia területére esik.²⁷ Glad fejedelemről azt közölte Anonymus, hogy a Maros és a Duna közti területet Vidin várából kiindulva kun segítséggel foglalta el. A honfoglaló magyarok a kun, bolgár és vlach csapatokkal felvonuló Gladot a Temes folyó mentén győzték le. Glad leszármazottja volt a *Gesta Hungarorum* szerint Ajtony, aki Szent István király hadvezérével szemben csatát és életét vesztette.²⁸ Glad alakjában Anonymus voltaképpen Ajtonyt rajzolta meg, csak százvalahány évvel korábbi időre helyezte. Ajtony uralmi területe feküdt a Maros (Körös) és az Al-Duna közti területen, ő volt az, aki Vidinben vette fel a kereszténységet. Ugyanakkor vaskos tévedése a gestaírónak Ajtonyt bolgár eredetűnek megtenni, amikor tudjuk, hogy a hét magyar törzsfő egyike volt.²⁹ Ugyancsak anakronizmus 895 táján kun, bolgár és vlach csapatokat említeni, amikor ez az etnikai összetétel csak a 12. század végén, a második bolgár cárságban jelent meg.³⁰ (A magyar honfoglalás idején a kunok még Ázsiában éltek, a vlachok pedig a Balkán-félsziget déli részén.) Glad fejedelem Anonymusnál való szereplésének az adja magyaroztatását, hogy a Temes folyó mellett; a Glad által birtokoltként leírt terület közepén állt a középkorban Galad (ma Ghilad Romániában) település, amelynek nevéből a gestaíró életre keltette a bolgár fejedelem alakját.³¹

Menumorout Anonymus szerint bihari (ma Biharea Romániában) fejedelem volt, balkáni kapcsolatait a gestaíró azzal érzékeltette, hogy a honfoglaló magyarok sikerei láttán a fejedelem Görögország felé akart távozni, illetve „bolgár szívvel kevélyen” viselkedett. Ugyanakkor Anonymus Menumorout alattvalóit kazároknak tette meg. Szerinte a magyarok azért hívták Menumoroutnak, „mert számos ágyasa volt”. Menumorout nagyapját a gestaíró Moroutnak nevezte.³² A rendkívül vegyes, önmagának is ellentmondó minősítésekkel Anonymus világos tanúbizonyságát adta annak, hogy Menumoroutban sem kereshetünk valóságos történeti személyt. Bihar megyében két olyan középkori települést is ismerünk

---

²⁷ ȘTEFAN PASCU: az I. jegyzetben i. m. 28–32.

²⁸ A 9. jegyzetben i. m. 52., 102., 104.

²⁹ GY. KRISTÓ: Ajtony and Vidin. In: *Turkic-Bulgarian-Hungarian Relations (VIth-XIth Centuries)*. *Studia Turco-Hungarica*. V. Bp. 1981. 129–135.

³⁰ KRISTÓ GYULA: az 5. jegyzetben i. m. 46.

³¹ BENKŐ LORÁND: a 19. jegyzetben i. m. 18.

³² A 9. jegyzetben i. m. 52., 66., 78., 116., 118.

(Marouch, Marouthlaka), amelyek nevéből Anonymus életre kelthette Morout alakját.³³ Mivel azonban a magyar nyelvben a morva népet a középkorban *marót* (*moroust*) néven nevezték, nem szabad elzárkózni attól a lehetőségtől, hogy Morout nevében a morva népnév nyert megörökítést.³⁴ Ha ez tekinthető a valóságnak, a zavar még tovább növekszik, hiszen a balkáni kapcsolatokkal rendelkező fejedelem neve morvát jelent, népei pedig kazárok. A Menumorout név második tagja (-morout) vagy bihari helynevet őriz, vagy a morva népnévet. Bár előtagjáról (Menu-) felmerült, hogy egy 'nagy' jelentésű török szó lenne, s így Menumorout neve nagymorvát jelentene,³⁵ ebben a vonatkozásban Anonymusnak kell hinnünk, hiszen a nevet ő alkotta. Nos, a gestaíró szerint Menumorout neve azzal van kapcsolatban, hogy számos ágyast tartott. Mivel a magyar nyelvben a *mén* szó hím lovat, azaz csődört jelent, a Menu- előtag a név viselőjének férfiasságával van kapcsolatban. Ezzel Anonymus maga vallott arról, hogy mily sokféle módon, mennyi leleménnyel alkotta meg a honfoglaló magyarok ellenfeleit. Erre pedig azért kényszerült, mert sem az írott forrásokban, sem a szóhasználatban nem talált semmit, amit gestájában hasznosíthatott volna. Mivel a *Gesta Hungarorum* regényes alkotás,³⁶ amely nem elégedett meg rövid eseménymenettel, hanem részletező tárgyalásmódot követett, rengeteg epizóddal, ezekhez a szerzőnek szereplőkre volt szüksége, akiket teremtő fantáziája segítségével alkotott meg. Nem csupán a magyarok ellenfeleit keltette életre, hanem a honfoglaló magyar vezérek legtöbbszörét is.³⁷ Mindebből pedig az következik: a magyar történetírás éppen úgy nem építhet a gesta-ra a honfoglalás eseményeinek rekonstruálásában, miként a román vagy a bolgár történetírás nem vonhat le Anonymus tudósításából semmiféle következtetést a románok vagy a bolgárok 9. század végi históriájára nézve.

---

³³ GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. 642. L. még BENKŐ LORÁND: a 9. jegyzetben i. m. 18.

³⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Bp. 1993. 17–27.

³⁵ VÁCZY PÉTER: A magyar történelem korai századaiból. História Könyvtár. Monográfiák. 5. Bp. 1994. 26.

³⁶ KRISTÓ GYULA: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Irodalomtörténeti füzetek. 135. Bp. 1994. 23–43.

³⁷ KRISTÓ GYULA: Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete. In: Székfoglalók. 1995–1998. III. Bp. 2000.

GYULA KRISTÓ

Anonymus on the 9th Century Bulgarian Princes of the Carpathian Basin

While Romanian historiography has almost expropriated and used the work of the Hungarian Anonymus written around 1210 as a quasi 'national' source concerning the ethnic conditions in the Carpathian Basin at the end of the 9th century, Bulgarian historiography has just discovered Anonymus recently, and on the basis of his information it supposes the presence of Slav and Bulgarian population on large territories of the Carpathian Basin before 895 (the Hungarian conquest) under the power of princes Salanus, Glad and Menumorout, who had been the subjects of the Bulgarian ruler, and therefore they had been appointed by him. This study refutes this contention. It generally gives judgement against Romanian and Bulgarian scholars for not taking into consideration the work of Anonymus as a whole, and ignoring the results of Hungarian scholars concerning the credibility of Anonymus, but without methodical examination they accept certain contentions of Anonymus, which are favourable for their hypothesis, taking them out of the context of the Gesta. Both general considerations and specific ascertainments suggest that the Bulgarian princes mentioned by Anonymus at the end of the 9th century, among whom Glad and Menumorout are also expropriated by the Romanians, are not real historical figures, but are the products of the imagination of the gesta writer. The name of prince Salanus has evolved from the first part of the toponym 'Szalánkemén' (now Slankamen in Yugoslavia), which is mentioned in the gesta as 'Zoloncaman', and is provided with a Latin -us ending. Prince Glad is resurrected by Anonymus from the medieval toponym 'Galad' (now Ghilad in Romania). In the second part of the name of prince Menumorout (-morout) the ethnic name 'Moravian' can be found, in Bihar county two medieval settlements had this name, the first part (Menu-) corresponds with the Hungarian word 'mén' meaning male horse, stallion, and refers to the manliness of the bearer. Anonymus himself mentioned that Menumorout had several concubines. The study finally concludes to the fact that Romanian and Bulgarian historiography cannot establish any reliable contentions on the 9th century history of the Romanians and Bulgarians on the basis of the information provided by Anonymus.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Magyar törzsszövetségi méltóságok 870–950 között

Jelen tanulmány a magyar törzsszövetség 870–950 között fennálló politikai-vezetési szervezetét; tisztségviselőit és feladatkörüket vizsgálja.

A hét törzsből álló magyarok („hétmagyar” = hetumoger) és a három törzsre tagolódó kavarok („háromkavar”) alkotta politikai alakulat vezető tisztségviselőiről két forrás(csoport) tudósításai maradtak ránk. Az egyiket a muszlim földrajzi irodalom körébe tartozó ún. Dzsajháni-hagyomány jelenti (910–920 Ibn Ruszta, 1050 Gardézi stb.). A muszlim híradásokat a 870–880-as évekre vonatkoztatták, de lehetséges, hogy az információk részben a 920-as évekből származnak.¹ A másik alapvető forrást VII. (Bíborbanszületett) Konsztantinosz bizánci császár 948–952 között összeszerkesztett *De administrando imperio* c. műve magyarokról szóló fejezetei, főként a 40. caput vonatkozó része jelenti. A forrás a Bizáncba 948 körül ellátogató Bulcsú karkhasz és Falicsi fejedelem unokaöccse, Termacsu közléseire, a honfoglalás után a magyar szállásterületre ellátogató Gábriel klerikosz jelentésére, esetleg Nikétász Szklérosz 895 körüli információjára, vagy más bizánci értesülésre épülhet.² A muszlim és a bizánci tudósítás lejegyzése között 2-3 évtized telhetett el. E forrásokban tükröződő magyar politikai berendezkedés eltérései legalább ekkora, esetleg akár nagyobb időbeli különbségre vezethetőek vissza.

Ibn Ruszta információi szerint a magyarok főnöke „20 ezer lovassal vonul ki. Főnökük neve K.nd.h. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik felettük, G.l.h-nak hívják. Minden magyar a G.l.h

---

¹ A két időrendi rétegre (870, 920) vö. ZIMONYI ISTVÁN: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajháni-hagyomány. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel. II. Főszerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1996. (továbbiakban: KOVÁCS–VESZPRÉMY 1996) 55–56.; KMO SKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Szerk. ZIMONYI ISTVÁN. Budapest, 1997. 199–202.

² A konsztantinoszi tudósítás vélhető forrásaira vö. JENKINS, R. J. H. (ed.): Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. vol. II. Commentary. London, 1962. 146.; HARMATTA JÁNOS: Lebedia és Atelkuzu. Magyar Nyelv 80 (1984) 425.

nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben”.³ Hasonló leírást találhatunk Gardézinél is: főnökük „20 ezer lovassal (vonul ki). Ennek a főnöknek a neve K.nd.h. Ez a nagyobb királyuk neve. Azt a főnököt, aki az (állami) ügyeket intézi, G.l.h-nak nevezik. A magyarok azt teszik, amit a G.l.h. parancsol.”⁴ A Dzsajháni-hagyományhoz sorolt más muszlim források egyetlen főnökről tudósítanak: többségük (Al-Bakri, Marvazi, Aufi, Sukrallah) a k.nd.h-t említi, egy forrás (Hudúd al-Álam) pedig a G.l.h-val azonosítható h.l.t. tisztséget.⁵ A muszlim hagyomány elemzéséből azt szűrhetjük le, hogy a magyarok két fejedelemmel rendelkeztek. Az Ibn Ruszta és Gardézi által elsőként említett, „nagyobb” tisztség a k.nd.h volt, amelyet a történeti kutatás kündü, künde és kende alakban egyaránt említ. E méltóság huzamosabb ideig való fennállását támasztja alá közvetve, hogy a kései magyar krónikás hagyományban és Anonymusnál egyaránt szerepel a hét honfoglaló vezér között Cundu.⁶ A hierarchiában második helyet foglalta el az Ibn Ruszta és Gardézi által másodikként említett, néhány muszlim szerző által „kifejejtett” G.l.h. Konsztantinosz idézendő tudósításában szintén második helyen sorolja fel a G.l.h.-val azonosítható „gülasz” méltóságot. A tisztség hosszú ideig való fennállása mellett közvetett érvként szolgálhat, hogy a krónikakompozíció és Anonymus honfoglaló vezérnek tudja a Gyulát.⁷ E méltóságot a kutatás gyula alakban tartja számon.

Konsztantinosz a DAI 40. fejezetében szól részletesen a magyarok politikai berendezkedéséről. Eszerint a „türköknek ez a nyolc törzse nem hunyászkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak. Első fejük az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedeleme, és van két másik is, a jila és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek, de van fejedelme minden törzsnek is.”⁸ Konsztantinosz utal arra is, hogy a karkhasz harmadik fejedelmi rang, s a gyula (gülasz)

---

³ KRISTÓ GYULA (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged, 1995. (továbbiakban: HKÍF.) 32–33.

⁴ HKÍF 35.

⁵ HKÍF 39, 42, 44, 47.

⁶ Szentpétery, E. (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Budapestini, 1937–1938. (továbbiakban: SRH.) I. 41, 166, 291.

⁷ SRH I. 41, 166, 290.

⁸ Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget magyarra fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest, 1950. (továbbiakban: MORAVCSIK 1950) 178–179.; MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984. (továbbiakban: ÁMTBF.) 48.; némileg eltérő fordítással vö. PAULER GYULA–SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A magyar honfoglalás kürtfői*. Budapest, 1900. (továbbiakban: MHK.) 127. („szövevségök van a háborúra nézve” – a folyót jelentő „potamousz” szót a háborút jelentő „polemousz”-ra javította).

nagyobb méltóság ennél, tehát nyilván második fejedelmi tisztség lehetett.⁹ Első helyen az Árpád nemzetségéből származó fejedelmet említi. A bizánci császár egyértelműen Árpádot jelölte meg időben első, a kagán által felajánlott fejedelmi méltóságra kazár szertartással, pajzsra emeléssel megválasztott személynek. A Konsztantinosz által ismert magyar hagyomány Árpádot tekintette legitimációs forrásnak, a főfejedelmi dinasztia megalapítójának. Ezt tükrözi, amikor hangsúlyozza, hogy „ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük nem volt.”¹⁰ Az Árpád leszármazottai között öröklődő méltósággal kapcsolatban a DAI 38. fejezetében a „fejedelem” jelentéssel is bíró görög arkhón titulus szerepel. A 40. fejezetben is használja a bizánci császár az arkhón megjelölést a 895-ös bolgár háború kapcsán Árpád fia, Liuntikát illetően és saját kortársaként Falicsi címeként. Emellett él a körülírással is: az idézett passzusban az Árpád nemzetségéből való fejedelem (arkhón) szerepel, s az ún. „genalógiai lista” elején Árpád „Turkia nagy fejedelme” (megasz Turkiasz arkhón) megjelöléssel fordul elő. Korábban felvettem, hogy a „nagy fejedelem” jelenthet „rég, időben első” fejedelmet, így Konsztantinosz szembeállította volna az elsőként megválasztott Árpádot a „mostani fejedelemmel” (ton nüni arkhonta), Falicsival.¹¹ Elfogadott értelmezés szerint a bizánci császár a hierarchiában első helyen álló méltóságként, nagyfejedelemtént utalt Árpád tisztségére.¹² Úgy vélem, hogy azért használhatta Árpád arkhóni tisztségével kapcsolatban a „nagy” (megasz) jelzőt Konsztantinosz, mivel a törzsek (genea) élén álló vezetőket is arkhónnak nevezte.¹³

A forrásokat összevetve a következőket állapíthatjuk meg a magyar törzsszövetség vezető tisztségviselőit illetően. A muszlim hagyományt követve a honfoglalást megelőző időszakban, talán már 870–880 táján két fejedelem létét valószínűsíthetjük; a kündüét és a gyuláét. A Dzsajháni-hagyomány feltételezett két rétegét (870, 920) tekintve az sem zárható ki, hogy a honfoglalást követően is ezt a politikai berendezkedést tételezzük fel. Aligha helytálló az a feltevés, amely már a honfoglalás előtt három fejedelemmel számol, a kündü és a gyula mellett a Konsztantinosznál szereplő kar-

⁹ MHK. 128.; Moravcsik 1950. 178–179.; ÁMTBF. 49.

¹⁰ MHK. 122.; Moravcsik 1950. 174–175.; ÁMTBF. 45.

¹¹ Az arkhón szó előfordulásaira és a megasz arkhón fenti értelmezésére vö. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Árpád megasz arkhón címéhez. *Magyar Nyelv* 86 (1990) 228–230.

¹² Az előző jegyzetben említett hipotézis kritikájára, a kérdéskör alapos elemzésére vö. MAKK FERENC: Megasz arkhón. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.* (továbbiakban: AUSz) 107 (1998) 17–28.; vö. még in: uő.: *A turulmadártól a kettőskeresztig.* Szeged, 1998. (továbbiakban: MAKK 1998) 67–80.

¹³ Vö. erre TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Levediatól a Kárpát-medencéig.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged, 1998. (továbbiakban: TÓTH 1998.) 101.

khaszt (mint a csatlakozó kavarak arkhónja, fejedelme) is ide sorolja.¹⁴ A muszlim tudósításokon kívül más megfontolások is a „háromas fejedelemség” rendszere ellen szólnak. Konsztantinosz csak a kortárs Bulcsút és apját, Kált említette karkhaszként, ez alapján úgy tűnik, hogy a X. század közepétől visszafelé számítva két generációra lehet visszavezetni e tisztséget, azaz néhány évtizeddel korábban, 910-920 táján hozhatták létre. Anonymus talán idekapcsolható története szerint a 907-ben elhunyt Árpád utóda, Zolta alatt létesítettek a fejedelem alá rendelt bírói (rector) és hadvezetői (ductor) tisztségeket.¹⁵ A karkhasz cím esetleg Anonymus Horca vezérének nevében tükröződhet, azaz kevésbé rögzült a magyar hagyományban, így rövidebb ideig meglévő méltóság lehetett.¹⁶ A karkhasz nem állhatott a kavarak élén, mivel Bulcsút a hét vezér (emir) egyikeként említi 942-re vonatkozóan Ibn Hajján.¹⁷

A DAI 38. és 40. fejezetei segítségével vázolhatjuk a magyar törzsszövetség politikai struktúrájának kialakulását, fejlődését. Eszerint először törzsfők (vajdák) voltak a magyarok között. Levedi volt az első törzsfő, második helyen pedig Álmos állt. Ezután a kagán kezdeményezésére a magyarok fejedelmet választottak Árpád személyében.¹⁸ Árpád kazár eredetű tisztsége a kündü lehetett. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a muszlim források e méltóságot említik először, s bizonyosan e nagyobb tisztség jött előbb létre. A magyar kündü cím kazár eredete mellett szóló érv lehet, hogy Ibn Fadlán szerint Kazária harmadik méltósága a K.nd.r Kagán volt.¹⁹ Okkal tételezhető fel, hogy a gyula méltóságot csak Árpád kündüvé választása után létesítették, ezért került jelentős funkciói ellenére a hierarchiában csak a második helyre e tisztség.²⁰ Az

---

¹⁴ DEÉR JÓZSEF: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 1945. 18–20.; BARTHA ANTAL: A IX–X. századi magyar társadalom. Budapest, 1968. 93.; LIGETI LAJOS: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986. (továbbiakban: LIGETI 1986.); VÉKONY GÁBOR: Egy kazár felirat a Kárpát-medencében. Életünk 1987/4. sz. 383.; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Budapest, 1996. (továbbiakban: RÓNA-TAS 1996.) 272–274.

¹⁵ SRH I. 107.; HKÍF. 340.

¹⁶ SRH I. 41.; HKÍF. 287.

¹⁷ Ibn Hajján vezérnévlistájára vö. HKÍF. 63–64.; Bulcsú karkhasz a hét törzshöz, s nem a kavarakhoz tartozott, vö. TÓTH 1998. 101.

¹⁸ MHK. 119–122.; MORAVCSIK 1950. 170–173.; ÁMTBF. 42–45.

¹⁹ Ibn Fadlán adatára vö. MHK 217–218.; GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): A magyarok elődciről és a honfoglalásról. Budapest, 1975.² 97.; a kündü kazár eredetére vö. LIGETI 1986. 254.; GYULA KRISTÓ: Hungarian history in the ninth century. Szeged, 1996. (továbbiakban: KRISTÓ 1996.) 171–172.

²⁰ Vö. pl. KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980. (továbbiakban: KRISTÓ 1980.) 218.; TÓTH 1998. 110.

utoljára, a honfoglalás után létrehozott karkhasz méltóság a hierarchiában értelem-szerűen a harmadik helyre szorult.

Az egyes tisztségek funkciói vonatkozásában a következőket állapíthatjuk meg. A hierarchiában élén álló kündüt 20 ezer lovassal való kivonulása alapján a korábbi történeti kutatás kazár vazallus fővezérnek, a gyulát pedig Konsztantinoszt követve a magyar törzsek önállóságát képviselő főbírónak tekintette.²¹ Újabb, elterjedt feltevés szerint a kündü szakrális fejedelem, míg a gyula a tényleges uralkodó, elsősorban hadvezér volt.²² Ez az álláspont a muszlim híradásokra épített. A honfoglalás előtti magyar kettős fejedelemség esetében kazár párhuzamok kétségtelenül kimutathatóak. A kazár kagán és a magyar kündü hatalmát a források egyaránt névlegesnek mondják, míg a kazár másoduralkodó (isad vagy bég) és a magyar gyula esetében hangsúlyozzák hadvezéri és irányító szerepüket.²³ A kazár „modell” hatása azért is valószínűsíthető, mivel a magyarok egy ideig bizonyosan Kazária vazallusai voltak, s a kazár eredetű kündü tisztséget is a kagán akaratából nyerte el Árpád. A magyar kettős fejedelemségnek lehettek egyedi sajátosságai is. Ki kell emelnem azt, hogy mind a kündü, mind pedig a gyula funkciója alapvetően katonai jellegű lehetett. A kündü kilovagolt a 20 ezer lovassal, míg a gyula „háború dolgában, védelemben” volt illetékes. A kündü esetében szimbolikus lehetett a kivonulás, ahogy azt Ibn Fadlán a kagánnal kapcsolatban említette, avagy esetleg jelenthette a csapatok tényleges fővezérletét, amely Ibn Ruszta szerint a kazár másoduralkodó, az isad feladata volt.²⁴

A honfoglalás után, amely a kazár befolyástól való elszakadással is járt, átalakulhatott a magyar törzsszövetség politikai szervezete. E folyamat részleteit nem ismerjük, de 950 táján már három méltóság állt a hierarchia élén. A történeti kutatás a muszlim tudósítások és a DAI 40. fejezete közti eltérések alapján jelentős változásokra követke-

---

²¹ E nézetre vö. pl. HÓMAN BÁLINT: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 20.; GÉZA FEHÉR: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten. Keleti Szemle 19 (1921) 120.

²² GYÖRFFY GYÖRGY: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Budapest, 1959. (továbbiakban: GYÖRFFY 1959.) 80–83.; KRISTÓ 1980. 217–220.; uő.: A honfoglaló magyarok politikai szervezete. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. H. n. 1997. 75–79.; CZEGLÉDY KÁROLY: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest, 1985. (továbbiakban: CZEGLÉDY 1985.) 214–215.

²³ A kazár modell, a szakrális királyság teljes átvételére vö. pl. CZEGLÉDY 1985. 215.; KRISTÓ 1980. 219–220.; MAKK 1998. 36.; megkérdőjelezésre vö. pl. GYÖRFFY GYÖRGY: Legenda és valóság Árpád személye körül. Kortárs 1977/1. 111.; KESZI TAMÁS: Az úgynevezett magyar szakrális kettős királyságról. Somogyi Múzeumok Közleményei 11 (1995) 189–193.; RÓNA-TAS 1996. 269–271.

²⁴ Vö. TÓTH 1998. 105–106.

retett. Felmerült, hogy Árpád és utódai a kündüi tisztségtől független nagyfejedelmi méltóságot viseltek.²⁵ Feltételezték, hogy Kurszán kündüi 904. évi halála után Árpád magához ragadta a hatalmat, s a kündüi és gyula tisztségek funkcióit egyesítő nagyfejedelmi tisztséget hozta létre.²⁶ Egy nézet szerint a nagyfejedelmi méltóság a kündüi tisztség megfelelője lehet, de a szakrális jelleg csökkent, leépült.²⁷ A gyula tisztség funkcióját tekintve tévesztéssel számoltak. Egy feltevés szerint Árpád 904. évi feltételezett hatalomátvétele során a gyula méltóságot csökkentett haráskörrel adta át az Erdélybe költöző törzsfőnek.²⁸ Talán a karkhasz tisztség létesítésével is magyarázható a gyula méltóság jelentőségének relatív csökkenése.²⁹ A már idézett anonymusi történet elválasztja egymástól a Zolta alatt létesített bírói (rector) és hadvezéri (ductor) tisztségeket. Ez azért nem helytálló, mert Bulcsú karkhasz 942–955 között kalandozó hadjáratokat vezetett.

A 10. század közepi hatalmi viszonyokat illetően Konsztantinosz megemlítette, hogy a nyolc törzs nem engedelmeskedett fejedelmeinek, csak háború esetén harcoltak együtt. Az egyik értelmezés szerint a törzsek saját törzsfőiknek nem engedelmeskedtek, tehát a honfoglalás után a törzsek szétestek nemzetségekre.³⁰ Más, valószínűbbnek tűnő felfogás szerint a törzsszövetségi hierarchia élén álló három vezetőnek nem engedelmeskedtek a törzsek, s a törzsszövetség gyengüléséről beszélhetünk a X. század közepén.³¹ Úgy vélem, hogy a konkrét funkciókkal bíró törzsszövetségi fejedelmek és a törzsek élén álló törzsfők megléte miatt kizárhatjuk akár a törzsszövetség, akár pedig a törzsek széthullását.³² A passzusból kitűnően háborúban együtt harcoltak a törzsek, ekkor bizonyosan engedelmeskedtek fejedelmeiknek. Nézetem szerint védelmi háborúra vonatkozhat a folyóknál való együtt harcolás, de lehetséges, hogy támadó háborúra is érvényes volt a katonai együttműködés.³³ A konsztantinoszi passzus törzsszövetségi vezetésre vonatkozó passzusát újabban a háború során érvényesülő

---

²⁵ PL. PAULER GYULA: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 19, 25.; ZICHY ISTVÁN: Magyar őstörténet. Budapest, 1939. 16.

²⁶ GYÖRFFY 1959. 142–143.

²⁷ KRISTÓ 1980. 227.; KRISTÓ 1996. 172–173.

²⁸ GYÖRFFY 1959. 142–143.

²⁹ E feltevésre vö. TÓTH 1998. 103.

³⁰ GYÖRFFY 1959. 8–10.

³¹ PL. KRISTÓ GYULA: Törzsek és törzsnévi helynevek. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA ANTAL–CZEGLÉDY KÁROLY–RÓNA-TAS ANDRÁS. Budapest, 1977. 223.; KRISTÓ 1980. 350–352.

³² E nézetre vö. TÓTH 1998. 87.

³³ Védelmi háborúra értelmezte TÓTH 1998. 86–87.; megkérdőjelezte a katonai funkciót RÓNA-TAS 1996. 297.; utóbbi felfogás kritikájára vö. MAKK 1998. 40.

vezetési, parancsnoki hierarchiaként értelmezték a következő rekonstruált szövegfordítás alapján: „Főparancsnokuk az Árpád nemzetségből származó arkhón, és rangsorban két másik parancsnok a gyula és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van arkhónja minden törzsnek is.” A hipotézis szerint „volt egy fővezér: az Árpád nemzetségből származó fejedelem, valamint két (al)vezér: a gyula és a karcha. Ezek hárman egyben állami funkciót is elláttak: az Árpád nemzetségből származó archón uralkodott, a gyula és a karcha pedig bírói tiszteletet töltött be.”³⁴ Hagyományos fordításra épülő értelmezés szerint törzsszövetségi hierarchiáról van szó. A rangsor élén az első fejedelem, nagyfejedelem áll (a kephalé próté megfelelője a megas arkhón), őt követi második helyen a gyula, harmadik helyen a karcha, s mögöttük állnak a törzsfőnökök.³⁵

Úgy vélem, hogy a magyar-kavar törzsszövetség lényegét illetően nem változott a honfoglalás előtti időszakhoz képest, hiszen akkor is katonai ügyekben működtek együtt a törzsek, háborúban és védelemben engedelmeskedtek a gyulának, illetve kivonultak a kündüvel. A X. század közepén is érvényesült e katonai szövetség, egyébként a törzsek őrizték önállóságukat, autonómiájukat. Háborúban tehát továbbra is engedelmeskedtek a törzsszövetségi vezetőknek: az Árpád nemzetségből származó arkhónnak, vélhetően a kündünek, továbbá a gyulának és a karkhasznak. A törzsszövetségi vezetők ugyan háború esetén valóban katonai vezetők is voltak, de a konstantinósi passzus nem a hadsereg vezérkarát tükröző, hanem a törzsszövetség politikai-katonai vezetésének hierarchiáját követő fejedelmi és törzsfői lista. Nézetem szerint a „próte kefalé” nem főparancsnokot, hanem első főt, fejedelmet jelent.³⁶ A „kata akolouthian” (sorrend szerint) kitétel nem az Árpád nemzetség öröklésére, hanem a törzsszövetség vezetésére vonatkozó rangsort jelentheti. Végezetül lehetségesnek vélem, hogy az „oitinesz” (akik) vonatkozó névmás esetleg nemcsak a gyulára és a karkhaszra, hanem az első helyen említett Árpád nemzetségbeli fejedelemre is érvényes lehet. Ha ez a merész feltevés helytálló, akkor a „választott (döntő)bírói” funkció, amely tág értelemben vett bíraskodási, hatalmi feladatot jelenthet, mindhárom

---

³⁴ UNGVÁRY JENŐ: Kephale. In: *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára.* Szerk. MAKK FERENC–TAR IBOLYA–WOJTILLA GYULA. Szeged. 1998. 148–151.

³⁵ MAKK 1998. 79.; uő.: Levedi, a fővajda. In: *A középkor szerete.* Szerk. KLANICZAY GÁBOR–NAGY BALÁZS. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Budapest, 1999. (továbbiakban: MAKK 1999.) 192.; vö. még PANAGIÓTÉS ANTÓNOPOULOS: *The Emperor Constantine VII. Porphyrogenetus and the Hungarians.* Historical Publications St. D. Basilopopoulos, 1996. 143–144.

³⁶ Erre az értelmezésre vö. MAKK 1999. 191–192

tisztségviselőre érvényes lehet.³⁷ A konsztantinoszi passzus általam rekonstruált, szó szerinti fordítása a következő: „Bírják (ti. a nyolc törzs) első fejükként az arkhónt Árpád nemzetségéből és sorrend szerint két másikat, a gyulát és a karkhaszt, akik bírnak bírói tisztséget. Minden törzs is bír arkhónnal.”

A X. század közepére kialakult hármas fejedelmi rendszerben volt egy főfejedelem és két másik fejedelem is. Konsztantinosz a két utóbbi fejedelem esetében bizonyosan, s talán a főfejedelemre vonatkozóan is a bírói funkciót említi. Emellett háború esetén katonai feladataik is lehettek a fejedelmeknek. A muszlim tudósítások a katonai funkcióról szólnak a két tisztségviselővel kapcsolatban, ami nem zárja ki, hogy akkor is lehetett bíraskodási hatáskörük. A fejedelmek számának növekedésével arányosan vélhetően csökkent valamivel az egyes fejedelmek hatalma is, hiszen többen osztozhattak a törzsszövetség feletti uralomban, mint korábban. Feltehető továbbá, bár nem bizonyítható, hogy a kettős fejedelemségben még meglévő, a kündüvel kapcsolatos szakrális jelleg gyengülhetett. A kazár típusú „kettős fejedelemség” bizonyítanál a karkhaszt tisztség létrehozásával, talán a 920-as évektől vált sajátosan magyarrá, hármas fejedelemséggé. A törzsszövetség lényege 870–950 között nem változott; közös katonai ügyekben együttműködtek a törzsek és engedelmeskedtek előbb két, majd három fejedelmüknek, belső ügyekben viszont önállóak voltak, saját törzsfőik parancsait követték.

---

³⁷ A fejedelmi és két bírói méltóságot elfogadta, de óvatosan feltételezte, hogy „lehet, hogy utalás akar lenni a fejedelem bírói méltóságára”, vö. ROHONYI GYULA: A honfoglalás története. Budapest, 1896. 93.

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH

The dignitaries of the Hungarian tribal federation between 870-950

The study deals with the political leadership of the Hungarian tribal federation and with the possible changes during this period. According to the testimony of Muslim sources (Ibn Rusta, Gardézi) two princes headed the tribal federation around 870–880: the first in rank was called *kündü*, the second was called *gyula*. Both leaders had mainly military functions: the *kündü* may have been a sacral prince with symbolic power, while the *gyula* had the real command in military and other matters. Not much after the conquest of the mid-Danubian basin the political structure changed a bit. Possibly around 910–920 a third prince appeared, the *karkhas*. According to Constantine VII. (DAI, chapter 40.) there were three leaders: the prince from the clan of *Árpád*, the *gyula* and the *karkhas*, who had judiciary functions. Although these functions were attributed just to the *gyula* and the *karkhas*, the author of the study supposes, that maybe the first prince („great prince”) from the clan of *Árpád* had judiciary functions as well. These three princes can be considered the military leaders of the Hungarian tribes, who obeyed them just in military matters, otherwise they were quite independent having their own tribal chiefs.

MAKK FERENC

Etelköz – Mezopotámia

A magyar őstörténet legvitatottabb kérdései közé tartozik az egyes őshazák (tulajdonképpen az ősi szállásterületek) lokalizálása és időrendjük meghatározása. Tanulmányomban Etelköz (a Kárpát-medence előtti utolsó magyar őshaza) földrajzi elhelyezéseinek problémájával kívánok foglalkozni. A korábbi – igen sok variációt tartalmazó – szakvélemények teljes felsorolásától és részletes ismertetésétől eltekinthetek, mivel ezek a nézetek csoportosítva és behatóan ismertetve több modern összefoglalásban megtalálhatók.¹ Etelközről és vele összefüggésben Levediáról 1983-ban tudományos konferenciát is rendeztek, amelynek kibővített anyaga 1985-ben napvilágot látott.² A kötet tanulmányainak áttekintése bárkit meggyőzhet arról, hogy a különböző szerzők álláspontjai meglehetősen távol állnak egymástól Etelköz földrajzi fekvésének ügyében. Nem változott a helyzet, s úgy látom, hogy az etelközi őshaza geográfiai lokalizálása nem jutott közelebb a megoldáshoz az utóbbi időben sem. Ez világosan kiderül azon rövid – teljességre nem törekvő – összeállításból, amely a magyar kutatók 1986 és 2000 között Etelköz földrajzi elhelyezkedéséről vallott nézeteit tartalmazza.

- VÉKONY GÁBOR (1986): a Volga és a Dnyeper folyók közé,
BARTHA ANTAL (1988): az Al-Duna és a Don folyók közé,
FODOR ISTVÁN (1994): az Al-Duna és a Dnyeper folyók közé,
JUHÁSZ DEZSŐ (1996): a Dnyeszter folyó két felső ága (a Reut és a Dnyeszter) közé,
RÓNA-TAS ANDRÁS (1997): a Duna és a Dnyeper folyók közé,

---

¹ KRISTÓ GY.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 116–118.; BARTHA A.: A magyar nép őstörténete. Bp. 1988. (továbbiakban: BARTHA 1988.) 325–340.; JUHÁSZ D.: Az ősmagyar kor tájnevei a magyar tájnevek rendszerében. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 1996/2. sz. (továbbiakban: JUHÁSZ 1996.) 176–178.; TÓTH S.: Levediától a Kárpát-medencéig. Szeged 1998. (továbbiakban: TÓTH 1998.) 43–60.

² Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 172. sz. Bp. 1985. (továbbiakban: MNYTK). Ebben olvashatók GYÖRFFY GY., BENKŐ L., HARMATTA J., KIRÁLY P. és LIGETI L. írásai. Ld. Még VÉKONY G.: Levedia meg Atel és Kuzu. Magyar Nyelv (72) 1986. (továbbiakban: VÉKONY 1986.) 41–53.

- KRISTÓ GYULA (1998): a Duna és a Prút, illetve a Dnyeszter és a Prút folyók közé,
 TÓTH SÁNDOR (1998): az Al-Duna és a Don folyók közé,
 BÓNA ISTVÁN (2000): az Al-Duna és a Dnyeper folyók közé helyezi el az etelközi magyar szállásterületet.³

Etelköz lokalizálását alapvetően két dolog nehezíti meg: 1/ kevés számú írott forrás áll rendelkezésre; 2/ e kútfők adatai eltérően értelmezhetők, és egymásnak is ellentmondanak.

Az etelközi őshaza geográfiai elhelyezéséhez két írott forrásra építettek mindeddig a kutatók. Az egyik forrást a muszlim kútfők egy csoportja, az ún. Dzsajháni-féle hagyomány, a másik forrást VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos bizánci császár munkája képezi, amely a *De administrando imperio* (A birodalom kormányzása) címet viseli.⁴

A Dzsajháni-hagyományban a 870–880-as évek fordulójára vonatkozóan a magyarok lakhelyéről a következőket találjuk: „Egyik határuk a Rum-tengert [ti. a Fekete-tengert] éri, amelybe két folyó ömlik. . . Lakóhelyeik a két folyó között vannak.” Majd később az alábbi szöveg olvasható: „A két folyó közül az egyiket Atilnak, a másikat Dunának hívják.”⁵ Azaz a magyarok a Duna és az Atil (Etil~Etel) között laknak.

A fő kérdés itt az, hogy az Atil mint folyónév, melyik nagy folyót jelenti. A kutatók szerint a Volga, a Don és a Dnyeper jöhet szóba. Ebből következően az egyes szakemberek a magyarság etelközi szállásterületének keleti határát e három folyó valamelyikében jelölik meg.⁶

³ VÉKONY 1986. 50.; BARTHA 1988. 332.; FODOR I.: A magyar őstörténet vázlata. Miskolc 1994. 109.; JUHÁSZ 1996. 177.; RÓNA-TAS A.: A honfoglaló magyar nép. Bp. 1997.² (továbbiakban: RÓNA-TAS 1997.) 257.; KRISTÓ GY.: Levedia és Etelköz. Magyar Nyelv (94) 1998. (továbbiakban: KRISTÓ 1998.) 156.; TÓTH 1998. 57.; BÓNA I.: A magyarok és Európa a 9–10. században. Bp. 2000. 16.

⁴ A Dzsajháni-hagyomány vonatkozó részeinek magyar fordítását RÓNA-TAS A. művéből vettük át (RÓNA-TAS 1997. 228.). A tudós császár művére ld. MORAVCSIK GY.: Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. (továbbiakban: DAI). A DAI görög szövegének fordítását ezen kiadás alapján idézzük az oldalszámok jelzésével.

⁵ A fordításhoz ld. még KRISTÓ GY. (szerk.) A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged 1995. 33., 36–37. (ZIMONYI I. fordítása.)

⁶ Ld. például GYÖRFFY GY.: Levedia és Etelköz kérdéséhez. MNYTK (továbbiakban: GYÖRFFY 1985.) 6.; VÉKONY 1986. 48.; TÓTH 1998. 55.; LIGETI L.: Levedia és Etelköz. MNYTK (továbbiakban: LIGETI 1985.) 73.; RÓNA-TAS 1997. 228.

A DAI több helyen is utal arra, hogy a kárpát-medencei honfoglalása előtt a magyarság mely vidéken lakott. Ezen utalások közül különösen három passzus jelentős. Ezeket idézem most.

– „A másik rész [ti. a magyarok másik része] pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelköz [Etelköz-MF] nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.”⁷

– „A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök [magyarok] laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: első folyó az úgynevezett Varuch [Dnyeper–MF], a második folyó az úgynevezett Bug, a harmadik folyó az úgynevezett Trullosz [Dnyeszter–MF], a negyedik folyó az úgynevezett Prút, ötödik folyó az úgynevezett Szeret.”⁸

– „Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevére Etelnek és Küzünek nevezik, s mostanában a besenyők lakják.”⁹

Mielőtt ezen idézetek révén a magyarok szállásföldjének geográfiai meghatározásának kérdéseit venném elő, feltétlenül illik leszögezni, hogy az Etelköz elnevezés csakis a DAI-ban fordul elő, más forrásban nem használatos. A bizánci császár művének idézetei alapján Etelköz lokalizálásának két fő problémája van.

1/ A DAI e három helyéből is kitészik, hogy Konstantinos a magyarok 895 előtti lakhelyét és a besenyők 950 körüli szállásföldjét összekapcsolja, és egymással igyekszik meghatározni. Egyébként számos más helyen is megteszi ezt.¹⁰ Éppen ezért szükséges idézni azt a DAI-részt, ahol a császár viszonylag pontosan megadja a Fekete-tengertől északra elterülő Besenyőország (Patzinakia) nyugati és keleti határát.

„A Duna folyó alsó folyásától kezdve Drisztrával [ti. Szilisztra városával–MF] átellenben terül el Besenyőország, s szállásuk kiterjed egészen Sarkelig, a kazárok [Don folyónál levő – MF] erődjéig.”¹¹

A kutatás ennek alapján a besenyők 950 körüli hazájának nyugati és keleti határát a Duna és a Don folyókban határozta meg.¹² Ebből a tényből kiindulva a szakemberek Etelköz elhelyezkedését illetően kétféle álláspontot alakítottak ki.

---

⁷ DAI 171–173.

⁸ DAI 175.

⁹ DAI 177. – Nyilvánvaló, hogy az Ἐτελ καὶ Κουζοῦ az Ἀτελοῦζου (Etelköz) romlott változata (ld. például JUHÁSZ 1996. 173. 3. jegyz.).

¹⁰ Ld. például DAI 57., 167., 171., 175.

¹¹ DAI 183.

¹² Ld. például GYÖRFFY GY.: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle (14) 1971. 284., 287.; RÓNA-TAS 1997. 196–197.

a/ Azok, akik elfogadják a muszlim forrásban szereplő Atil azonosítását a Don folyóval, azt vallják, hogy 895 előtt a magyarok lakhelye, Etelköz a Duna és a Don közti területet foglalta magában.¹³

b/ Azok, akik a Dzsajháni-hagyomány Atil folyóját a Dnyeperrel azonosítják, úgy vélik: a magyar Etelköz a Duna és a Don közötti teljes besenyő szállásföld azon nyugati részét jelenti, amely az Al-Duna és a Dnyeper között terült el, s amelynek öt folyóját a közelebbi meghatározás céljából a DAI a Dnyeper, a Bug, a Dnyeszter, a Prút és a Szeret folyókban adja meg.¹⁴

2/ A másik fő probléma a DAI-ban szereplő Atealküzü összetett szó első része, az Atel (Etel~Etil) értelmezésével kapcsolatos. Kétféle lehetőséget vetett fel a kutatás ezen nyelvészeti probléma vizsgálata során.

a/ Az Atel török szó önállóan folyónév, azaz egy konkrét folyó tulajdonneve, s az ősmagyar tájnévadás gyakorlatának megfelelően a Küzü = finnugor 'köz' jelentésű szóval összetéve olyan folyóközt jelöl, amelyben az Atel (Etel) név az egymásba folyó két (egy nagyobb és egy kisebb) folyóvíz közül a kisebb víznek a neve, hiszen a nagyobb folyó környékén egy-egy meghatározott vidék jelölésére a kisebb folyóvíz neve az alkalmas. Azaz e felfogás szerint az ősmagyar eredetű Etelköz a Bodrogeköz, Csallóköz, Muraköz, Vágköz, illetve Temesköz típusú névadás körébe tartozik.¹⁵ Ennek alapján a kutatók a Duna és a Don határolta területen keresték azokat a kisebb folyókat, amelyek nagyobb folyókba ömlenek, és viselték vagy viselhették az Atel~Etel tulajdonnevet. Több variáció is adódott, ugyanis az Atel-t tekintették pl. a Dnyeszter, a Bug, a Prút és a Reut folyó tulajdonnévének.¹⁶

b/ A másik nézet szerint az Atel (Etel) mint török eredetű közfőnév (atel~etel) 'víz', 'folyó', 'folyóvíz' jelentéssel bírt, s ily módon az Atealküzü~Etelköz szóösszetétel tulajdonképpen 'Folyóköz', 'Vízköz' értelmű. Az ősmagyar tájnévadás ismerte ezt az elnevezési gyakorlatot is, ezt bizonyítják az őmagyar tájnévi analógiák, mindenképp a négy történeti Vízköz tájnév, valamint a Sárköz, Jóköz (= Folyóköz) és Tóköz

---

¹³ Ld. például GYÖRFFY 1985. 6.; CZEGLÉDY K.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1985. 122.; BARTHA 1988. 332.; TÓTH 1998. 55–57.

¹⁴ Így például RÓNA-TAS 1997. 197., 228.

¹⁵ BENKŐ L.: A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Léved és Etelköz kapcsán. MNYTK (továbbiakban: BENKŐ 1985.) 23–25.; JUHÁSZ 1996. 176–177.; ZIMONYI I.: Etelköz. Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: KRISTÓ GY. Bp. 1994. (továbbiakban: ZIMONYI 1994.) 203–204.

¹⁶ Ehhez ld. BENKŐ 1985. 28–29.; JUHÁSZ 1996. 177.; KRISTÓ 1998. 156.

földrajzi elnevezések.¹⁷ Itt viszont az a kérdés vetődik fel, hogy ez az eléggé általános jellegű földrajzi név konkrétan mely folyók által közrefogott táj, vidék megjelölésére szolgált. Természetesen ezen névadási gyakorlat alapján is több variáció nyert megfogalmazást. Így felvetődött a Don és a Duna köze, a Dnyeper és a Don köze, a Volga és a Don köze, illetve a DAI-ban szereplő öt folyó köze, tehát az Al-Duna (< Szeret) és a Dnyeper által határolt terület.¹⁸

Sajátos, kompromisszumos ötletet mondott el egy előadásában (amelyet azután magánlevelében megerősített) BERTA ÁRPÁD. Eszerint „az Ätel jelentése egyaránt lehet közszoí 'folyó', vagy valamilyen tulajdonnév 'Don(?)', horribile dictu 'Volga(?)', s a második tag köz 'forrás'.” Ily módon pedig, az Ätelküzü jelentése lehet a 'folyó forrása, forrásvidéke', vagy a 'Don(?) stb.) forrása/forrásvidéke’.¹⁹ Úgy látom, hogy egyelőre ez az érdekes ötlet sem visz a probléma megoldásának közelébe.

A jelenlegi, meglehetősen tarka és kusza helyzet felvázolása után egy olyan új forrásadatra szeretném felhívni a magyar szakemberek figyelmét, amelyet a külföldi szakirodalomban szoros kapcsolatba hoztak az Etelköz névvel, valamint Etelköz földrajzi elhelyezkedésével. Végül kifejtem saját véleményemet ezen új adatról és annak értékeléséről.

A kérdéses adat az ún. Escorial-Taktikonban, másként az OIKONOMIDÈS-féle Taktikonban szerepel. A forrást N. A. OIKONOMIDÈS görög bizantinológus fedezte fel a spanyolországi Escorial Könyvtár egyik kiadatlan kéziratában. A XI. századi kódex görög nyelvű Taktikonjának eredeti címe nincs. Maga a mű 971 és 975 között íródott. OIKONOMIDÈS a Taktikonról először 1961-ben számolt be, 1965-ben tette közzé a munkáról készült, máig alapvető fontosságú tanulmányát,²⁰ majd 1972-ben publikálta a Taktikon szövegét francia fordítás, bevezetés és igen részletes magyarázó kommentáryanag kíséretében.²¹ A mintaszerű kritikai kiadás után nagy lendületet vett a nemzetközi tudományosságban szenzációnak számító bizánci forrás tanulmányo-

---

¹⁷ A nyelvészeti jelenségre ld. BENKŐ 1985. 9., 23.; JUHÁSZ 1986. 176.; ZIMONYI 1994. 203–204. Ehhez ld. még KÓSA L.–FILEP A.: A magyar nép táji–történeti tagolódása. Bp. 1978. 128., 164., 188., 189., 194.

¹⁸ GYÖRFFY 1985. 5–6.; HARMATTA 1985. 45.; LIGETI 1985. 70–71.

¹⁹ A 2000. október 26-i keltezésű és hozzám intézett levelére való hivatkozás BERTA Á. hozzájárulásával történt.

²⁰ N. A. OIKONOMIDÈS: Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe–XIe siècles: la Mésopotamie de l'Occident. Revue des Études Sud-Est Européennes (3) 1965/1–2. sz. (továbbiakban: OIKONOMIDÈS 1965.) 57–79.

²¹ N. OIKONOMIDÈS: Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972. (továbbiakban: OIKONOMIDÈS 1972.) 255–277., 279–400.

zása.²² Sajnos mind ez ideig a magyar kutatók nem vettek tudomást e nagy jelentőségű bizánci kútfőről. A Taktikon vizsgálatában máig meghatározó fontosságú OIKONOMIDÈS véleménye,²³ ezért a következőkben mindenekelőtt az ő nézetét foglalom össze.

A Taktikon a X. századi nagy – keleti és nyugati – hódítások utáni reformok nyomán kialakult új birodalmi adminisztrációs rendszerről ad hiteles, megbízható képet. Ennek lényegét Bizánc új provinciális katonai igazgatása alkotja.

A katonai közigazgatási (területi) egységek két csoportba tartoznak. Az egyik csoportot hét dukátus és katepanátus alkotja, amelyeknek élén a duxok, illetve a katepanók állnak; a másik csoportot a stratégiák képezik, amelyeket stratégosok vezetnek. A hét dukátus, illetve katepanátus új szervezés eredménye, és mindegyikük a birodalmi határok mentén helyezkedik el a katonai védelem erősítése céljából. A stratégiák közül tizenegy a birodalom belső tartományaiban található, viszont több mint hetven stratégia a határok mentén fekszik, és mindegyik új szervezés nyomán jött létre. A stratégiák mint alacsonyabb rangú egységek gyakran a dukátusok és a katepanátusok alá tartoznak.

Témánk szempontjából fontos az, hogy mind a dukátusok, illetve katepanátusok között (ld. Mezopotámia duxa és Mezopotámia katepanója), mind pedig a stratégiák között (ld. Mezopotámia stratégosa és Nyugat-Mezopotámia – Μεσοποταμία τῆς Δυσέως – stratégosa) kétszer fordul elő a *Mezopotámia* elnevezés.²⁴

Mivel a dux és a katepano funkciója teljesen azonos, ezért a két tisztség egyazon tartományban nem fordulhat elő, ily módon viszont két Mezopotámiát kell feltételezni. Az egyik, a Mezopotámia dukátusa a Közép-Keleten van, s ezt a bizánciak 899 és 901 között szervezték meg az Euphrátés folyó mentén, a másik az előbbtől külön létező Mezopotámia katepanátusa, amelynek lokalizálása a két Mezopotámia nevű

---

²² A gazdag nemzetközi szakirodalomból – további munkákra való hivatkozással és a különböző nézetek ismertetésével – ld. V. TÁPKOVA–ZAIMOVA: L'administration byzantine au Bas-Danube (fin du Xe–XIe s.) (Tentative d'une mise au point). Études Balkaniques (3) 1973. (továbbiakban: TÁPKOVA–ZAIMOVA 1973.) 90–112.; N. OIKONOMIDÈS: L'organisation de la frontière orientale de Byzance au Xe–XIe siècles et le Taktikon de P'Escorial. Actes du XIVe Congrès international des Études Byzantines I. București 1974. 285–302.; V. TÁPKOVA–ZAIMOVA: Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle. Les mouvements ethniques et les États. Variorum Reprints. London 1979. 113–118.; И. БОЖИЛОВ: Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век. София 1979. (továbbiakban: BOZSILOV 1979.) 119–125., 185–196.; V. TÁPKOVA–ZAIMOVA: L'administration byzantine au Bas-Danube (fin du Xe–XIe s.). Byzantinoslavica (54) 1993. 95–101.; T. ВАСИЛЕВСКИ: България и Византия в IX–XV. век. София 1997. 100–105.

²³ OIKONOMIDÈS 1965.; OIKONOMIDÈS 1972. 255–261., 354–363.

²⁴ OIKONOMIDÈS 1972. 263., 265., 269.

stratégia elhelyezésétől függ. Azonos földrajzi elnevezések esetén a stratégiák mint alacsonyabb rendű igazgatási egységek a megegyező nevű dukátusok, illetve katepanátusok alá tartoztak a korabeli gyakorlat szerint. Ebből következően a Keleten levő Mezopotámia dukátusnak részét képezte a Mezopotámia nevű stratégia, s a Nyugat-Mezopotámia (Μεσοποταμία τῆς Δυσέως)²⁵ néven szereplő stratégia viszont a Mezopotámia nevű katepanátushoz tartozott.

A kérdés ezek után az, hogy hol feküdt Nyugat-Mezopotámia stratégia? Mezopotámia katepanátusa nyilván ugyanazon a vidéken helyezkedett el.

OIKONOMIDÉS Nyugat-Mezopotámia földrajzi lokalizálásához a következő szempontokat és argumentumokat vette figyelembe analógiát állítva fel a keleti Mezopotámia és Nyugat-Mezopotámia között.

1/ A korabeli forrásokban nagyon világosan megkülönböztetik Bizánc keleti és nyugati tartományait, s így Nyugat-Mezopotámiát a birodalom nyugati részére kell tenni.

2/ Nyugat-Mezopotámia új közigazgatási egység volt, ezért a többi új katonai parancsnoksághoz hasonlóan határ menti területen feküdt.

3/ A Mezopotámia név folyók közti területet jelent a klasszikus és bizánci görög nyelvben egyaránt. Ezt bizonyítja egyrészt a Közép-Keleten fekvő régi Mezopotámia, amely az Euphratés és a Tigris között helyezkedett el, másrészt ezt bizonyítja a bizánciak által 899–901 között létrehozott Mezopotámia stratégia is, amely a régi Mezopotámiától északra, az Euphratés mellett ugyancsak két folyó közti vidéken szerveződött meg. Ebből következően Nyugat-Mezopotámia is folyók (illetve két folyó) közti területen jött létre.

4/ Miként a keleti Mezopotámia is egy híres és jelentős nagy folyó, az Euphratés közelében alakult ki a Bizánci Birodalom végvidékén, ugyanúgy Nyugat-Mezopotámiát is egy – hasonlóan híres és jelentős – nagy folyó vidékén szervezték meg, s ez a folyó a birodalom nyugati felében csak a Duna lehetett.

5/ A keleti bizánci Mezopotámia, mint dukátus és mint stratégia a régi klasszikus Mezopotámia szomszédságában került felállításra (a névhasználatnak ez a mozzanat különösen fontos indítéka), ugyanúgy Nyugat-Mezopotámiának is olyan helyen kellett megszerveződnie, amelynek szomszédságában már létezett korábban egy Mezopotámia nevű terület a Duna mellékén. A görög tudós ezt a területet a DAI alapján Etelközben találta meg, amely szerinte az Al-Duna és a Dnyeper folyók határolta területen (az

---

²⁵ OIKONOMIDÉS 1972. 269.

öt folyó vidékén) feküdt. OIKONOMIDÈS azt vallja: a magyar Atelküzü~Etelköz elnevezés a görög Mezopotámia pontos megfelelője, s így jelentése: Folyóköz, illetve folyók közti terület. Az Etelköz elnevezést Bizáncban jól ismerték nemcsak 950 táján, hanem 971-ben is, amikor Bulgária bukása után az északkeleti bolgár területek egy részén megszervezték Nyugat-Mezopotámiát.²⁶

6/ A keleti bizánci Mezopotámia tartomány elnevezése egyúttal a régi – területileg sokkal nagyobb kiterjedésű – Mezopotámia iránti görög igény bejelentése volt; ennek párhuzamaként a Nyugat-Mezopotámia név használata az Etelköz nevű öt folyó közti terület felé irányuló bizánci expanziós szándék jelzésének is tekinthető.

Mindezek alapján OIKONOMIDÈS Nyugat-Mezopotámiát – mint katepanátust és mint stratégiát – az Al-Duna vidékére, a Duna és a tengerpart közti részekre lokalizálta, lényegében a mai Dobrudzsa területére (az Al-Duna, a tengerpart és a Carasu folyó által közrezárt vidékre) azzal a kiegészítéssel, hogy az új szervezésű bizánci tartomány átterjedt a Duna bal parti sávjára is. A 971-ben északkeleti bolgár területeken felállított Nyugat-Mezopotámia Sámuel bolgár fejedelem terjeszkedése nyomán a 976 utáni időben megszűnt, helyére 1000 táján a területet ismét elfoglaló bizánciak a Paristrion provinciát hozták létre az Al-Dunától délre.

A nemzetközi szakirodalomban gyakorlatilag általánosan elfogadásra talált OIKONOMIDÈS koncepciója az Al-Duna menti Nyugat-Mezopotámia létezését illetően. Nézeteltérések mindössze a tartomány pontos területi kiterjedésére, valamint Nyugat-Mezopotámia katepanátusa és stratégiája viszonyára vonatkozólag vannak.²⁷

OIKONOMIDÈS eredeti és szellemes véleményéhez magyar nézőpontból a következő megjegyzéseket fűzhetem.

1/ Vitán felülinek látszik az, hogy – ha a 970-es években nagyon rövid időtartamra is – létezett a Duna-delta szűkebb-tágabb körzetében egy bizánci Nyugat-Mezopotámia nevű tartomány, amely a keleti Mezopotámiához hasonlóan egyszerre volt katepanátus és stratégia.

2/ Szerfelett problematikusnak tűnik azonban a görög (Nyugat) Mezopotámia név sajátos előzményének felfogni a magyar Atelküzü–Etelköz elnevezést.²⁸ Azt a szembeötlő problémát, hogy a bizánci Nyugat-Mezopotámia és a hagyományosan

---

²⁶ Megemlíteném: OIKONOMIDÈS azt a gondolatot, miszerint az Etelköz és Mezopotámia szavak jelentése megegyezhet, a szakirodalomból vette (OIKONOMIDÈS 1965. 69. 42. jegyz.).

²⁷ Ehhez ld. a 22. jegyz. anyagát a további irodalommal együtt.

²⁸ Etelköz és Nyugat-Mezopotámia fogalmának összekapcsolása a külföldi szakirodalomban is vitatott (ld. például TÁPKOVA-ZAIMOVA 1973. 96.; BOZSILOV 1979. 195.).

feltételezett magyar Atelküzü–Etelköz földrajzilag nem esik egybe, talán fel lehet oldani azzal a megfigyeléssel, hogy a Keleten levő bizánci Mezopotámia sem felel meg a történetileg klasszikus Mezopotámia (Euphratés és Tigris közti) területének.

3/ Mivel teljesen bizonytalan az, hogy 971-ben a Duna bal partjától északra meddig terjedt a bizánci hódítás határa, annak van nagyobb valószínűsége, hogy Nyugat-Mezopotámia alapvetően Duna jobb parti képződmény volt, míg a magyar Atelküzü–Etelköz déli irányban egészen biztosan nem érte el a Duna bal partját.

4/ Az elmélet legsúlyosabb nehézségét nyelvi megfontolás képezi. OIKONOMIDÈS véleménye ugyanis feltételezi azt, hogy Bizáncban görög névvel ellátott *élő* földrajzi névként ismerték 971-ben a magyar Atelküzü–Etelköz elnevezést (vagy fordítva: a magyar Atelküzü–Etelköz tájnév lenne egy görög nyelvű Mezopotámia magyar fordítása). Mivel ezzel kapcsolatban semmiféle további nyelvi tény nem áll rendelkezésre, ezt a hipotézist kétségesnek kell tekinteni. Ha mégis OIKONOMIDÈS nézete jelentené az igazságot, hogy ti. a görög (Nyugat-) Mezopotámia név és a magyar Atelküzü–Etelköz elnevezés között genetikusan kapcsolat van, abban az esetben joggal lenne állítható az is, hogy az Atelküzü–Etelköz elnevezés eredeti jelentése, 'Folyóköz', 'Vízköz' volt, azaz az Etelköz tájnévben az etel szó 'folyó', 'víz', 'folyóvíz' értelemben közfőnévként szerepel.²⁹

---

²⁹ Feltétlenül érdemes utalni arra, hogy bizánci forrásokban a Duna és a Dnyeszter közötti terület egészére, illetve egy (déli, tengerparti?) részére használatos az Onglos elnevezés. Az Onglos név egy szláv 'sarok, szöglet, zug' jelentésű közfőnév (ld. orosz *ugol*) származéka. A térség jelölésére szolgált a török Budziak, Bujak név is, amelynek eredeti értelme szintén 'sarok, szöglet, zug, köz' volt. Feltűnő, hogy a Duna és a Dnyeszter, illetve a Dnyeper közti területen, valamint a folyók környékén gyakori volt a 'szög, zug, köz, sarok' jelentésű szavakból származó tájnevek használata. Ez visszavezethető lehet a térség vizekben, folyókban, vízközökben és folyóközökben való gazdagságára, de nem kizárt az sem, hogy az Etelköz, Onglos és Mezopotámia elnevezések között történeti kapcsolat van. Ezt azonban csak további kutatás derítheti ki. Mindehhez ld. PAULER GY.: *Levedia, Etelköz, Millenarium. Századok* (14) 1880. 14. 1. jegyz.; FEHÉR G.: *A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai*. *Archaeologia Hungarica* (7) 1931. 24.; GY. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica II*. Berlin 1958. 213.; BENKŐ 1985. 29.; A. RÓNA-TAS: *Where was Khwrat's Bulgaria?* *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* (53) 2000/1–2. sz. 16., 16. 45. jegyz. – Megemlítem: van olyan vélemény, amely egymással szoros kapcsolatba hozza Nyugat-Mezopotámiát és Onglost azért, hogy a bizánci stratégiát teljes egészében Onglos (Al-Duna–Szeret–Prút, illetve Dnyeszter közti) területével azonosítja (BOZSILOV 1979. 195). Elveti ezt a lokalizálást TÁPKOVA–ZAIMOVA 1973. 98–99.

FERENC MAKK
Etelköz – Mesopotamia

Due to the lack of sources one of the most debated issues of the Hungarian prehistory is the localisation of the ancient homelands, among them that of Etelköz. Because of this special attention should be paid to every new piece of information, which can be associated with the geographic situation of the ancient homelands, including Etelköz. OIKONOMIDÉS Greek Byzantologist discovered and published an 11th century document titled 'Taktikon' in 1972. In this document a province called Western-Mesopotamia is mentioned, which he localised to the territory of the Lower-Danube. The Greek scholar on the one hand supposed a close, genetic relation between the name of the Byzantine province and the Hungarian toponym 'Etelköz', as, according to him, the meaning of the Hungarian name 'Etelköz' was 'Mesopotamia', on the other hand he localised the 'Etelköz' ancient homeland of the Hungarians between the Lower-Danube and the Dnieper rivers.

The author of the present study, however, does not take it for granted that there is a close, genetic relationship between the Hungarian 'Etelköz' and the Greek 'Mesopotamia' toponyms for linguistic reasons, and thinks that the existence of the province Western-Mesopotamia cannot help the geographic localisation of 'Etelköz'.

II. András vámmentesség-adományai világiak számára

A 13. században az árutermelés kiszélesedése a belső kereskedelem felélénkülését eredményezte. Az uralkodók a régi vásárok tartási jogát megerősítették, illetve újabbak létrehozását engedélyezték. Elterjedt a 12. században kialakult *forum liberum* intézménye is. A *forum liberum* szabad, azaz magánföldesúri vásárt jelentett, ahol a király a vásárvámot átadta a szabad vásár tartójának, valamint átengedte neki a vásár feletti joghatóságot is.¹ Ez a kereskedők számára azonban nem sokat jelentett, mert a vásárvámok továbbra is fennmaradtak.

A forgalommal együtt az utakon is megszorodtak a vámok. A vámszedésre az adott jogalapot, hogy az utazó a fizetségért cserébe előnyökre számíthatott. Így pl. az utakat karbantartották, a réveken átkelő alkalmatlanság állt fenn a rendelkezésükre, a szükséges helyeken hidak létesültek. A vámok megsokszorozódása arra készítette a kereskedelemben érdekeltet, hogy a maguk számára vámmentességet eszközöljenek ki az uralkodótól. Természetesen már a korábbi időszakokban is találkozunk vámkedvezményekkel, de a 13. században válnak igazán jelentőssé.

Tanulmányom II. András király (1205–1235) világiak számára biztosított vámmentesség-adományait veszi sorra. A felmentések különböző mértékűek voltak. Teljes, az egész országra kiterjedő mentesség mellett ismerünk területileg, vagy árucikk szempontjából korlátozott vámmentességet is. Külön kell foglalkoznunk ezek mellett a külföldi kereskedők számára adott kiváltsággal. Ezenkívül korszakunkban egyszeri, alkalmi mentességgel is találkozunk.

I. Teljes, országos vámmentesség

Az adományozottak számára a legfontosabb a teljes vámmentesség elérése volt. II. András elsőként 1224-ben, az Andreanumban az erdélyi szászok kereskedőinek

¹vö: FÜGEDIERIK: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 14. Bp., 1961. (a továbbiakban: Fügedi, 1961.) 32.; SZÚCS JENŐ: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993. 53.; II. András elsőként 1206-ban engedélyezett szabad vásárt János esztergomi érsek (1205–1222) egyháza számára Gerla faluban. RICHARD MARSINA: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislava, 1970. (a továbbiakban: CDES) 112.

engedte meg, hogy az országban szabadon és vám kifizetése nélkül közlekedjenek.²

Feltehetően országos vámmentességet kapott Pest lakossága is. A város 1244. évi privilégiumának múltra utaló szavai alapján ugyanis feltételezhető, hogy a tatárjárás előtt elnyerte azokat a királyi szabadságjogokat, amelyekkel Fehérvár és Nagyszombat rendelkezett. Győrffy György a fehérvári jogok mindkét Pest lakóinak történő adományozását 1231-re teszi.³ Ezt az évszámot Kristó Gyula is elfogadja.⁴

Fehérvár kiváltságát egy 1237. május 6-án kelt oklevél szerint Szent István királytól kapta meg.⁵ A Szent István-kori oklevél azonban eredetiben nem maradt fenn. Teljes szövegével sem rendelkezünk, de tartalmát részben ismerjük az 1237. évi oklevél, illetve más városi privilégiumokban található hivatkozások alapján. Ezek szerint a polgárok többek között országos vámmentességet kaptak, amely a határkapuknál is érvényes volt.⁶ A „fehérvári jog” a polgárok személyére vonatkozott, és nem területre. A fehérvári kiváltságlevelet azonban nem származtathatjuk I. István korából. Fügedi Erik szerint a 12. század elején készült a privilégiumlevél.⁷ Győrffy György a fehérvári kiváltság kiadását II. István (1116–1131), vagy III. István király (1162–1172) nevéhez köti.⁸ Degré Alajos szerint ezt a kiváltságlevelet inkább II. István adta a fehérváriak számára.⁹ Kristó Gyula szerint az oklevél kibocsátója talán III. István

---

² FRANZ ZIMMERMANN–CARL WERNER: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. (1191–1342) Hermannstadt, 1892. (a továbbiakban: ZW I.) 33–35.

³ GYÖRFFY GYÖRGY: *Budapest története az Árpád korban*. In: *Budapest története* I. 218–352.

⁴ KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301*. Bp., 1998. (a továbbiakban: Kristó, 1998.) 251.

⁵ WENZEL GUSZTÁV: *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) XI. 9–13.

⁶ Bírjukat és tizenkét esküdtjüket maguk választották, ez a testület ítélkezett a polgárok minden peres ügyében, a polgárok közé betelepülők ugyanazon szabadságot kapták meg, mint amivel a polgárok rendelkeztek. KUBINYI ANDRÁS: *Székesfehérvári jog*. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9–14. század) Főszerk.: KRISTÓ GYULA Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL) 628–629.

⁷ Fügedi, 1961. 25–26.

⁸ Szerinte nem lehet első királyunk korabeli, mivel Szent István adott ugyan kiváltságlevelet a fehérvári prépostságnak, de ez csak a prépostság népeit érintő privilégium volt, és nem vonatkozott a király népeire. Másrészt azon vallon-olasz polgárok, akikre a fehérvári jog vonatkozott legkorábban a tizenegyedik század közepén települtek le a városban. GYÖRFFY GYÖRGY: *Pest–Buda kialakulása*. *Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig*. Bp. 1997. (a továbbiakban: Győrffy, 1997.) 48.

⁹ DEGRÉ ALAJOS: *Székesfehérvár joga a középkorban*. 144. In: *Székesfehérvár évszázadai*. 2. Középkor. Szerk.: KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár, 1972.

lehetett.¹⁰ Ladányi Erzsébet véleménye az, hogy ez az oklevél nem születhetett IV. Béla kora előtt.¹¹

II. Árucikk szempontjából korlátozott vámmentesség

Ezen oklevelekben már a piacra kerülő, áruvá váló felesleggel találkozunk. Ezek egy része az egész országban az adott árucikkre mentességet biztosított, másik részük azonban egy bizonyos területre korlátozta ezt a kiváltságot. A második csoportba tartozó immunitások a területileg korlátozott vámmentességek között foglalnak helyet.

Elsőként az uralkodó 1206-ban Latin János olasz *hospes*¹² és a kereskedés céljából járó-kelő szolgálait (*famuli*) mentette fel azon vámok alól, amelyet áruik után fizetnének.¹³

1207-ben II. András elrendelte, hogy Spalato (Split) lakói az országban saját áruikból semmit sem kötelesek fizetni.¹⁴ Még ugyanebben az évben a király Almissza (Omiš), dalmáciai város lakóit ugyanilyen kiváltságban részesítette.¹⁵ Ez az oklevél azonban hamis.¹⁶ Mindkét diploma Kálmán király (1095–1116) 1108. május 25-én Trau (Trogir) városának adott szabadságlevelének szövegén alapul.¹⁷

---

¹⁰ Kristó, 1998. 250.

¹¹ LADÁNYI ERZSÉBET: Szent István „apostoli követségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István, Beke Margit. Esztergom, 1991. 95–97.

¹² Latin János 1204-ben a nagydisznói vendégek között élt. ZW I.7–8. Nagydisznód az egykori Szeben megyében feküdt. Ma: Cisnădic. Vallon származásának emlékét falujának Voldorf (Kozdfő) neve máig őrzi. Erdély története. Főszerk.: KÖPECZI BÉLA I. Bp. 1986. 299.

¹³ ÁÚO XI. 83–85. Györffy György szerint az oklevélben található kiváltságok — részben utólagos — interpoláció révén kerülhettek a szövegbe, véleményét azonban részletesebben nem fejti ki. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) II. 202.

¹⁴ MARKO KOSTRENCIĆ-T. SMIČIKLAS: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVII. Zagrabiae, 1904–1981. (a továbbiakban: CD) III. 68–69. Az uralkodó II. Géza (1141–62) 1142. évi szabadságlevelét (CD II. 49–50) újírtotta fel ekkor.

¹⁵ CD III. 71–72.

¹⁶ SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp. 1923. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 232. sz.; CD III. 72.

¹⁷ CD II. 19. A dalmáciai városprivilegiumokra L. bővebben: GYÖRFFY GYÖRGY: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. Történelmi Szemle 10 (1967) 46–56.

Hasonló kiváltságban részesítette 1209-ben a király a Varasd (Varaždin) faluban lakó *hospeseket*, akik őt kenei¹⁸ fogsága idején hűségesen szolgálták. A privilégium értelmében áruik után a várbeliek vámot és harmincadot nem tartoznak fizetni, kivéve, ha a német területekre mennek áruikkal. Ebben az esetben megrakott szekér után három dénárt, egy ló után két dénárt, két ökör után egy dénárt, három disznó után egy dénárt, egy szekér után a Dráva révénél egy dénárt kell fizetniük.¹⁹ Ezek az összegek azonban nem kiviteli vámra vonatkoznak, hanem útvámra. Szentpétery Imre szerint a varasdiak ezen oklevele hamis.²⁰ IV Béla 1220. évi megújító diplomája szerint ugyanis a II. András király által kiadott oklevél elégett. Az 1220. évi oklevél a német területekre induló varasdiaktól csak a megrakott szekerek után fizetendő három dénárt említi.²¹ Szentpéteryvel ellentétben Domanovszky Sándor nem vonta kétségbe az 1209. évi oklevél hitelességét.²² Mind az 1209., mind az 1220. évi kiváltságlevelet Püspöki Nagy Péter hamisítványnak minősíti.²³ A diplomában szereplő vámtételekkel azonos összegű vámot szabott ki IV. Béla király a német területek felé irányuló ló- és marhakivitelre a verőcei polgároknak adott 1242. évi oklevelében, a szekérrakományra azonban csak két dénárt vetett ki.²⁴ Az esztergomi vámjegyzék II. András korabeli rétegéből származó vámtételek szerint egy külföldre vitt marha után két dénárt kellett fizetni. A varasdiak kiváltságlevelében a külföldre vitt marha után ennek csak a negyedét kellett megfizetni. Az esztergomi vámtarifa szerint egy marha, vagy sertés után egy dénár vásárvám járt.²⁵ A varasdiaknál ennek csak a fele, illetve a

---

¹⁸ Georg Heller Knežinec-cel azonosította, amely ma Varaždin része. GEORG HELLER: Comitatus Varasdiensis. München, 1977. 79–80.

¹⁹ CD III. 89–91.

²⁰ Reg. Arp. 247. sz.

²¹ CD III. 186–187. Szentpétery Imre hitelesnek tekinti ezt az oklevelet. Reg. Arp. 567. sz.

²² DOMANOVSKY SÁNDOR: A harmincadvám eredete. Bp. 1916. 19.

²³ Mivel IV. Béla 1242. október 14-én ugyancbben a tárgyban kibocsátott oklevelében (CD IV. 166–167.) nem Andrásra, és nem önmagára, hanem testvérére, Kálmán halicsi királyra (1214–1219, 1219–1221) és szlavón hercegre (1226–1241) hivatkozik. Maguk a varasdiak is 1242 után ezt a kiváltságlevelet erősítették meg. Mindezek alapján Püspöki Nagy Péter a tatárjárás előtti hamisítványnak minősíti őket. PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Bp. 1989. (a továbbiakban: Püspöki, 1989.) 131. Azonban az 1220. évi oklevél hitelességének megkérdőjelezését nem tartjuk elfogadhatónak. Egyrészt mivel ebben nem szerepel a harmincadmentesség megadása, másrészt itt csak a megrakott szekerek utáni vámtételt találjuk meg, amely magasabb, mint a verőcieknek kiadott 1242. évi diplomában szereplő tétel.

²⁴ CD IV. 172–176.

²⁵ Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301) Szerk.: GÁRDONYI ALBERT Bp. 1936. 236–239. vö.: HÓMAN BÁLINT: Magyar pénztörténet 1000–1325. Bp. 1916. 531–534.

harmada vámtétel szerepelt. A hamisítás oka egyrészt az oklevélben szereplő alacsony vámtételek lehettek, másrészt pedig a harmincad fizetése alóli mentesség megadása. Pach Zsigmond Pál mutatott rá arra, hogy a *tricesima*²⁶ kifejezés előfordulása ebben az oklevélben túl korai. A hiteles varasdi kiváltságlevelek (1220, 1242) csak a vámentességet biztosították számukra belföldön. Pach Zsigmond Pál szerint ehhez utólag toldották hozzá a harmincadmentességre való utalást, amikor ennek szedését bevezették egyes városokban.²⁷ Az 1209. évi oklevél hamis volta ellenére jól mutatja a varasdi *hospesek* kereskedelmét. Elsősorban állatokkal kereskedhettek a varasdiak, mert az ezekre vonatkozó kitételek hiányoznak a hiteles 1220. évi oklevélből.

II. András egy esetben csak meghatározott árura vonatkozó mentességet adott. 1225-ben ugyanis az uralkodó a krakkói²⁸ és igeni²⁹ szász vendégeket részesítette ilyen kiváltságban, amikor elrendelte, hogy az eladott, vagy vásárolt boruk után sem szárazföldön, sem vízen ne szedjenek tőlük vámot, mivel ők az egész ország területén ez alól fel vannak mentve.³⁰ Az oklevélből úgy tűnik, hogy ezek a *hospesek* elsősorban borral kereskedtek.

III. Területileg korlátozott vámentesség

A teljes immunitáshoz képest kisebb értékű volt a területileg korlátozott mentesség elérése. Ez elsősorban a kisebb piackörzetekben működő árusok számára volt fontos, és nekik ez a teljes vámentességgel volt egyenértékű. Azonban nemcsak a kereskedők számára volt ez lényeges, mert más esetekre is biztosított területi felmentést a király.

1206-ban II. András király elrendelte, hogy a krakkói, igeni és romoszi szász *hospesek* a szőlők után, amelyeket maguk ültettek vámot (*tributa*) nem tartoznak

---

²⁶ II. András kórában a harmincad alatt olyan vámot értettek, amelyet az ország belsejében szedtek egyes városokban a király vagy a királyné számára, általában függetlenül attól, hogy az áru külföldi vagy belföldi eredetű volt. PACH ZSIGMOND PÁL: „A harmincadvám eredete.” Bp. 1990. (a továbbiakban Pach, 1990.) 47.

²⁷ Elsőként Esztergomban találkozunk vele 1215-ben. CDES I. 156–157. Az 1230-as években már több helyen is szedhettek harmincadot, mert II. András 1235-ben Jolán leánya hozományára lekötötte azt. Pach, 1990. 36–37. A 15. században Varasd is ezen városok közé tartozott, mert az 1498. évi dekrétum régi harmincadhelynek nevezi. CIH I. 612–613. A fentiekre vö.: Pach, 1990. 34.

²⁸ Krakkó az egykori erdélyi Fehér megyében feküdt. Ma község Gyulafehérvártól északra. ÁMTF II. 170.

²⁹ Igen az egykori erdélyi Fehér megyében feküdt. Ma község Gyulafehérvártól északnyugatra. ÁMTF II. 167.

³⁰ ZW I. 43.

fizetni. Ezenkívül disznóikat és más állataikat erdeikben szabadon legeltethetik, utánuk sem dézsmát, sem vámot nem tartoznak fizetni.³¹ II. András ezen kiváltságokkal csak a már meglévő immunitásokat foglalta írásba, amire mutat oklevélben azon utalás, hogy a *hospesek* szabadságait elődei privilégiumok révén tiszteletben tartották.³² 1209-ben az uralkodó a Sebus *comesnek*³³ adományozott Szentgyörgy³⁴ prédiumon engedélyezett vásártartást oly kiváltsággal, hogy azt vám behajtása nélkül birtokolja, és a vásárra jöveket vámszedők ne zaklassák.³⁵ Ezen oklevelet II. András 1216-ban új pecsétje alatt megerősítette.³⁶ 1224-ben a király az erdélyi szászoknak adott privilégiumában elrendelte, hogy köztük minden vásárt vám nélkül tartsanak meg.³⁷ 1230-ban az uralkodó híveinek, Beuchanak, Hauchnak és Polkonak megengedte, hogy a Liptó területén adott lakatlan földön, melyet egykor Magyarfalunak (Uhorská Ves) neveztek, mindenféle vámtól és adótól mentes vásárt tarthassanak.³⁸ 1230-ban II. András fia, Béla és a bárók tanácsára a szatmári (Satu Mare) német *hospesek* kiváltságait állapította meg. Ezek között szerepelt a Szamos folyó átkelőhelyein biztosított vámmentesség.³⁹

Egyetlen világi embernek adott II. András a só szállítására az egyházakhoz hasonló kiváltságot.⁴⁰ Ennek okát Szegfű László abban látja, hogy az Aranybullában található

---

³¹ ZW I. 9–10.

³² vö.: Magyarország története. I/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: SZÉKELY GYÖRGY. Bp. 1984. 1128.

³³ Sebus pohárnok (1209–1236) a Hont-Pázmány nem tagja. Testvérével, Sándor pohárnokkal (1203–1233) a Szentgyörgy és Bazini grófok őse. vö.: ILA BÁLINT: A Szentgyörgyi és bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul 1927. 36–71.

³⁴ Egykori Pozsony megyében feküdt. Ma: Jur pri Bratislave.

³⁵ Karácsonyi János hibás keltezésűnek tartotta az oklevelet, és annak kiadását 1216-ra tette, holott akkor ennek megújítása történt. KARÁCSONYI JÁNOS: Hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve.] Szerk.: KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged, 1988. 60–61.

³⁶ A megerősítésre azért került sor, mert az 1209-es oklevélben szereplő pecsét Gertrúd királyné meggyilkolásakor elveszett, így a diploma átírására és megerősítésére volt szükség. CDES I. 162–163.

³⁷ ZW I. 33–35.

³⁸ CDES I. 257. Az oklevélben szereplő évszám (1230) és az uralkodási év (15.) ellentétben áll egymással. Szentpétery Imre szerint a rövid oklevélszerkezet 1220-ban kevésbé volt jellemző, ezért az átiratban az évszámot tartja hitelesnek és az uralkodási évet elírásnak tekinti. Reg. Arp. 460. sz.

³⁹ GEORGIUS FEJÉR: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. III/2. Budae. 1832. 211–213.

⁴⁰ A só a középkor egyik legfontosabb kereskedelmi árucikke volt. A legtöbb sóbánya királyi tulajdonban volt, csak két magánföldesúri sóbányát ismerünk adatolhatóan a 13. század végéről. Az ország királyi sóval történő ellátására két módszert alkalmaztak az Árpád-korban: egyrészt királyi

sókereskedelem megszigorítása miatt a király a bérbeadás helyett egyéni jogosítványt adott a sóforgalmazásra.⁴¹ 1230-ban Machareus *comes* fia Tamás *comes*⁴² számára többek között azt a kiváltságot biztosította, hogy a Maroson hat sószállító hajót tarthasson olyan kiváltsággal, mint amellyel az egresi⁴³ és bizerci⁴⁴ egyház hajói rendelkeznek. Azaz évenként háromszor fordulhatnak meg a Maroson, minden vám alól mentesek és bármely sóbányából vásárolhatnak sót.⁴⁵

Esztergom városára vonatkozó vámmentességet adományozó oklevelet nem ismerünk, de egy ezek érvényességét visszavonó diploma alapján feltételezhetjük létezésüket. 1222 körül ugyanis II. András parancslevelében vonta vissza azokat a vámmentességeket, amelyek ellenkeznek atyja, III. Béla és testvére Imre királynak az esztergomi vám tárgyában az esztergomi káptalannak adott adományával.⁴⁶ Ezen oklevél eredetiben nem maradt fenn, csak II. András 1235-ben kelt megerősítő diplomájából ismerjük.⁴⁷

---

sólerakatokat hoztak létre, másrészt pedig egyházi testületeknek utaltak ki sót, akik ezt a bányákban, vagy sólerakatokban átvették, majd terjesztették. vö.: HÓMAN BÁLINT: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 156.; PAULINYI OSZKÁR: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Századok 58 (1924) 627–647.

⁴¹ Szeged története. I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. KRISTÓ GYULA Szeged, 1983. 336.

⁴² Monoszló nembeli Tamás egy 1219. évi hamis oklevél szerint bán, egy hiteles 1231. évi diploma volt bánnak nevezi. 1221-ben valkai ispán. KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1900. 834.; Reg. Arp. 356., 366., 596. sz.

⁴³ Ciszterci monostor az egykori Csanád megyében. III. Béla alapította a rendi feljegyzések szerint 1179-ben a Boldogságos Szűz tiszteletére. Az alapításra mindenképpen 1191 előtt került sor, ugyanis ekkor már megjelenik egy oklevélben. II. András második feleségét, Jolantát itt temették el. JUHÁSZ KÁLMÁN: Hajdani monostorok a Csanád egyházmegyében. Bp. 1926. (a továbbiakban: Juhász, 1926.) 53–55

⁴⁴ Szent András tiszteletére alapított bencés apátság az egykori Arad megyében. Elsőként 1183-ban tűnt fel az oklevelekben. Juhász, 1926. 31–32.

⁴⁵ ÁÚO XI. 218–230. Az oklevél csak IV. Béla 1231. évi átiratában maradt fenn. Keltét Szentpétery Imre helyezte 1230-ra. Reg. Arp. 467. sz.

⁴⁶ Az eredeti parancs dátum nélkül kelt. Knauz az András-féle átirás alapján 1235 körül kelterkezettnek tekintette. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed: FERNANDUS KNAUZ. I. Strigonii 1874. (a továbbiakban: MES I.) 311. Szentpétery Imre azonban az oklevelet megfogalmazása alapján 1222 köré helyezte. Reg. Arp. 392. sz. Az 1235. évi átirásból mindenesetre bizonyos, hogy az átirás oka II. András kettős pecsétjével történt visszaélések voltak. Ezért az eredeti parancs 1213–1234 körül kelt, mert II. András első kettős pecsétje ekkor volt használatban. vö. SZENTPÉTERY IMRE: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 114.

⁴⁷ MES I. 310.

IV. Külföldi kereskedők számára biztosított vámmentesség

Mindezekről a vámmentességektől elkülönülnek a külföldi kereskedőknek biztosított kiváltságok. A 13. század elején velencei kereskedők egyre gyakrabban jelentek meg az országban, ezért 1217-ben II. András szabályozta Velencével a kapcsolatot. A szerződés értelmében a velencei kereskedők Magyarországra jövet csupán nyolcvanadot tartoznak áruik után fizetni. Egyes cikkek, azaz az arany, a gyöngy, a drágakő, a fűszer és a selyemszövet után nem kellett vámot fizetniük. Ezzel a velenceiek árucikk szempontjából korlátozott vámmentességhez jutottak Magyarországon. A magyar kereskedőkre ugyanezek a feltételek voltak érvényesek Velencében. Ez előnyös volt mindkét fél számára, ugyanakkor az egyik legfontosabb árura, az ezüstre nem biztosított vámmentességet a szerződés.⁴⁸

V. Alkalmi vámmentesség

II. András uralkodása alatt egy esetben találkozunk alkalmi mentességgel is. 1223-ben ugyanis a király elrendelte, hogy hívének, Csák nembeli Miklós⁴⁹ csanádi ispánnak Mihály⁵⁰ nevű földjére jövő idegen *hospes*eket senki ne tartsa fel vám vagy más követelés okán. Ezen kiváltság megtartására felszólította a király a soproni ispánt.⁵¹ Az uralkodó oklevelével területileg korlátozott egyszerű vámmentességet biztosított Sopron megye területén.

Korszakunkban összesen tizenhat vámmentességgel találkozunk. Ezek fele területileg korlátozott mentesség, melyek közül egy alkalmi kiváltságot biztosított. Ezen immunitásoknak száma arra mutat, hogy a világiak kereskedelme elsősorban csak

---

⁴⁸ ÁÚO VI. 380–383. A velencei–magyar árucserére I. TEKE ZSUZSA: Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században. Bp. 1919. 12–26.

⁴⁹ Miklós II. András uralkodása alatt több címet is viselt. IV. Béla királlyá koronázása (1235) után kegyvesztett lett. 1241-ben az országból kivonuló kunok áldozata lett. ALMÁSI TIBOR: Miklós. KMTL 456–457.

⁵⁰ Ma Mihályi Kapuvártól délkeletre, az egykori Sopron megyében. KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1988.² II. 141.

⁵¹ HANS WAGNER–IRMTRAUT LINDECK-POZZA: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I. Graz–Köln–Wien 1955. 90.

bizonyos területhez kötődött.⁵² Az árucikkekre vonatkozó mentességek száma hat, melyek közül egy külföldi kereskedőknek adott kiváltságot. Két esetben meghatározta azt is az uralkodó, hogy mely árukra terjed ki ez a mentesség. Egyetlen oklevélben találkozunk olyan korlátozással, mely felmenti ugyan a kereskedőket az áruik után fizetendő vám alól, de ez érvényét veszíti akkor, ha azok a német területek felé veszik útjukat. Időben legkésőbb az országos vámmentességgel találkozunk, amelyet csak az erdélyi szászok kereskedői és Pest város lakói kaptak meg II. Andrástól. Ezen immunitások alacsony száma egyrészt azt mutatja, hogy a világiak számára kevésbé volt elérhető a teljes felmentés, másrészt a vámok jelentősége nyilvánul meg bennük.

ÉV	ADOMÁNYOZOTT	ORSZÁGOS MENTESSÉG	KORLÁTOZOTT MENTESSÉG				MEGJEGYZÉS
			ÁRUCIKK SZEMPONTJÁBÓL		TERÜLETI ÉRVÉNYESÉG		
			MAGYAROKNAK	KÜLFÖLDIEKNEK	ÁLLANDÓ	ALKALMI	
1206.	Latin János		Minden áru				
1206.	Krakkói, igeni és romoszi szászok				Területükön (szl., állat)		
1207.	Spalato		Minden áru				
1207.	Almissza		Minden áru				Hamis
1209.	Varasd		Minden áru (kivéve a német területek irányában)				Hamis

⁵² Kováts Ferenc Pozsonnyal kapcsolatban mutatott rá arra, hogy annak lakói 1291-ben azért csak Pozsony megye területére kértek és kaptak vámmentességet, mert kereskedelmük még nem lépte át a megye területét. Kováts Ferenc: Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 8 (1901) 437.

ÉV	ADOMÁNYOZOTT	ORSZÁGOS MENTESSÉG	KORLÁTOZOTT MENTESSÉG				MEGJEGYZÉS
			ÁRUCIKK SZEMPONTJÁBÓL		TERÜLETI ÉRVÉNYESÉG		
			MAGYAROKNAK	KÜLFÖLDIEKNEK	ÁLLANDÓ	ALKALMI	
1209.	Sebus comes				Szentgyörgy (vásár)		1216-ban megerősíti a király
1217.	Velence			Arany, gyöngy, drágakövek, fűszer, selyem			
1222 e.	Ismeretlen				Esztergom		
1223.	Miklós ispán hospesei					Sopron	
1224.	Erdélyi szászok	+			Területükön (vásárok)		
1225.	Krakkói és igeni szászok		Eladott és vásárolt boruk				
1230.	Tamás comes				Maros folyón (sószállítás)		
1230.	Beucha, Hauch és Polko				Magyarfalu (vásár)		
1230.	Szatmári hospesek				Szamos folyó átkelőhelyein		
(1231.)	Pest	+					

BOGLÁRKA WEISZ

Relief from customs duties given to seculars by Andrew II.

In the 13 century, paralelly with the increase of domestic trade customs multiplied in the country. Those, who were interested in trade tried to gain relief from customs duties. Andrew II. ensured exemption to seculars in different degrees. Beside total exemption covering the whole country there existed exemptions limited with regard to territpry or voods. Besides these once he gave a charter to a foreign trademan and there were a few occasionally offered exemptions in reign of Andrew II.

Mikor költözött Kötöny kun fejedelem Magyarországra?

A szakirodalom Kötöny kun fejedelem Magyarországra való bevonulását az 1239-es évre teszi. Ezen éven belül két időpont is felmerült. A kutatók egy része húsvétra helyezi az eseményt, másik része az év őszét jelöli meg. Dolgozatomban a két datálás forrásbázisát veszem vizsgálat alá.

Kötöny magyarországi bevonulását legrészletesebben Rogerius *Carmen miserabile* című beszámolójából ismerjük.¹ A szerző, aki a tatárjárásnak személy szerint is szenvedő alanya volt, pontos képet rajzolt művében a mongolok magyarországi hadműveleteiről és az ezzel összefüggésbe hozható eseményekről. A művelt és széles látókörű Rogerius² a feltételezések szerint 1243–44-ben – rövid idővel az események után – készítette el munkáját. Ennek szövegét azonban csak a Thuróczy-krónika 1488-as brünni nyomtatott kiadásának függelékéből, majd az erre támaszkodó későbbi kiadásokból ismert.³ A rendelkezésünkre álló szöveg azonban több helyen interpolációkat, szövegromlásokat tartalmaz.⁴

Rogerius beszámolójában részletesen leírja a kun fejedelem magyarországi bevonulását. Kötöny, miután több csatát vívott a mongol csapatokkal, végül teljes vereséget szenvedett, és kénytelen volt a délorosz steppén lévő szállásterületének nagy részét

¹ Kritikai kiadása: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit E. SZENTPÉTERY. II. Budapest 1938, 543–588 (továbbiakban SRH); Magyar illetve német fordítása: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: KATONA T. Budapest 1987, 137–191; *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen. 1235–1250* Szerk.: H. GÖCKENJAN–J. R. SWEENEY. Graz-Wien-Köln 1985, 127–223.

² Rogerius személyéről: ALMÁSI T. *Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez*. AUSz Acta Historica LXXXVI. 1988, 9–14; ALMÁSI T. *Rogerius*. in: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század) Főszerk.: KRISTÓ GY. Szerk.: ENGEL P.–MAKK F. (továbbiakban KMTL) Budapest 1994, 576–577 (továbbiakban Almási 1994); TURCHÁNYI L. *Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról*. Századok 1903, 412–430.

³ A mű hagyományozódására: SRH II. 545–550 (Juhász L.); ALMÁSI 1994, 576–577; ALMÁSI T. *A Siralmas ének kéziratí hagyományának néhány problémája*. AUSz Acta Historica LXXXIV. 1987, 51–57.

⁴ Az interpolációkra lásd: HORVÁTH J. *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest 1954, 239–254; Turchányi 1903, 502–513.

feladni. Ekkor fordult követői útján IV. Bélához, hogy ha kész befogadni őt és népét Magyarországra, akkor ő elismeri a magyar király főségét, és áttér a katolikus hitre. IV. Béla beleegyezett ebbe, és Magyarország határán ünnepélyes külsőségek között fogadta Kötönyt. Innen a király egyik főembere vezette be az ország belsejébe a nomád kunokat.⁵

A szakirodalom Kötöny Magyarországra való bevonulásának dátumaként az 1239-es datálást fogadta el hitelesnek.⁶ Rogerius szövegében két helyen szól erről az eseményről. Az előbb ismertetett szövegrészt az 1242. év alatt közli. Ezt a datálást azonban egyrészt a tatárjárás kronológiája zárja ki,⁷ másrészt az, hogy maga Rogerius tudatja velünk, hogy Kötönyt 1241 márciusában, a mongol betörés hírére a pesti lakosság megölte.⁸ A szöveg kritikai kiadásában Juhász László úgy foglalt állást, hogy a hibás 1242-es évmegjelölés egyértelműen elírás. Két lehetőséget vázolt fel ennek magyarázatára. Mindkettőben azzal számolt, hogy Rogerius eredetileg római számokkal jelölte az évet. Az egyik elképzelése szerint Rogerius az 1239-es évet az *MCCXII* alakban jegyezte le. Ezt egy figyelmetlen másoló *MCCXII*-ra, azaz 1212-re elírta. Az 1488-as kiadás során a kiadónak feltűnt a nyilvánvaló hiba. Ez az évszám ugyanis ellentétben áll azzal, hogy Kötönyt IV. Béla fogadta be az országba.⁹ Javította tehát az évet úgy, hogy a szövegbe az ötvenes számértéknek megfelelő római számot, az *L* -t toldotta be. Az így kapott *MCCXLII*, azaz az 1242. év pedig valóban IV. Béla

---

⁵ *A tatárjárás emlékezete.* 139–140; SRH II. 553–554.

⁶ GYÁRFÁS I. *A jász-kunok története.* II. Kecskemét 1873, 261; PAULER GY. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* II. Budapest 1899, 149 (továbbiakban Pauler 1899); *Napkelet felfedezése.* Közreadja: GYÖRFFY GY. Budapest 1965, 26 (továbbiakban Györffy 1965); KRISTÓ GY. *A korai feudalizmus. (1116–1241). A tatárjárás (1241–1242).* in: Magyarország története I/2. Főszerk.: SZÉKELY GY. Budapest 1987², 1386 (továbbiakban Kristó 1987); PÁLÓCZY HORVÁTH A. *Besenyők, kunok, jászok.* Budapest 1989, 39; J. R. SWEENEY „*Spurred on by the Fear of Death*”: *Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary.* in: *Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from the Pacific to the Adriatic* Ed.: M. GERVERS–W. SCHLEPP. Toronto 1994, 39; Polgár Sz. *Kötöny, kun fejedelem.* in: *Tanulmányok a középkori magyar történelemtől* Szerk.: HOMONNAI S.–PITI F.–TÓTH I. Szeged 1999, 101.

⁷ A mongol csapatok Rogerius beszámolója szerint 1240. decemberében elérték a Kárpátok vonalát (SRH II. 560). Kötöny bevonulását ez utánra tenni képtelenség.

⁸ Rogerius a mongol csapatok megjelenését Pest alatt 1241. március 15-re teszi. Ezzel kapcsolatban említi meg Kötöny kun vezér megölését (SRH II. 565–567).

⁹ Az 1212-es évben még II. András (1205–35) uralkodott Magyarországon. Ezzel szemben Rogerius a Kötönyt befogadó uralkodónak egyértelműen IV. Bélát (1235–70) adja meg. A Thuróczy-krónika is tud arról, hogy IV. Bélát 1235 októberében koronázták meg (THURÓCZY J. *A magyarok krónikája.* Ford.: Horváth J. Budapest 1980, 196).

uralkodására esett. Ezt az évszámot feloldva a nyomtatott kiadásba *millesimo CC. quadrasimo secundo* alak került. Ez utóbbi sem mentes azonban a hibától, a szám helyes alakja *millesimo CC. quadragesimo secundo*. A másik lehetőségnek azt tartotta, hogy már Rogeriusnál hibás évmegjelölés szerepelt, az 1239. év helyett az 1238. év. Ebben az esetben is a római szám okozta a téves adatot. A Rogerius által írt *MCCXIII* formát ugyanis a szöveg kiadója hibásan 1242-nek (*MCCXLII*) olvasta. A szám szöveges változatában az elírást az első esetnek megfelelően képzeli el.¹⁰ Ezen szöveghely alapján tehát nem lehet megbízhatóan eldönteni, hogy milyen évszám szerepelt Rogerius eredeti kéziratában, illetve, hogy mikorra helyezte a szerző a kérdéses eseményt.

Rogerius egy másik szöveghelyen ismét foglalkozik Kötöny bevonulásával. 1241-ben a mongolok első magyarországi megjelenésekor több rémhír is lábra kelt. Köztük volt az is, hogy a kunok tulajdonképpen egy a magyarokkal ellenséges hatalom előőrsei, akik egy Magyarországot érő támadás esetén átállnának az ellenség oldalára. Rogerius tudósítása ránk örökítette ezt a vélekedést akkor, amikor beszámol a magyar részről a kunokkal kapcsolatban említett vádakról.

„Mások pedig, igen sokan, azt magyarázgták, hogy van okuk a király elleni gyalázkodásra, mert a kunok szövetséget kötöttek az oroszokkal, hogy az oroszokkal együtt harcolnak a magyarok ellen, akiktől az oroszok sok csapást szenvedtek el, és akik gyakran tönkrevették őket, és Kuthen az embereivel azért előzte meg őket több mint egy évvel, hogy az ország viszonyait megismerje, nyelvét megtanulja, és amikor értesül azok bejöveteléről, megkezdi a harcot a király ellen, és így azok könnyebben birtokukba vehetik majd a Kaput, és Kuthen segítségére siethetnek, és így gyorsabban elpusztíthatják Magyarországot valamely részét.”¹¹

A szöveg első fele a kunok és az oroszok (*Ruthenis* plur. abl.) szövetségéről számol be. Juhász László a *Ruthenis* alakot a jegyzetekben *Tartaris*-ra javította.¹² Ez a javítás azonban figyelmen kívül hagyta a szöveg további információit. Az ugyanis, hogy ez a nép a magyaroktól sokszor vereséget szenvedett, az oroszok és a mongolok közül

---

¹⁰ SRH II. 553. 2. jegyzet.

¹¹ *A tatárjárás emlékezete* 149; SRH II. 560–561.

¹² SRH II. 560.

csak az előbbire érhető.¹³ Abban azonban kétségtelenül igaza van Juhásznak, hogy a szövegrészben a mongolokra is vonatkoznak adatok. Az „*azért előzte meg őket*” (*propter hoc ... eos ... prevenerat*) kitétel utáni rész egyértelmű, hogy nem az oroszokra, hanem a mongolokra értendő. Ebben az esetben az a kérdés, hogyan kell értelmezni azt, hogy Kötöny „*több mint egy évvel*” (*plus quam per annum*) megelőzte a mongol csapatokat. Korábban a szövegben az szerepelt ezen évjelölés előtt, hogy 1240. december 25. táján jött híre annak, hogy a mongolok elértek Magyarország határára.¹⁴ Rogerius datálását ennek alapján az alábbiakban lehet feloldani. Legkevesebb egy évvel a mongolok megjelenése előtt, tehát 1239 utolsó napjai előtt, de két évnél nem korábban, tehát 1238 utolsó napjai után következhetett be Kötöny bevonulása.

Kötönnyel kapcsolatban Albericus Trois Fontaines-i szerzetes krónikájában is megőrződtek adatok. Albericus az 1230-as években látott hozzá egy világkrónika elkészítéséhez.¹⁵ Ebben az 1239-es év alatt beszámolt a mongoloknak a bagdadi kalifa ellen vezetett hadjáratáról, és röviden összefoglalja mindazt, amit a mongolok külsejéről, és viselkedéséről megtudott. Ezután szól IV. Béla királynak az ország határán létesített erődítményeiről. Majd rátér a kunokkal kapcsolatos híreire.

“1239.... Aztán megtudta [ti. IV. Béla], hogy a kunok tatárokként rá akartak ijeszteni, de nagy részüket hősiességben legyőzte, és egyik királyukat, név szerint Kutanust

---

¹³ Az orosz-magyar összecsapások alatt feltehetőleg a II. András uralma idején folytatott hadjáratokat kell értenünk, de nem lehetetlen, hogy a XII. századi harcok emléke is élénken élt még. A XIII. század első felében lezajlott hadjáratoknak a legrészletesebb összefoglalását Kristó Gyula adja (KRISTÓ GY. *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1986, 100-109). A XII. századi cseményekre vonatkozó forrásanyagot legújabbán Font Márta tett közzé (FONT M. *Magyarok a Kijevi Évkönyvben* Szeged. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. 1996). A magyar-orosz kapcsolatokra vonatkozó forrásoknak a teljesség igényével készített gyűjteményét pedig Hodinka Antal publikálta (*Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* Ford.: HODINKA A. Budapest 1916). A XIII. századi hadjáratok kronológiáját a szakirodalomban újabbán Senga Toru (SENGA T. *Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz* Századok 1988, 36-51) és Font Márta (FONT M. *II. András orosz politikája és hadjáratai* Századok 1991, 107-144) pontosította. Kötöny és az orosz fejedelmek kapcsolataira lásd: Polgár 1999.

¹⁴ SRH II. 560.

¹⁵ LATZKOVITS L. *Alberik világkrónikájának magyar adatai*. Szeged 1934, 16-18. (továbbiakban Latzkovits 1934); ALMÁSI T. *Albericus Trium Fontium*. in: KMTL 35.

és egyik királynéjukat foglyul is ejtette. A kunok közül több ezren felvették a keresztiséget, de csak álnokságból.”¹⁶

Albericus magyar vonatkozású adataival Latzkovits László részletesen foglalkozott.¹⁷ Kimutatta, hogy Albericus sokféle írott és szóbeli információt felhasznált művéhez. Maga Albericus is megmondja, hogy a mongolokról szóló legfontosabb hírforrása Plano Carpini beszámolója volt. Plano Carpini 1245-47 között mint pápai követ járt a mongol udvarban. Visszatérte után útjának tapasztalatairól beszámolót készített. Ennek szövege – Albericust igazolva – pontos tartalmi egyezéseket mutat forrásunkkal.¹⁸ Albericus magyar vonatkozású hírei azonban nem Plano Carpini beszámolójából származnak, hanem – ahogy Latzkovits is feltételezte¹⁹ – magyar forrásra/forrásokra mehetnek vissza.

Kérdés az, hogy Albericus értesülései pontosak-e Kötöny magyarországi megjelenését illetően. Albericus erre az évre két eseményt jegyez még fel Magyarországgal kapcsolatban. Megszületett IV. Béla fiúgyermek, a későbbi V. István magyar király, akit Szent Lukács napján Róbert esztergomi érsek megkeresztelt. Ezután beszámol arról, hogy az érsek tizenöt nap múlva meghalt. István herceg a szakirodalom álláspontja szerint valóban 1239-ben látta meg a napvilágot.²⁰ Erről az eseményről számol be egy 1240. május 26-i oklevél, amelyben a király megjutalmazza a fia születését hírül hozó személyt.²¹ Tehát a trónörökös megszületése csak ez előtt történhetett. Albericus pedig megadja, hogy a keresztelés Szent Lukács napján, azaz október 18-án történt. Meg kell vizsgálni még, elfogadhatjuk-e hitelesnek Albericus azon információját, hogy Róbert esztergomi érsek végezte a keresztelést, és hogy röviddel ezután az egyházfő

---

¹⁶ *A tatárjárás emlékezete* 241; *Chronica Alberici monachi Trium Fontium* Edidit: P. Scheffer-Boichorst in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.* XXIII Edidit: G. H. PERTZ Hannoverae 1874 (reprint Stuttgart 1986), 946.

¹⁷ Latzkovits 1934.

¹⁸ PLANO CARPINI: Giessauf, J. *Die Mongolengeschichte des Johannes von Plano Carpini.* Graz 1995, 88, 101, 106. Annak ellenére, hogy a szövegnek a mongolok vallásosságáról szóló része ellentétben áll Plano Carpini beszámolójával, nem kételkedhetünk abban, hogy Albericus szövege erre a forrásra támaszkodik.

¹⁹ Latzkovits 1934, 71–83.

²⁰ WERTNER M. *Az Árpádok családi története.* Nagy-Becskerek 1892, 498; KRISTÓ GY.–MAKK F. *Az Árpád-házi uralkodók.* Budapest 1988, 89; KRISTÓ 1987, 1385.

²¹ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I. 1001–1270. Szerk.: SZENTPÉTERY I. Budapest 1923, 684. sz. (továbbiakban Szentpétery 1923)

elhunyt. A főpapak, aki 1226 óta állt a magyar egyház élén,²² a halála valóban az 1239. évben következhetett be, mert 1239. november 29-én a király már kéri a pápát, hogy Mátyás váci püspököt az esztergomi érseki székből erősítse meg.²³ Hitelesnek fogadhatjuk el tehát Albericus azon hírét, hogy az egyházfő október 18-án még életben volt, és halála ezután tizenöt nappal következett be. Megállapíthatjuk, hogy Albericus pontosan őrizte meg mind István herceg születési, mind Róbert érsek halálának évét. Ezek alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy az 1239-es év harmadik magyar vonatkozású eseménye, a kun vezér magyarországi megjelenése szintén hiteles forrásra megy vissza.

Albericus tehát Rogeriusszal megegyezően 1239-re helyezte Kötöny magyarországi megjelenését. Magyar vonatkozású hírei ugyan fölöttébb gyanús mendemondákat is tartalmaznak a mongolokról (az erdélyi vajda állítólagos győzelme a mongolok felett), de nincs komoly okunk, hogy kétségbevonjuk a Kötönyre vonatkozó rész évmegjelölését.

A dátum pontosítására tett első kísérlet 1239 őszét jelölte meg Kötöny bevonulásának idejeként.²⁴ Ez az elképzelés azon alapul, hogy a szöveg „több mint egy évvel” (*plus quam per annum*) kitétele 'néhány hónappal több mint egy év'-ként oldható fel. Ez azonban csak feltevés, amely Pauler nyomán terjedt el. Pauler semmilyen érvet nem hozott fel datálásának bizonyítására.

Az eseménynek egy másik, ennél is pontosabb datálása Győrffy Györgytől származik. Ő több művében is azt írta, hogy a Kötöny vezette kunok a Radnai hágón át 1239 húsvétján (március 27.) vonultak be a Kárpát-medencébe.²⁵ Ezt a magyar szakirodalom is elfogadta.²⁶ Mivel Győrffy nem hivatkozott a forráshelyre, csak a dátummegjelölésből következtethetünk arra, hogy véleménye egy nyugati forráson alapul.²⁷

A források közül Kötöny személyére – Rogeriuson kívül – a legrészletesebben a *Continuatio Sancti Crisostomi II.* hagyományozott ránk adatokat. A forrás szerint az 1241-es évben Kötöny, a kunok királya követséget küldött IV. Bélához, hogy fogadja be őt és népét országába. A magyar király engedélye után a kunok beköltöztek Magyaror-

---

²² Róbert személyére: KRISTÓ 1987, 1162-63; KOSZTA L. *Róbert*. in: KMTL 576.

²³ SZENTPÉTERY 1923, 668. sz.

²⁴ Pauler 1899, 149; SRH II 554 (Juhász L.); RÁSONYI L. *Hidak a Dunán*. Budapest 1981, 121; KRISTÓ GY. *Magyarország története 895–1301*. Budapest 1998, 226.

²⁵ *Napkelet felfedezése 26; Julianus barát és napkelet felfedezése*. Szerk.: GYÖRFFY GY. Budapest 1986, 42 (A Győrffy által írt Előszóban); *A tatárjárás emlékezete 23*. (A Győrffy által írt Előszóban)

²⁶ PÁLÓCZY HORVÁTH 1989, 39; KRISTÓ 1987, 1386; POLGÁR 1999, 10.

²⁷ Az ortodox húsvétszámítás szerint 1239-ben ez az ünnep március 22-re esett.

szágra. A forrás az 1242-es év alatt beszámol még arról, hogy a kunok átlépték Magyarország határát, és húsvét napján felprédálták Radna városát. A húsvéti mulatozásba merült iszogató lakosságot leölték. A Magyarországra már korábban beköltözött kunok ekkor csatlakoztak az újonnan jövőkhöz. Ez csak Kötönynek, a kunok királyának nem sikerült, mert ő félve attól, hogy a palotáját megtámadó osztrák herceg fogságába esik, öngyilkos lett.²⁸

Ezt a leírást több latin nyelvű munka is megőrizte, de többletet szövegünkhöz képest nem tartalmaznak.²⁹ A forrás és Györffy adatai közötti nagyfokú egyezés világosan mutatja, hogy ezen a szövegen alapszik a húsvéti radnai bevonulás említése.

A *Continuatio Sancrucensis II.* által az 1241. év alatt említett esemény egyértelmű, hogy Kötönyre vonatkozik. Ez a datálás azonban a már említett történelmi tények alapján elfogadhatatlan. A szöveget fenntartó kéziratok közül egyedül az *Anonymi Leobiensis* helyezi 1241 helyett 1238-ra az eseményt. Sajnos a szöveg kritikai kiadása³⁰ nem állt rendelkezésemre, és így csak a Gombos F. Albin által közölt szövegrész alapján³¹ tételezem fel, hogy a XIV. századi másoló önkényesen változtatott az általa – egyéb iránt szó szerint – átvett szöveg datálásán, és helyezte forrásának 1241-es évnél szerepeltetett adatát 1238-ra. A forrás ezen része tehát az esemény pontosabb datálásához nem járul hozzá. A forrás 1242-es év alatt közölt beszámolója azonban valóban napra pontosan megadja egy „kun” beköltözés időpontját. Az azonban, hogy a szöveg a „kunok” kétszeri bevonulásáról tudósít, kételyeket ébreszt abban a tekintetben, hogy a második esetben valóban kunokról van e szó, vagy esetleg más etnikumról.

A tatárjárás történetéből jól tudjuk, hogy a mongol seregek 1241-ben több hágón át nyomultak be a Kárpát-medencébe. Az egyik seregetest vezetője a mongol birodalom uralkodójának, Ögödej nagykánnak a fia, Kadan mongol vezér volt. Rogerius az ő hadjáratával kapcsolatban beszámol róla, hogy Kadan átkelve a Kárpátokon Radna városát vette ostrom alá. A lakosság az első támadást visszaverte, de utána átadták magukat a húsvétkor szokásos dorbézolásnak. Kadan serege ekkor rajtuk ütött, és a

---

²⁸ *A tatárjárás emlékezete 250–251.*

²⁹ *Anonymi Leobiensis* (A. F. GOMBOS *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I–III. Budapest 1937–38. 270. Továbbiakban CFH); *Paltramus seu Vatzio, consul Viennensis* (CFH 1957); *Chronicon Austriacum* (CFH 506)

³⁰ *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini, Quotquot ex Austriae vicinarumque provinciam bibliothecis et tabulariis decumano labore perlustratis, aut primum in lucem vindicari, aut ex mss. codicibus auctiores et emendatiores edi potuerunt.* Eddidit et necessariis notis observationibus et animadversionibus illustravit R. D. P. HIERONYMUS PEZ, Lipsac-Ratisbonae 1721–1745. Fol. Tom. I–III.

³¹ CFH 270–271.

várost bevette. A lakosság egy részét lemészárolták, a másik részét besorozták a mongol seregbe.³²

A tatárjárással kapcsolatban Radna elfoglalásáról más forrás is megemlékezik. Az *Annales Frisacenses* az 1241-es év alatt beszámol róla, hogy húsvétkor egy mongol csapat támadta meg Radna városát, és a lakosságot legyilkolta.³³

A két forrás alapján Radna elfoglalását 1241 húsvétjára helyezhetjük. Ha azonban e két forrást összevetjük a *Continuatio Sancrucensis II.* fentebb idézett tudósításával, akkor láthatjuk, hogy Radna Kadan általi elfoglalása nagymértékben egyezik a *Continuatio Sancrucensis II.*-ban a „kunokkal” kapcsolatban említett eseményekkel. Az ellenséges csapat húsvét napján való támadása (*Continuatio Sancrucensis II., Annales Frisacenses*), Radna városa (*Continuatio Sancrucensis II., Annales Frisacenses, Rogerius*), a húsvétkor szokásos dorbézolás fölemlegetése (*Continuatio Sancrucensis II., Rogeius*), a mongol csapatok öldöklése (*Continuatio Sancrucensis II., Annales Frisacenses, Rogerius*), és a keresztények veresége (*Continuatio Sancrucensis II., Annales Frisacenses, Rogerius*). A szövegek közötti szinte teljes tartalmi egyezések alapján megállapíthatjuk, hogy a *Continuatio Sancrucensis II.*-ban az 1242. év alatt leírt bevonulás nem Kötöny kunjaira vonatkozik. A forrás adatainak vizsgálata egyértelművé teszi, hogy a Radna városát feldúló „kunok” tulajdonképpen mongolok, akiket csak a szerző azonosított tévesen a kunokkal. A kérdéses szövegrész valójában Kadan mongol hadvezér 1241. március végi Kárpátokon való átkelését, és Radna bevételét örököltette ránk. Hogy következtetésünk helyes, azt más források is bizonyítják. Rogerius beszámol arról, hogy IV. Béla egészen az ország határáig Kötöny elé ment, és onnan egyik főembere vezette a kunokat az ország belsejébe. Ez alapján feltételezhetjük, hogy Kötöny a bevonulásakor nem prédálta fel a király egyik fontos bányavárosát, Radnát. Másrészt IV. Béla 1239 március 20-án Budán állított ki oklevelet,³⁴ ahol minden bizonnyal a húsvét megünneplésére készülve tartózkodott. Nehezen lehetne megmagyarázni, hogyan érhetett volna el a király népes kíséretével az ország keleti határára – bárhová is képzeljük el ezt – kevesebb, mint egy hét alatt. Kötöny Magyarországra költözésével kapcsolatban csak annyit állapíthatunk meg, hogy az minden bizonnyal 1239-ben történt. Az ennél pontosabb datálási kísérletek a forrásbázis hiánya, illetve a források félreértése miatt elfogadhatatlanok.

---

³² *A tatárjárás emlékezete.* 152–153; SRH II. 564.

³³ *A tatárjárás emlékezete.* 246–247; *Annales Frisacenses.* Edidit: L. WEILAND in: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum XXIV.* Edidit: Societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi Hannoverae 1879 (reprint Stuttgart 1975), 65–67.

³⁴ SZENTPÉTERY I. 655. sz.

LÁSZLÓ BALOGH

When did Kuthen the cuman prince proceed to Hungary?

In the 1230s the mongolians attacked Eastern-Europe. The cumans, living in the south-russian steppe, were defeated. As a result the cuman prince called Kuthen requested permission from the hungarian king to proceed to Hungary. Bela IV. permitted to do so. The cuman prince came to Hungary in 1239. In the bibliography there are two views to date this event more exactly. According to the first it took place in the autumn of 1239, but the other says it happened at Easter in 1239. In my essay I will show that there is no source for either of the opinions.

A Szádeczky-Kardoss család Árpád-kori oklevelei

A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében 9 jelzet őriz olyan okleveleket, amelyek a Trencsén megyei eredetű Szádeczky-Kardoss család levéltárából kiemelve kaptak helyet a Diplomatikai Levéltár anyagában. E családi levéltárba zömmel trencsényi és erdélyi vonatkozású, a XVI–XIX. század időszakából fennmaradt iratok tartoznak. Állományát gazdagítja az a főleg erdélyi történelmi családokra vonatkozó iratanyag is, amelyet a tudós történész Szádeczky-Kardoss Lajos gyűjtött össze. A Szádeczky-Kardoss család P 610 törzsszámú levéltári fondjából kiemelt Mohács előtti oklevelek a Diplomatikai Levéltár anyagán belül a Q 171-es törzsszám alatt különülnek el.¹

A szóban forgó levéltárból származó 9 oklevéljelzet iratai az Országos Levéltár mutatói szerint az 1263–1420 közötti évkörbe tartoznak. Árpád-kori iratot 4 jelzet jelöl,² Anjou-korból származót 3 darab,³ míg a fennmaradó 2 jelzeten Zsigmond-kori okmányok találhatók.⁴ Mindamellet így ez az áttekintés két okból is pontatlan. Egyrészt hamar megállapítható, hogy valójában nem 9 dokumentumot, hanem mindössze 5 oklevélpéldányt takarnak a jelzetek, minthogy a 4 Árpád-kori oklevéljelzet mögött egyugyanazon irat különböző időben készült fényképfelvételei rejlenek,⁵ s a Zsigmond-korból is csak egyetlen, ugyanígy duplikált oklevélről van szó 1420-ból.⁶ Ezáltal korszakbeli megoszlásuk szerint 1–3–1-re csökken az Árpád-, az Anjou- és a Zsigmond-kori oklevelek száma. Más oldalról viszont az átírásokat, valamint az ugyanazon oklevélszöveg különböző szálú hagyományát fenntartó példányokat is figyelembe véve ugyancsak módosítandók ezek a számok. Az egyetlen Árpád-kori példány kétszeres Árpád-kori átírás szövegében maradt ránk, tehát végeredményben 3 darab

¹ BORSA IVÁN: Magyar Országos Levéltár. A Mohács előtti gyűjtemény. Kézirat. Bp. 1972. (Levéltári Leltárak 54.), 31.; KOSÁRY DOMOKOS: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 1. Általános rész I–II. Bp. 1970., 741.

² Dl. 39 092, Dl. 72 504, Dl. 105 383, Dl. 105 970.

³ Dl. 72 505, Dl. 105 385, Dl. 72 506.

⁴ Dl. 105 384., Dl. 105 969.

⁵ A 2. jegyzetben megadott jelzetek közül az eredeti példányt a Dl. 105 383 jelöli.

⁶ A 4. jegyzetben megadott jelzetek közül az eredeti példányt a Dl. 105 384 jelöli.

1301 előtt keletkezett irat különíthető el. Két Anjou-kori jelzet ugyanazt a szöveget őrzi másolatban, ráadásul a későbbi változat a másik példány lemásolásával keletkezett. Viszont ezek is fenntartottak átírásban egy újabb Anjou-kori oklevélszöveget, tehát a tárgyalt iratanyagban szám szerint így is megvan a 3 Anjou-kori oklevél. Sőt, ez a szám még eggyel növelhető is, hiszen a az 1420-ból fennmaradt irat egy Anjou-kori oklevél kétszeres átírása. Ugyan a benne foglalt, időben legelső szöveg ugyanaz az oklevél, amely az imént említett két másolatban is fennmaradt átírásban, ám az 1420. évi oklevél fenntartotta első átírás független Anjou-kori oklevélként különítendő el attól, amely az említett másolatokban maradt ránk. Ezáltal 4 Anjou-kori oklevél szövegét őrzi a Szádeczky-Kardoss család levéltára, egészében pedig 8 darab Mohács előtti irat különíthető el benne az alábbiak szerint.

1. 1263. előtt Kumorzanus és Tamás trencsényi *curialis comes*ek oklevele, amelynek szövegét e levéltárban az alább következő két kibocsátó átírása őrizte meg.

2. 1263. A nyitrai káptalan átírása az előző oklevélről.

3. 1297. március 15. A szepesi káptalan átírása az előző – s abban az 1. számú – oklevélről.⁷

4. 1376. október 27. Szepesi Jakab országbíró oklevele, amelynek szövegét az alábbi, 5., 7. és 8. számú oklevelek tartották fenn átírásban.

5. 1377. február 20. I. Lajos királynak az előző oklevélről készült átírása, amelynek szövegét az alábbi, 8. számú oklevél tartotta fenn átírásban.

6. 1381. augusztus 6. Garai László nádor oklevele.⁸

7. 1385. április 1. Losonci István fia László beszercei *comes* átírása a fentebbi, 4. szám alatti oklevélről.⁹

8. 1420. április 21. A turóci konvent átírása a fentebbi, 5. – s abban a 4. – számú oklevélről¹⁰.

A számba vett iratok tartalmát illetően legfőbb közös mozzanatként mindenekelőtt a földrajzi tér közössége ragadható meg. Valamennyiük Trencsény megye egyazon részére, a Vág folyónak a mai Vágbeszerce¹¹ környéki térségére vonatkozik. Itt fekszenek egymás mellett, egy hozzávetőleg 3 km sugarú körön belül azok a falvak

---

⁷ Vö. a 2. és az 5. számú jegyzetekkel.

⁸ Dl. 72 505.

⁹ Dl. 105 385 (XVIII. sz.-i másolat), Dl. 72 506 (XX. századi másolat).

¹⁰ Vö. a 4. és a 6. számú jegyzetekkel.

¹¹ Ma Považská Bystrica; Szlovákia (a továbbiakban: Szlk.).

– Szádeczne, Domanis, Kardos-Vaszka és Kislednic¹² – amelyek rendszeresen felbukkannak a Szádeczky-Kardoss levéltár irataiban, és amelyek vidékére a család származási helye lokalizálható. E terület legkorábbi viszonyaira vonatkozóan azonban nemcsak a szóban forgó levéltárban maradtak fenn iratok, hanem szétszórtan más lelőhelyeken is.¹³ A földrajzi és a tárgyi összetartozás alapján mind az Árpád-, mind pedig az Anjou-kor esetében könnyen kiválaszthatók azok az oklevelek, amelyek szorosan összefüggenek a Szádeczky-Kardoss család levéltárának irataival.

Az Árpád-kort illetően 4 ilyen kapcsolódó diploma lelhető fel. Az összetartozónak mutató Árpád-kori oklevélcsoporton belül két fontos közös mozzanat emelhető ki. Az egyik egy állandó szereplő, bizonyos Sadoch pap, akinek a neve nagy bizonyossággal összefüggésbe hozható mind a Szádeczne falunévvél,¹⁴ mind pedig a Szádeczky családnévvél. Emellett ugyancsak egyöntetű vonás, hogy a körvonalazott oklevélcsoport azonos földterület ügyét érinti, s ez nem a Vág folyó bal partjára esik – ahol Szádeczne, Kardos-Vaszka és Domanis fekszik –, hanem a szemközti oldalon terül el Horóc és Dúló¹⁵ települések határában. Mindkét jelzett mozzanathoz további megjegyzések kapcsolandók, ezt megelőzően azonban célszerű a vizsgálatba vont négy, nem a Szádeczky-Kardoss család levéltárában fennmaradt iratot közelebbről is megjelölni.

A sort IV. Béla 1259-ben kiadott oklevele nyitja. Ebben a király mindazon érdemek jutalmául, amelyet a trencsényi várjobbágyok sorába tartozó két testvér, Premysl és Nosk teljesítettek számára részint a tatárjárás, részint pedig az 1253. évi morvaországi hadjárat idején – mely utóbbi vállalkozásban Nosk életét veszítette –, szerviensei közé emeli Premyslt, valamint a megölt Nosk két fiát, Sadokot és Balázst valamennyi birtokukkal együtt, egyszersmind a trencsényi vár alól kivéven az elhagyott *Dulow* földet, azt örök jogon a nevezetteknek adja, majd pedig a Fonch fia Benedek királynéi tárnokmester, trencsényi ispán által elvégzett iktatás, továbbá az oklevelében leírt határok kijelölésének megtörténte után az ismét színe elé járult Premysl kérésére ahhoz

---

¹² Ma Sádoleč, Domaníža, Kardošova Vieska, Malé Lednice; mind Szlk.

¹³ Számbavételüket l. FEKETE NAGY ANTAL: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV., Bp. 1941. 111–112., 125., 145., 183., 274.

¹⁴ A falu neve először egy 1321–1328 közé datálható oklevélben bukkan fel *Saddexna* formában Anianus és Golgan besztercei várnagyok oklevelében (DI. 10 917).

¹⁵ A tárgyaló oklevélben *Gown, Gouor, Gowor* alakokban leírt Horóc ma Horovce (Szlk.), míg a *Dulow* formában szereplő Dúló – a későbbi Dúlóújfaló – ma Dulov (Szlk.).

is hozzájárul, hogy az gyermektelenségében birtokait fivére fiaira, Sadokra és Balázusra hagyhassa.¹⁶

Az idegen levéltárban fennmaradt második oklevél voltaképpen megtalálható a Szádeczky-Kardoss család levéltárában is, minthogy ez nem más, mint a fentebb jelzett, Kumurzanus és Tamás trencsényi *curialis comes*ek oklevelének eredeti példánya. Szövege ugyan *datatio*jában a pecsét kiszakadása miatt sérült, ám mert a már érintett kétszeri átírás szövegében teljesen elmaradt a *datatio*, mégis lényeges körülmény, hogy itt három számjegyig (126...) mégis kiolvasható a keltezés ideje, határozottabb *terminus post quem* kijelölését tévén ezáltal lehetővé. Tartalmában az oklevél elmondja, hogy miután Herrand királyi lovászmester és trencsényi ispán előtt Sadoch pap fivérével, Balázssal együtt pert indított a *Gowor* faluban élő *hospes*ek ellen amiatt, hogy az utóbbiak Baas mester egykori trencsényi ispán idejében jogtalanul elfoglaltak egy bizonyos részt az ő örökségi jogú földjükből, s ennek kapcsán hosszas per zajlott közöttük, az ispán 12 trencsényi várjobbággal együtt leteendő esküre kötelezi Sadoch papot, s noha ez utóbbinak a peres ellenfelei éltek azzal a jogukkal, hogy ők választhatták ki az eskütársakat, az esküt mégsem tétették le azokkal, hanem megátalkodottan eltávoztak a helyszínről. Így a várjobbágyokkal együtt ítélező *curialis comes*ek elmarasztalják a *Gowor*-i *hospes*eket, ugyanakkor Sadoch papnak és rokonaiknak iktatják a vitás földet leírván annak határvonalát is.¹⁷

A vizsgálódás alá vont harmadik oklevél 1268-ban kelt, s az ugyancsak az iménti vizsályhoz kapcsolódik. Megtudható belőle, hogy a nyitrai káptalan előtt egyik részről Godizlaus *Domanysa*-beli pap és *Gowor* falubeli rokonai, a másik részről pedig Sadoch pap és testvére, Balázs bemutatták István trencsényi *curialis comes*nek egy bizonyos Lőrinc megölésével kapcsolatos perben kiadott oklevelét, amely szerint Balázs a nevezett Lőrinc halála miatt, illetve egy bizonyos, a *Zuhuice* nevű patak mentén fekvő, a felek között régóta vitatott hovatartozású föld fejében – amelyet a másik fél királyi

---

¹⁶ Az oklevél a Podhradszky család levéltárába tartozott, majd a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárába került. Vö. SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) (a továbbiakban: Reg. Arp.) I. Bp. 1923. 1226. szám. Legutóbbi kiadása: MARSINA, RICHARD (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* II., Bratislavac, 1987., 444–446. (638. szám). Az oklevél *narratio*jának fordítását I. Középkori történelmi oklevelekben. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1992., 53. (20. szám) (Kordé Zoltán fordítása).

¹⁷ Az oklevél a Khuen-Héderváry család levéltárában volt a rendezetlen Grassalkovich levéltári részben. Innen adták ki: RADVÁNSZKY BÉLA-ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Héderváry család oklevéltára.* I. Bp. 1909. 3–4. (5. szám). Az általuk feltüntetett lelőhely: Khuen-Héderváry lt. Grassalkovich rész, Extraordinaria, fasc. 9. nr. 296. Példánya ma fellelhetetlen. A szóban forgó kiadásban viszont jó minőségű hasonmás lelhető fel róla (2. sz. melléklet).

adományra hivatkozva vallott a magáénak – fogott bírák megállapodása alapján 16 márkát volt köteles fizetni ellenfeleinek. Miután Balázs eleget tett fizetési kötelezettségének, a másik oldalon állók a vitás földdarabot átengedik örök jogú tulajdonába, egyben érvénytelenítik a birtokra vonatkozó korábbi okleveleiket, ám bár azok állításuk szerint mind elvesztek.¹⁸

A negyedik idekapcsolódó oklevelet ugyancsak a nyitrai káptalan adta ki 1272-ben. Ez az irat szinte minden elemében azonos közlést tartalmaz a megelőző oklevéllel. Lényegi eltérés csupán két körülményben mutatkozik. Nem 16 márka fizetési kötelezettség szerepel benne, hanem 10, amelyből 4 márka jár Lőrinc megölése miatt, 6 márka pedig a *Zuhwiche* patak menti vitás földrészt. Ezen összegeket az oklevél szerint Balázs és Sadoch ugyancsak megfizették, ellenfeleik pedig átengedték tulajdonukba a szóban forgó földarabot. Utóbbiak itt azzal a többlettel érvénytelenítik elveszettnek mondott korábbi irataikat, hogy ha azok mégis megkerülnének, úgy vállalják átadásukat Sadoch pap és Balázs kezébe.¹⁹

Az összességében hét egymáshoz kapcsolt Árpád-kori iratban egyetlen esetben vetődhet fel némi bizonytalanság a tekintetben, hogy csakugyan Sadoch papról van-e szó a vizsgált oklevélben. Ez IV. Béla király jelzett 1259. évi privilégiuma. Ebben egyszer fordul elő Nosk fiai nevének lejegyzése. A szókezdő *S* betű rajzolata a betűfejbe erőteljesen behúzott "r"-res hangpótlásra utaló rövidítésjelben folytatódik, bár más hasonló helyzetű szókezdő *S* betűktől határozottabban elválik az iratban ez a rövidítésjel (pl. a *S[er]juie*, *s[er]uitiis* szavakban). Az olvasat bizonytalansága tükröződik az irat eddigi kiadásaiban, illetve feldolgozásaiban is. Nagy Imre *Sradok* nevet olvas,²⁰ Szentpétery Imrénél *S[er?]adok* formájú olvasat szerepel, míg Richard Marsina *Seradok* alakot szerepeltet, de jegyzetben a *Sadok* névolvasatot is megengedhetőnek tartja.²¹ Minthogy ez az irat – szemben az összes többivel – papnak sem nevezi a *S[er?]adok* nevű személyt, a további iratok pedig egyszer sem nevezik meg Sadoch pap apját, így elvben akár az is felvethető, hogy valójában két különböző

---

¹⁸ Az oklevél ugyancsak a Khuen-Hédervéry levéltárban volt a Grassalkovich rész rendezetlen anyagában. Példánya ma nem lelhető fel. Szövege két kiadásból ismert: Árpád-kori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.) Szerk. WENZEL GUSZTÁV. VIII. Pest, 1870. 218–219. (147. szám); Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius Hungaricus.) Szerk.: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. (a továbbiakban: HO.) VII. Bp., 1880, 110–111. (81. szám).

¹⁹ Az oklevél eredetije Ipolyi Arnold gyűjteményébe tartozott. Esztergomi Prímási Levéltár. Ipolyi gyűjtemény 4. (Df. 248 866.) Kiadása HO. VI. Bp., 1876. 187–188. ([1]33. szám).

²⁰ HO. VI. Bp., 1876, 97–99. (63. szám).

²¹ Az utóbbi két feldolgozást l. a 16. jegyzetben.

személyről is lehet szó. Viszont mind a hét szóban forgó iratban Balázs nevű fivére van a kérdéses személynek, s az is csaknem bizonyos, hogy ugyanazon birtok, illetve ahhoz tartozó részbirtok a tárgya a hét oklevélnek, mégpedig a birtokszomszéd *Gowor* falu, illetve a *Zuhycha ~ Suchyca ~ Zuhnice ~ Zuchnice* patak egyöntetű előfordulása alapján. Emiatt több mint feltevés, hogy a *S[er?]adok* név mögött is Sadoch papot kell keresnünk, és az is valószínű, hogy az 1259. évi iratban a *Sadok* – esetleg a *Sradok* – név olvasat tekinthető a leghelyesebbnek.

A kérdéses terület földrajzi azonosítása sem teljesen magától értetődő. Az 1259. évi diploma világosan megadja a király által jutalomképpen eladományozott birtok nevét, elmondva, hogy a *Dulow* nevű elhagyott Trencsén megyei földet, amely a várhospesek *Gown* falvának földje s az ugyanazon falubeli várnépek földje között fekszik, teljességgel kivessi a trencsényi vár alól és ispánjának joghatóságából, s azt a szervienné emelt Premyslnek és a megölt Nosk fiainak adományozza örök jogú birtoklásra, egyszersmind leírja *Dulow* föld határait is. A további hat iratban viszont seholy nincs leírva a *Dulow* birtoknév. Némileg magyarázhatja ezt, hogy nem egy teljes birtoktest tulajdona körül forgott per a felek között, hanem mindössze egy határrész körül. Hogy a per tárgyává lett földrészt mégis *Dulow* föld egy darabjával kell azonosítanunk, emellett az 1259. évi királyi oklevél határjárása, valamint a trencsényi *curialis comes*ek 1260–1263 között kelt oklevelének határleírása szolgáltat bizonyítékot. Az előbbi a Vág folyótól induló határt először a *Gown ~ Gowor* falubeliek földjeinek szomszédosságával húzta meg, majd *Thuhene* falu földjének határa következett, illetve még azelőtt, hogy a *Zuhycha* patakban folytatódott volna, érintkezett a *Mykus* falubeli hospesek, valamint *Lednyche*-i *Mark comes* földjével is.²² A nevezett patak vizében a határ visszatért a Vágba, s abban körülzáródott. A Kumurzanus és Tamás *curialis comes*ek oklevelében leírt határszakasz *Lednycha*-i *Márk comes* két határjelével kezdődik, majd végig földből emelt határjelek mentén a *Suchyca* patakon keresztül

---

²² Horóctól nyugatra fekszik *Thuhene* falu, amely a későbbi Tuhinya vagy Tohány nevű faluval (ma Tuchyna, Szlk.) azonosítható. Az említett *Lednyche* a későbbi *Lednicrónával* (ma *Lednicke Rovne*, Szlk.) azonos, amely északra csik *Dúlótól* és *Horóctól*, míg *Mykus* falvában *Mikosfalva* (ma *Mikušovce*, Szlk.) keresendő északra *Tuhinyától*. A problémás határszakasz: "... ubi terminatur mete castrensium [scil. de villa Gown] predictorum, abhinc vadit per Berch tenens terminos cum villa Thuhene vocata, usque ad quatuor metas angulares, que separant inter hospites de villa Mykus et comitem Mark de Lednyche, a quatuor metis descendit per unum Berch in fluvium Zuhycha vocatum, ubi inter viam magnam et fluvium nominatum sunt due mete de terra facte, per quem fluvium in Vag revertitur flumen superius nominatum et ibi terminatur mete terre supradictae."

eléri a Vág folyót, amelyben bevégeződik.²³ A két határleíró szöveg összevetéséből igen-csak arra jutunk, hogy Dúló birtok azonos határrészének két leírásáról van szó, tehát nagyon is indokolt egy oklevélcsoportba vonni a szóban forgó okleveleket.

Ezen iratok együttes vizsgálata azon túl, hogy mind Dúló földre, mind birtokosaira vonatkozóan szélesebb ismeretekhez juttat bennünket, elsősorban mégis az 1259. évi királyi diploma kritikai elemzéséhez kínál megfontolásba veendő új adalékot. IV. Béla ezen oklevélének hitelessége ugyanis nem teljesen mentes a problémáktól. Önmagában az irat szövegében három kifogásolható rendellenesség érdemel említést. Az oklevél *datatio*jában Pál választott székesfehérvári prépost szerepel alkancellárként, ám ő még 1260 augusztus 14-i és 15-i oklevelekben is pozsonyi prépostként fordul elő.²⁴ Emellett az irat évszámának harmadik jegye szokatlanul és javított formában szerepel. Leírásában Szentpétery és Marsina is más-más megoldást követ.²⁵ A harmadik nehézséget a hibás *annus regni* jelenti, ugyanis az 1259-ben helyes *vicesimo quarto*, illetve *vicesimo quinto* helyett pusztán *vicesimo* szerepel benne. Mindazonáltal e rendellenességektől függetlenül mindkét tudós hitelesnek fogadta el a királyi diplomát. Az irat valódiságával kapcsolatos állásfoglalásban nagy súllyal esett latba, hogy ismert egy másik, ugyancsak hitelesnek tekintett, IV. Béla király által kiadott 1259. évi oklevél, amelyben hasonlóképp Pál fehérvári *electus* szerepel a *datum per manus* formulában. Az ellentmondás áthidalására Szentpétery Imre azt a megoldást kínálta, hogy a dátum mindkét kérdéses oklevélben a rendelkezés idejét és nem az iratok kibocsátását jelölheti. Az iratok külső jegyei és írásképe ugyancsak az eredetiség mellett vallanak.²⁶ Mindenesetre az évszám harmadik jegyének lejegyzése, illetve az *annus regni* hibás volta ezzel együtt is ébren tartanak bizonyos kétségeket a trencsényi tárgyú oklevél hitelességét illetően.

Nem minden haszon nélküli a szóban forgó királyi diploma tartalmának összevetése a fentebb egy oklevélcsoportba vont oklevelek közlésével. Ha ugyanis elfogadható,

---

²³ Az oklevélre l. fentebb a 2., 5. és 17. számú jegyzeteket. "... incipit prima meta a duabus metis Marci comitis de Lednycha circa rivulum Suchyca vocatum, per quem descendit in Vag per continuas metas de terra factas, in quo flumine Vag terminatur."

²⁴ Vö. Reg. Arp. 1225., 1239., 1240. számok.

²⁵ Szentpétery szerint: *M^o CC^o Q^{no} nono* forma olvasható, ahol a *QL*-ből lett javítva, az utána szereplő *n*-t pedig rasurára írták. (L. Reg. Arp. 1225. és 1226. számok). Marsina a gondatlanul lejegyzett évszám két ettől eltérő lehetséges olvasatát közli: *M^o CC^o LX° nono*, illetve *M^o CC^o LX° II nono* formákban. A dátumproblémákra l. még. Rómer Flóris észrevételeit in: Győri történelmi és régészeti füzetek III. 361–363.

²⁶ Reg. Arp. 1225. szám.

hogy ezen iratok azonos személyeket és azonos birtokot, illetve földbirtokrészt érintenek, akkor további nehezen magyarázható tartalmi ellentmondásba ütköziünk. Sadoch pap és Balázs ugyanis királyi adomány folytán jutottak Dúló föld birtokába, amely a horóci hospesek és várnépek földjei között terült el. Nosk gyermekei a Fonch fia Benedek trencsényi ispán által elvégzett iktatás nyomán kerültek írásban rögzített határu új földjük tulajdonába. Ekkor azonban Sadoch és Balázs már összeütközésben voltak a horóci hospesekkel egy bizonyos, a *Suchyca* patak menti földterület miatt. Amikor Sadoch és Balázs a következő trencsényi ispán, Herrand elé vitték az ügyet, elpanaszolták, hogy a horóci hospesek még Baas mester, egykori trencsényi ispán idejében jogtalanul elfoglaltak egy részt örökségi jogú birtokukból. Baas mester az 1250-es évek elején volt trencsényi ispán.²⁷ Miután a Herrand ispán által elrendelt, a vitatott földre vonatkozó eskü a horóciak hibájából megghiúsult, a szóban forgó földrészt bírói ítélettel Sadoch és Balázs tulajdonába került, s annak leírták határát is, mégpedig oly módon, hogy az egybeesett az 1259. évi királyi privilégiumban foglalt határ egy szakaszával. Magyarázatra szorulna, hogy mi szükség volt az esküvel történő bizonyításra, ha a mondott föld adományként került a nevezettek birtokába, s ezt a királyi diploma bemutatásával bizonyíthaták is volna. A földtulajdonra vonatkozó eskü kapcsán az is kérdéses, hogy a vitás földet miért örökségi jogú birtokuknak mondják, s miért nem adományos földnek. Tovább növeli a gondokat az 1268. és az 1272. évi nyitrai káptalani oklevél bekapcsolása a vizsgálatba. Ezekből annyi biztosnak látszik, hogy Sadoch pap és Balázs, illetve a horóci hospesek között hosszas viszálykodás forgott fenn, s az is kiderül, hogy Balázs egy Horóc falubeli hospes, bizonyos Lőrincet meg is ölt, bár azt pontosan nem lehet tudni, hogy ez az ellenségeskedés melyik szakaszában történt. Mindkét oklevél szerint hangsúlyos helyen szerepelt a viszály forrásai között egy olyan földdarab, amely a *Zuhuice* patak mellett feküdt. Eme földdarabról még azt is megtudjuk, hogy királyi adomány folytán volt a horóci hospesek birtokában, ámbar a terület átruházásakor az adománylevelet elveszettnek mondták. Sadoch és Balázs mindkét alkalommal készek voltak eleget tenni olyan fizetési kötelezettségeknek, amelyekről fogott bírák kötöttek egyezséget, s amelyeket részint a gyilkosság, részint a vitás föld(ek) megszerzése miatt róttak ki rájuk. Mindeközben egyetlen esetben sincs mégcsak utalás sem arra, hogy a Márk ispán két földjelétől a *Zuhuice* patakon keresztül a Vágban folytatódó határ által körülzárt dúlói földrészt királyi privilégium bizonyossága szerint Sadoch pap és Balázs tulajdonába tartozik. Meglehetősen furcsa, hogy a királyi privilégium mellett miért kerül sor

---

²⁷ Baas mester trencsényi ispánására I. IV. Béla király oklevelét 1251. szept. 2-áról, Reg, Arp. 952.

esküvel a tulajdonjog bizonyítására, majd ezután (kétszeri ?) fizetésre is. A harmadik és a negyedik oklevél mindazonáltal nem tartalmaz határleírást, tehát ott csak a szóban forgó pataknev ad támpontot a vitatott föld lokalizálásához, s elvileg e patak mellett másutt fekvő, akármilyen kis területű földrész – s minthogy két különböző oklevélről van szó, így akár két további földrész – hovatartozásáért is fennállhatott a viszály. A finom részletekig sajnos nem lehet nyomon követni a horóciak, illetve a Sadoch pap és testvére között hosszasan húzódó ellenségeskedést, az azonban tényként leszögezhető, hogy a fennmaradt iratok tanúsága szerint a testvérpár nem használta fel jogai bizonyítására a IV. Bélától kapott adománylevelet, és rá vonatkozó utalást sem tett a horóci hospesekkel szembeni pereskedés során.

A hallgatás érvével ugyanakkor mindig igen óvatosan szabad bánni; önmagában nem szolgáltat elégséges alapot a tárgyalat oklevél hamis vagy interpolált voltának közvetlen bizonyítására. Természetesen feltevésként megfogalmazható, hogy éppen a horóci hospesekkel szembeni határvíta teremthetett érdekeltséget egy hamis adománylevél, vagy egy valódi adománylevélből kiinduló, azt a határok vonatkozásában kibővítő okirat előállítására, amelynek *datatio*jába azonban több hiba is becsúsztatott. Ám ez mégsem több feltevésnél. Közvetlen perdöntő bizonyíték híján még ezután sem lehet teljesen elvetni, hogy helytállóak azok az érvek, amelyeket Rómer Flóris majd Szentpétery Imre a dátum hibái kapcsán az oklevél hitelét mentve felhasználtak, illetve, hogy a tartalmi ellentmondások ezzel együtt is kiküszöbölhetők lehetnek olyasformán, hogy a nagyvonalú határleírások mégsem tökéletesen egybeeső földdarabokra vonatkoznak, azaz elvben továbbra is megengedhető, hogy az adomány után perek tárgyává lett földrészek kívül esnek a privilégiumban leírt határokon, így azokban nem volt bizonyító ereje IV. Béla diplomájának. E két közelítés egyidejű érvényességének ugyan meglehetősen csekély a valószínűsége, ám mégsem teszük tökéletesen kizárta a királyi adománylevél valódiságát. Az összetartozó oklevélcsoport adatainak szembesítése ezáltal annyit eredményezett, hogy olyan tartalmi érvek kerültek felszínre, amelyek tovább gyengítik a IV. Béla 1259. évi oklevelének hitelessége mellett szóló álláspontot. Minthogy ez eddig sem volt teljesen mentes az aggályoktól, a jelzett tartalmi kifogások fényében a kérdéses irat kétes hitelűvé minősítése helytállóbbnak tűnik, mint valódiságának elfogadása.*

---

* Készült a Bólyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

TIBOR ALMÁSI
The Szadeczkys' Charters From the Arpadian Period

The documents of the Szadeczkys' archives are collected basically from the 16th–19th centuries but a few records originating from the times before 1526 can also be found there. There are only five documents, which deriving from the Pre-Mohacs Collection. But the researchers can find some records connected with the areas and persons mentioned in the documents of the Szadeczkys' archives in other collections. Of these four charters are relevant to the Arpadian period. The oldest one is from 1259, issued by King Bela IV. Therefore, despite some earlier objections to the dating of the above-mentioned charter of privilege, researchers have not doubted its authenticity, because its irregularities can be explained. Studying the particulars of the set of documents from the Arpadian period, it can be stated that they show some contradictions as to their contents. So the authenticity of the royal deed from 1259 is doubtful. As regards the conclusions of this paper, the above-mentioned charter should be regarded as a record of uncertain authenticity rather than a real royal charter from the age of King Bela IV.

Hadseregek Európában és Magyarországon a kései középkorban

A korai középkori hadtörténet tanulmányozása arra indította a kutatókat, hogy a hadviselés forradalmáról kezdjenek beszélni. A korszak hadseregeiben és hadviselésében feltűnő új jellegzetességek alapján olyan nagy horderejű változásokat véltek felfedezni, amelyek együttes hatása a középkori hadviselés teljes átalakulásához vezetett. Ezen változások lényegét röviden az alábbiakban lehet összefoglalni.

1. A nehézpáncélos lovasság csatadöntő szerepe háttérbe szorul (bár jelenlétük továbbra is fontos mint taktikai eszköz), és felértékelődik a gyalogság, amelynek létszáma is fokozatosan növekszik.

2. Széles körben elterjednek a tűzfegyverek, mind az ágyúk, mind pedig a kézi tűzfegyverek. Ez a jelenség a várostromok teljes átalakulásához vezet.

3. A legnagyobb jelentőségű változás a hadseregek létszámának növekedése, amely oda vezet, hogy Spanyolország az 1590-es években 200,000 katonát tart fegyverben, míg Franciaország 100 esztendővel később 400,000 embert vethet harcba. Mindezek mellett megemlítendő egy negyedik tényező is:

4. A hadjáratok idejének kitolódása, akár hosszú évekre is. Ezen tényezők maguk után vonják azt is, hogy a hadjáratok egyre komolyabb, helyenként kifejezetten elviselhetetlen megterhelést jelentenek az adott társadalom számára, amit a királyi hatalom és a központi kormányzat megerősítésével próbáltak ellensúlyozni ott, ahol erre volt lehetőség.¹

Közép- és Kelet-Európában, ahol erős polgárság és megfelelő tőkeképződés híján a rendiség intézményei és a nemesi partikularizmus erősödött az említett korszakban, nem volt lehetőség a központi kormányzat hatalmának megerősítésére (Magyarországon Mátyás király központossító törekvése nem folytatódhatott), ezért az ország honvédelme más alapokon nyugodott.

A hadviselés jellegében állítólag a korai középkorban bekövetkező forradalmi változás tényét azonban többen vitatják, és avval érvelnek, hogy az előbb említett változások

---

¹ The Medieval Military Revolution. Szerk.: A. AYTON és J. L. PRICE. London–New York. 1995. (A továbbiakban: A. Ayton–J. L. Price 1995.) 1–3.

nem a koraujkorban, hanem már a kései középkorban beköszöntöttek.² A nehéz-páncélos lovasság háttérbeszorulásnak kezdete már a 12–13. századra tehető (Legnano 1176, Cortenuova 1237), és a trend tovább folytatódik a 14. században is (Courtrai 1302, Bannockburn 1314, Mortgarten 1315).³ A gyalogság jelentőségének felértékelődését ugyanezekkel a csatákkal is lehetne fémjelezni, de a százéves háború nagy csatái (Crécy 1356, Poitiers 1366, Agincourt 1415) vitathatatlaná teszik a jól képzett, fegyelmezett gyalogság fölényét a lovagok fölött már a 14. században. Ami a tűzfegyverek elterjedését illeti, ezek már a 14. századtól fogva jelen voltak a harcmezőkön, bár kezdetben inkább lélektani szerepet játszottak alacsony tűzgyorsaságuk és pontatlanságuk, körülményességük miatt. A 15. századtól kezdve azonban a tüzérség, különösen várostromok esetében félelmetes fegyvernemmé vált, az angolok gyors kiszorulása Észak-Franciaországból a százéves háború utolsó szakaszában a francia ostromtüzérség kiváló működésének volt köszönhető.⁴ A hadjáratok hosszúságát illetően maga a százéves háború ténye cáfolni látszik azt az állítást, mely szerint a hadjáratok időtartama a koraujkorban növekedett volna meg, bár az is igaz, hogy ezen háborúskodásokat hosszú hónapokig, helyenként évekig tartó fegyverszünetek szakították félbe.

Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a hadviselésben bekövetkező változások előzményei a középkorra mennek vissza, és a változás csak fokozatosan következett be, ezért indokolatlannak tűnik forradalmi jellegű változásról beszélni.⁵

Tanulmányunkban a kérdéskör három vetületével kívánunk foglalkozni, a középkorvégi magyar hadsereg létszámával, a hadsereg kiállításának nehézségeivel és a hadvezetés színvonalával. Felismerték-e a magyar katonai vezetők a hadviselés jellegében bekövetkező változások mibenlétét?

Az 1526-ban Mohácsnál felvonuló magyar sereg létszámát viszonylagos pontossággal meg tudjuk állapítani: a kutatók az idevágó források tanúsága alapján 24–25 ezer fő körül adják meg a sereg létszámát.⁶ A kérdés az, hogy ez a létszám soknak, kevésnek vagy megfelelőnek tekinthető-e. Ha a kérdést arról az oldalról köze-

---

² Lásd az előbbi jegyzetben említett kötet tanulmányait.

³ A. AYTON: ARMS, Armour and Horses. In: Medieval Warfare. A History. Szerk.: MAURICE KEEN. Oxford. 1999. (A továbbiakban: A. Ayton 1999.) 202.

⁴ MICHAEL PRESTWICH: Armies and Warfare in the Middle Ages. The English Experience. New Haven and London. 1996. (A továbbiakban: M. Prestwich 1996.) 293.

⁵ A. Ayton-J. L. Price 1995. 16–17.

⁶ GYALÓKAY JENŐ: A mohácsi csata. In: Mohácsi Emlékkönyv. Szerk.: Lukinich Imre. Bp. 1926. (A továbbiakban: Gyalókey 1926.) 216., PERJÉS GÉZA: Mohács. Bp. 1979. (A továbbiakban: Perjés 1979.) 393.

lítjük meg, hogy a hadsereg teljesíteni tudta-e a feladatát, akkor a válasz egyértelműen az, hogy ez a létszám kevésnek bizonyult, a sereg a csatát elvesztette, és akár követtek el a vezérek hibát, akár nem, az biztosra vehető, hogy a török és a magyar sereg közötti nagymértékű létszámkülönbség a csata egyik döntő momentuma lehetett. Ha viszont a kérdést úgy tesszük fel, hogy képes lett volna-e Magyarország ennél nagyobb haderő kiállítására, akkor a válasz már nem ennyire egyértelmű.⁷ Jelen tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a korabeli Európában az egyes államok mekkora hadseregeket tudtak felvonultatni a harcmezőn, és ezekhez képest Magyarország hadereje milyen erőt képviselhetett. Más szavakkal: a Magyarországgal összemérhető, vagy nála jelentősebb európai hatalmak tudtak-e ennél nagyobb sereget felszerelni hadjárataik során? Ennek kapcsán kitérünk arra is, hogy egy ilyen méretű fegyveres erő felvonultatása mekkora gazdasági teljesítményt kívánt meg az országtól. A korabeli Európát, illetve a címben jelzett kései középkort tág értelemben használjuk, tehát nemcsak a 15–16. század fordulója körüli Európa hadseregeire gondolunk, hanem a 14–15. századra is kiterjesztjük figyelmünket, mégpedig azért, mert a jelzett évszázadok során a hadviselés vonatkozásában lejátszódó változások hordereje nem ütötte meg azt a mértéket, hogy forradalmi jellegű változásokról kellene beszámolnunk a hadseregek létszámát illetően. Ez alól persze kivételt képez a tűzfegyverek fokozatos elterjedése, de ez közvetlenül nem befolyásolja a hadseregek létszámát.

A középkor – eltérően a korai újkor kései századaitól – még nem a tömeghadseregek kora. A seregek kiállításához nem az általános mozgósítás és sorozás szolgált alapul, hanem három forrás: a magánföldesúri függésből adódó katonáskodási kötelezettség, a nemesség általános hadra kelése és a zsoldosok, akiket anyagi erejük függvényében a magánföldesurak, vagy az uralkodó is felfogadhatott. Ehhez járult volna még egy negyedik forrás is, az egész lakosság (Magyarországon túlnyomó többségében a jobbágylakosság) fegyverforgatásra alkalmas tagjainak fegyverbe szólítása, de ezzel most a szűkre szabott tartalmi keretek miatt nem foglalkozunk. Harcértéküket illetően csak arra a rövid megjegyzésre szorítkozhatunk, hogy az messze elmaradt a hivatásos katonák harcértékétől.

---

⁷ Eltérő álláspontot képvisel Gyalóky 1926. ahol a 218. oldalon a következőket írja: „Ha ezt a 8000 főre tehető idegent leszámítjuk, arra a megdöbbentő eredményre jutunk, hogy a szorosán vett Magyarország – erre az élet-halálharcára – saját fiaiból nem tudott 16–17 ezernél többet fegyverbe állítani a török ellen. (Kiemelés Gyalókytól.) Vagyis az ország várható haderejének legnagyobb része hiányzott a mohácsi csatából.”, illetve Perjés 1979. ahol a 97. oldalon a rendelkezésre álló haderőt optimális esetben 142-177000 főre teszi, illetve a 104. oldalon az ország hadi erejét 50-60000 főnek veszi.

Az európai uralkodók tehát a fent említett forrásokból kikerülő fegyveres erőkre számíthattak országuk megvédelmezésekor, vagy külföldre indított katonai vállalkozásaik során. Pontosabban még ennyire sem, hiszen számos országban törvény intézkedett arról, hogy ha az uralkodó külföldre indít támadó hadjáratot, akkor a nemesség közfelkelésére nem számíthat, illetve csak abban az esetben, ha ezek szolgálataiért zsoldot fizet, de akkor is csak meghatározott ideig, alkalmasint negyven napig. Mivel a nemesi felkelők harcértéke Európa szerte csekély volt, az uralkodók igyekeztek őket zsoldosokkal felváltani, tekintettel arra, hogy ezek szolgálataiért amúgy is fizetniük kellett. Az uralkodók ezért kísérleteket tettek a hadakozásra alkalmatlanná váló nemesség valamilyen formában történő megadóztatására.

Tekintettel arra, hogy a középkor gazdasági-társadalmi viszonyai nem tették lehetővé a tömeghadseregek felvonultatását és harcbavetését, meg kell vizsgálnunk, hogy a középkori uralkodók mekkora hadseregekre számíthattak háborúikban, illetve ezeknek a hadseregeknek milyen mértékű utánpótlási problémákkal kellett megküzdeniük.

Talán az egyik leginkább szembeötlő jellegzetesség a középkori hadseregek vonatkozásában a hátszlóként és igavonóként alkalmazott lovak nagy száma. Ez a jelenség egyébként még hosszú időn keresztül végigkísérte az európai hadtörténelmet, de különösen nagy jelentőségű volt a középkorban, amikor a hadseregek túlnyomó részben lovasokból álltak. Ez persze nem jelenti azt, hogy a csatát is feltétlenül lóháton vívta meg az egész sereg, hiszen például a százéves háború angol íjásza lóháton vonultak a hadszíntérre, de magát a csatát gyalogosan, a lovokról leszállva vívták meg.⁸ Mindazonáltal szükségük volt lovakra, többségüknek nem is egyre. Közép- és Kelet-Európában pedig a lovasságnak még a 16–17. században is nagyobb jelentősége volt, mint a gyalogságnak, éppen a hadszínterek és a hadviselés sajátosságainak következtében.

A középkori hadseregek tehát igen nagy, a harcoló katonaság létszámát felülmúló létszámú lóállománnyal vonultak hadba. Ebből adódóan a seregeknek meglehetősen nagy utánpótlási igényeik voltak, már csak a lovak miatt is, hiszen egy lónak átlagosan és naponta mintegy 18–20 liter vízre,⁹ és 10 kg zabra¹⁰ van szüksége. Ha ehhez hozzávesszük, hogy egy katonának legalább két lóva volt, míg az előkelő lovagoknak, magasabb rangú katonáknak lehetett ennél jóval több is, akkor beláthatjuk, hogy az utánpótlási igények egészen elképesztő méreteket is ölthettek. Ennek igazolására

---

⁸ A. Ayton-J. L. Price 1995. 9.

⁹ A. Ayton 1999. 197.

¹⁰ M. Prestwich 1996. 248.

egyetlen adat: a százéves háború idején az angolok 1370-ben egy ízben négyezer katonával keltek át a La Manche csatornán, és 8464 lovat vittek magukkal,¹¹ tehát az egy főre eső lómenyiség meghaladta a 2-t! Könnyen kiszámítható, hogy a több mint nyolcezer lónak csak egy hónapnyi hadakozással számolva is 2539.2 tonna zabra és 5078.4 m³ ivóvízre volt szüksége, és akkor a katonák szükségleteiről még nem is ejtettünk szót. 30,000 fős hadseregnek mintegy heti 800 tonna gabonára volt szüksége¹², tehát a mohácsi csatához felvonuló magyar sereg havi gabona igénye megközelíthette a 3,200 tonnát. Ha a lovasság létszámát 15,000 főnek fogadjuk el, és lovasonként átlagosan két lóval számolunk, akkor 30,000 lovat kapunk, amihez még hozzájön a trén ígáslovainak száma, amit Gyalóky 15,000-re tett.¹³ Ha a lovasság és a trén lovainak zab szükségletével számolunk, az havi 13,500 tonnára rúgott! Figyelembe véve, hogy a hadjáratot nem lehetett egy hónapra tervezni, hiszen a török sereg akár október végéig is a hadszíntéren tartózkodhatott (1526-ban Szulejmán csapatai októberben hagyták el Magyarországot¹⁴), a hadvezetésnek legalább három hónapra elegendő élelmiszer- és takarmánymennyiséget kellett felhalmoznia. Ez a mennyiség az előbbi számításokat figyelembe véve csak a főszeregre vonatkoztatva elérte a 40,500 tonna zabot és a 9,600 tonna gabonát, ami nem lebecsülendő mennyiség! Ekkora gabona és zabmennyiség megtermeléséhez átlagosan 160 kg/hold hozamot alapul véve¹⁵ nem kevesebb, mint 313,125 hold szántóterület megművelésére volt szükség. Rosszabb termésű években ennél természetesen többre. Ugyancsak Michael Prestwich számításai szerint egy katona napi átlagos szükséglete meghaladta az 5,000 kalóriát, hiszen a hadjárat igénybevételei felértek a nehéz testi munka általi igénybevétellel. Ennek biztosítására a katonáknak nem csak kenyérre, hanem sok más egyéb élelmiszere, például szalonnára, zöldborsóra, babra stb. is szükségük volt, ezek tovább növelték az utánpótlási igényeket. Szólni kell még a bor és sörfogyasztásról is, mivel a helyi vizek nemritkán fertőzöttek voltak, ezért a fertőzések elkerülése végett a hadseregek nagymennyiségű bort és sört vittek magukkal.¹⁶ Nem csoda, hogy a hadjáratok általában vízfolyások mentén zajlottak, mert így legalább a lovak számára

---

¹¹ A. Ayton 1999. 198.

¹² M. Prestwich 1996. 248.

¹³ Gyalóky 1926. 238.

¹⁴ Szulejmán szultán naplója. Vonatkozó részeinek magyar fordítását lásd: Mohács emlékezete. Szerk.: KATONA TAMÁS. Bp. 1976. (A továbbiakban: Mohács emlékezete 1976.) 158–170. (Magyarország elhagyásának időpontjára lásd a 170. oldalt.) (Fordította: Thúry József.)

¹⁵ M. Prestwich 1996. 248.

¹⁶ M. Prestwich 1996. 247.

szükséges ivóvíz szállításáról nem kellett gondoskodni. A gyalogos fegyvernem fokozatos térhódítása a szükséges igavonó és teherhordó lovak számát nem csökkentette számottevően, hiszen a gyalogosok számára szükséges élelmiszert, tartalék fegyverzetet, lőport, stb. szintén ezeken szállították.

Lássunk ezek után néhány példát, a teljesség igénye nélkül, az európai hadtörténetből a felvonuló hadseregek létszámára vonatkozólag. I. Edward angol király szinte állandóan folyó skót és wales-i háborúiban a résztvevő angol hadsereg létszáma mindössze egy ízben közelítette meg a 30,000 embert, de ez kivételesen nagy haderőnek számított.¹⁷ A százéves háború nagy csatáiban (Crécy 1356, Poitiers 1366, Agincourt 1415) az angol sereg létszáma átlagosan 10,000 fő körül mozgott.¹⁸ Nikápolynál (1396) a keresztény sereg létszámát a legújabb irodalom 16,000 főre teszi.¹⁹ Grunwaldnál (1410) a lengyel-litván szövetséges seregek létszáma 30,000 főre tehető.²⁰ A rózsák háborúját eldöntő Bosworth Field-i csatában (1485) Tudor Henrik mintegy 5,000 főnyi haderővel vett részt, míg ellenfele, III. Richard király körülbelül 8,000 katonát tudott felsorakoztatni trónja megvédésére.²¹ VIII. Károly francia király 1494-ben Itáliába vonuló seregét a szakirodalom az azt megelőző hat évszázad legnagyobb francia hadseregének tartja. Ez a sereg a kémjelentések szerint 30,540 embert számlált. A később csatlakozó egységekkel és a kisebb harcértékű alakulatokkal együtt egy másik hírszerzői jelentés 40,000 főre becsüli a sereget.²² A korszak török hadseregének létszáma az előbb említett adatokénál nagyobb, Mohácsnál Tomori Pál mintegy 70,000 főre becsülte a török sereg elsővonalbeli, kombattáns egységeinek létszámát,²³ (Gyalóky Jenő ezt a számot is túlzottnak tartotta, és 54-55,000 főre tette a harcedzett katonaság létszámát, amihez még hozzájön a trén mintegy 20,000 embere, amivel az összlétszám 75,000 főre módosul²⁴), de a magyar sereg létszámát természetesen az európai hatalmakéval egybevetve juthatunk csak reális követ-

---

¹⁷ A. Ayton 1999. 193.

¹⁸ M. Prestwich 1996. 118.

¹⁹ DAVID NICOLLE: *Nicopolis 1396. The Last Crusade*. Oxford. 1999. 37.

²⁰ ANDRZEJ KLEIN-NICHOLAS SEKUNDA-KONRAD A. CZERNIELEWSKI: *Bandieria Apud Grunwald. Chor gwie Polskie Pod Grunwaldem. Polish Banners At Grunwald*. Łódź. 2000. (A továbbiakban: A. Klein-N. Sekunda- K. A. Czernielewski 2000) 17.

²¹ CHRISTOPHER GRAVETT: *Bosworth 1485. Last Charge of the Plantagenets*. Oxford. 1999. 90.

²² DAVID NICOLLE: *Fornovo 1495. France's Bloody Fighting Retreat*. Oxford. 1996. 21–22.

²³ STEPHANUS BRODERICUS: *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. Edidit: Petrus Kulcsár. Bp. 1985. (A továbbiakban: Brodarics 1985.) 45.

²⁴ Gyalóky 1926. 197.

keztetésekre, hiszen Magyarország gazdasági ereje és katonai ütőképessége tekintetében nem volt a Török Birodalommal egy súlycsoportban.²⁵

A felsorakoztatott adatok alapján elmondható, hogy Magyarország nem állított ki nagyságrendekkel kevesebb katonát, mint a vele nagyjából azonos kategóriába sorolható Lengyelország, amely a Német Lovagrend által fenyegető veszéllyel szemben 1410-ben 30,000 lovasból²⁶ álló sereggel vonult fel. A 14–15. századi Anglia hatalmi súlya meg sem közelítette későbbi nagyhatalmi helyzetét, nagyjából a korabeli Magyarországgal azonos súlyú hatalomnak tekinthető a lakosság létszámát illetően, bár gazdasági súly tekintetében Anglia fejlettebb volt a Magyar Királyságnál. Anglia mindezek ellenére csak kivételes esetekben (például 1347-ben Calais ostrománál, ahol III. Edward csapatainak számát 26–32,000 közé teszik a források²⁷) tudott kiállítani nagyságrendileg a Mohácsnál felvonult magyar haderőhöz mérhető létszámú csapatokat. Franciaország a 15. század végén vitathatatlanul nagyobb hatalomnak számított, mint Magyarország. Ennek ellenére az 1494-ben Itália meghódítására készülő haderő létszáma alig haladta meg a Mohácsnál jelen lévő keresztény katonaság létszámát.

Ezzel az érveléssel szembevethető, a felsorakoztatott példák többségében az illető ország nem mindent eldöntő élethalálharcra készült (bár ez az 1410-es grunwaldi csata esetében aligha igaz), hanem hódításokra tett kísérletet, és joggal tételezhető fel, hogy a külső hódítás szándéka nem mozgósít annyi erőt, mint egy ország pusztá létének megvédelmezése. Ez a vélekedés tisztán logikai alapon elfogadható, de hozzá kell tenni, hogy 1526-ban Mohácsnál nem volt ott a teljes magyar fegyveres erő, de ennek oka nem a hanyagság, nemtörődömség vagy a gyávaság volt, hanem a mozgósítás és az összpontosítás nehézségeiben keresendő. A mozgósításhoz, amint azt a fenti adatsorokból is láthattuk, középkori mércével mérve hatalmas mennyiségű utánpótlásra volt szükség. Ennek tudható be, hogy a korabeli magyar hadsereg mozgósítására csak az aratás befejezése után,²⁸ leghamarabb augusztusban kerülhetett sor, amikor az élelmiszer ára valamelyest csökkent. A magyar sereg által szállított nagy mennyiségű utánpótlás meglétére utalhat az az adat is, amely szerint a mohácsi csata

---

²⁵ Az középkori európai hadseregek létszámára vonatkozó további adatokra lásd: A. Ayton-J. L. Price 1995. 11.

²⁶ A. Klein-N. Sekunda-K. A. Czernielewski 2000. 18.

²⁷ M. Prestwich: 1996. 117.

²⁸ KUBINYI ANDRÁS: A Jagelló-kor. In: Fcjezetek a régebbi magyar történelemből. Szerk.: Makk Ferenc. Bp. 1985. 129.

után a törökök a magyar táborban mintegy 5,000 szekeret zsákmányoltak.²⁹ Nem gondoljuk természetesen azt, hogy a magyar sereg teljes három hónapra elegendő utánpótlását magával vitte volna, hiszen erre nem is lett volna szükség, mert a hadjárat helyszínén is rendelkezésre állhatott megfelelő mennyiségű takarmány, gabona és egyéb élelmiszer. Azonban azt sem tételezhetjük föl, hogy a hadsereg ne vitt volna magával bizonyos mennyiséget az előbbiekből. Az utánpótlás egy részét, akár csak az ágyúkat³⁰, a Dunán hajókon szállították.

A továbbiakban meg kell vizsgálnunk azt a kérdést is, hogy a magyar hadvezetés tudatában volt-e az európai hadszíntereken végbemenő változásoknak, és képes volt-e ezekre megfelelően reagálni?

A nehézpáncélos lovasság térvesztéséből a magyar hadvezetés a mohácsi csata tanúsága szerint nem vont le a megfelelő következtetést, és továbbra is a csatát eldönteni képes fegyvernemként számolt vele. A csatával kapcsolatos török elbeszélő források egyöntetű megállapítása szerint a csata a talpig vasba öltözött keresztények támadásával kezdődött, akik vasnyársat tartottak a kezükben, és a rájuk kilőtt ágyú- és puskaövedékektől a legkevésbé sem zavartatva törtek előre.³¹

A gyalogság harctereken játszott egyre fokozódó jelentősége nem maradt hatástalan a magyar hadvezetésre. Mátyás király ismeretes hadiszemléjén 1485-ben 20,000 lovas és 8,000 gyalogos vett részt, tehát a gyalogság a lovasságnak kevesebb mint egyharmadát tette ki.³² A Mohácsnál felsorakozott sereg 24–25,000 főnyi létszámából a gyalogság kb. 10,000 főre rúgott, vagyis a hadseregnek már több mint egyharmadát a gyalogság tette ki. Más forrásból is tudjuk, hogy a hadvezetés és maga a király is tudatában volt annak, hogy nagy szükség van a gyalogos fegyvernem létszámbeli gyarapítására. II. Lajos király egyik levelében ahhoz kér anyagi segítséget, hogy gyalogosokat fogadhasson fel, mert azokból igencsak szűkölködik.³³ A hadvezetés a tapasztalt külföldi zsoldosokkal kívánta pótolni a magyar hadszervezetből hiányzó elemet. Ez a momentum beszédes cáfolata annak a tételnek, mely szerint a magyarok között nem voltak képzett hadvezérek, illetve a hadban jártas emberek.

---

²⁹ Gyalóky 1926. 238.

³⁰ Uo.

³¹ Mohács emlékezete 1976. 158–243. Passim.

³² GY. RÁZSÓ: The mercenary army of King Matthias Corvinus. In: From Hunyadi to Rákóczi. Szerk.: J. BAK és B. KIRÁLY. Brooklyn. 1982. 125–140.

³³ Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból 1511–1717. Összeszedte és lemásolta: SIMONYI ERNŐ. Pest. 1859. 73.

Felemás képet kapunk, ha tűzfegyverek elterjedtségét, tudatos alkalmazásának kérdését vizsgáljuk. A mohácsi csatában a magyar sereg mintegy 80 ágyúval rendelkezett, de ezeket részben nem volt idejük kirakni az azokat szállító hajókból,³⁴ részben a török hadsoroktól túlzottan távol állították fel ahhoz, hogy azok a csata kimenetelét ténylegesen befolyásolhatták volna. A magyar sereg támadásának módja pedig egyenesen arról tanúskodik, hogy a hadvezetés nem ismerte, vagy alábecsülte a török tüzérség hatását, hiszen ha nem így lett volna, akkor a magyar lovasság nem rohanta volna meg szemből a janicsárságot tüzérségi támogatás nélkül. A hadvezetés felismerte a tűzfegyverek jelentőségét, de még nem rendelkezett kellő jártassággal azok alkalmazhatóságát illetően.

A felsorakoztatott példák alapján egyértelműen kiviláglik, hogy a középkorvégi Magyar Királyság haderejének létszáma tekintetében nem maradt el a hasonló gazdasági-katonai erővel rendelkező országok mögött, de a nagyhatalmak sem tudtak ennél lényegesen nagyobb hadsereget mozgósítani és fegyverben tartani, leszámítva persze a Török Birodalmat, aminek katonai ereje azonban nem volt Magyarország lehetőségeivel összemérhető. A gazdasági-társadalmi fejlettség korabeli szintjén egy hadsereg felszerelése, harcbüvetése hatalmas anyagi áldozatot igényelt a lakosságtól. A szükségletek előteremtése gyakran a Magyarországnál nagyobb hatalmak számára is komoly problémákat okozott. A Jagelló-kori Magyarország elé tornyosuló nehézségek ismeretében azt is nagy teljesítményként kell értékelnünk, hogy az ország egyáltalán ekkora haderőt ki tudott állítani.

A magyar hadvezetés érzékelte az európai harctereken megmutatkozó tendenciákat, és a lehetőségek adta kereteken belül igyekezett is alkalmazkodni azokhoz, de ez nem volt minden téren sikeresnek mondható. Mentségükre szolgálhat, hogy ekkor még a legtöbb fegyvereserő csak kószolhatta az ágyúk nyílt csatákban való felhasználásának módszereit. Maga Brodarics is megjegyzi, hogy a török ágyúk lövedékei nem sok kárt tettek a magyarokban, mert azok a fejük fölött repültek el,³⁵ bár így is nem kis rémületet keltettek, vagyis a török tüzérség sem állott még a helyzet magaslatán. Mindazonáltal Brodarics az ágyúk okozta hatalmas zajnak és füstnek tulajdonította a vereséget,³⁶ amivel nem járhat messze a valóságtól, hiszen a lélektani hatás szerepét hiba volna alábecsülni. Korabeli honfitársainknak olyan ellenféllel kellett megküzdeniük, amilyennel egyetlen európai sereg sem került még szembe nyílt csatában. Helytállásuk mindezek fényében példamutatónak nevezhető.

---

³⁴ Brodarics 1985. 57.

³⁵ Brodarics 1985. 53–54.

³⁶ Brodarics 1985. 55.

FERENC SEBŐK
Armies in Late Medieval Europe and Hungary

This study seeks to assess the impact and consequences of the late medieval military revolution in Hungary. The number of soldiers in the contemporary Hungarian army was corresponding with that of the European powers. The mobilisation and deployment of armies in late medieval Europe overstrained the financial capabilities even of the leading powers. Hungary was not in a position to compete with the Ottoman Empire. The Hungarian military leadership sought to keep pace with the latest developments of military technique (growth of the number of footsoldiers, increase of firepower), but failed to realise the decay of the role of the heavy cavalry (or could not replace it with more effective methods). The logical outcome of these phenomena was the loss of the battle of Mohács in spite of the valour of the Hungarian warriors.

SERFŐZŐ ZOLTÁN

Az 1945-46. évi infláció és a Szociáldemokrata Párt

Az 1944-45 fordulóján sajátos történelmi körülmények között hatalomra jutott, az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után legitim módon kormányzati pozícióba került koalíciós pártoknak szembe kellett nézniük az ország súlyos gazdasági helyzetével különös tekintettel az 1945. második felében fölerősödött hiperinflációs folyamatokra. 1946 első hónapjaiban nyilvánvalóvá vált, hogy a pénzügyi stabilizáció egy olyan alapvető társadalmi-gazdasági követelmény, amelynek fontos politikai aspektusai is vannak. Kiváltképpen igaz volt ez az önmagát elsősorban a bérből és fizetésből élő rétegek pártjaként definiáló Szociáldemokrata Párt esetében, amelynek fő szavazóbázisát a nagyüzemi munkásság és a városi középrétegek egy része alkotta.¹ Az alábbiakban az SZDP-nek az inflációval és a pénzügyi stabilizációval kapcsolatos állásfoglalásait, a párt gazdasági kérdésekkel foglalkozó vezetőinek és szakértőinek nézeteit igyekszünk ismertetni az egykorú dokumentumok alapján.

Az SZDP Országos Vezetősége, amely 1945 februárjában véget vetett a pártvezetésben meglévő ideiglenes kettősségnek visszaállítva a budapesti központ primátusát a debrecenivel szemben, márciusban egy öt tagú előkészítő bizottság felállítását kezdeményezte. A testület március 16-án megtartott ülésén Propper Sándort választotta elnökévé.² A további tagok Kertész Miklós, Vass-Witteg Miklós, Varga Elek és Tolnai György voltak. Ugyanezen az ülésen a bizottság megbízta a frissen megválasztott elnököt, hogy készítsen el egy tervezetet a gazdasági kibontakozás lehetséges útjáról. Propper Sándor teljesítette ezt a feladatot. Az általa elkészített 21 oldalas programvázlat két szempontból is érdekes dokumentum. Egyrészt ez az első ilyen jellegű, kifejezetten a gazdasági problémákkal foglalkozó írás az SZDP második világháború utáni történetében. Másrészt az ekkor 67 éves Propper Sándor a régi szociáldemokrata vezető elit azon rétegéhez tartozott, amely 1919-ben ellenezte a kommunistákkal való egyesülést, s a Tanácsköztársaság alatt nem vállalt semmilyen tisztséget. A két világháború között pedig Peyer Károly egyik legfőbb szövetségeseként

---

¹ BALOGH SÁNDOR: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–47 Bp. Kossuth, 1975. 98–104.

² Politikatörténeti Intézet Levéltára 283-32/8 69. o.

tevékenykedett a parlamentben és az országos politikában. Ennek fényében az MKP vezetése az SZDP jobbszárnyához tartozó, „megbízhatatlan” politikusként tartotta számon.³

Propper bevezetőjében leszögezte, hogy „A tervezet kiterjed a politikai és az alkotmányjogi előfeltételekre, a termelés általános előfeltételeire, a pénzügyekre, a külkereskedelemre, kivitelre és behozatalra, a munkaerő-gazdálkodásra, az ipari termelésre, a mezőgazdasági termelésre, a kereskedelemre, árueelosztásra és áruforgalomra, az adókra és közterhekre, végül az Országos Gazdasági Tanács felállítására, amely a pénzügyi, termelési és gazdasági irányítás csúcs szervezete volna.” A szerző szerint egy átmeneti időszak gazdaságpolitikai programjának alapvetését kell elvégezni hangsúlyozva, hogy „A kibontakozási tervezet – minden vonatkozásban – három évi időtartamra szól (aláhúzás az eredeti szövegben!). Emberi számítás szerint ugyanis ennyi időre van szükség ahhoz, hogy gazdasági, pénzügyi, termelési és szociális helyzetünk kialakuljon, illetve megszilárduljon. Legalább is annyira, hogy ezután a három év után áttérhessünk a kötött időtartamra szóló tervszerű gazdálkodásra.”⁴

Ebben az átmeneti időszakban Propper nem számolt inflációval. A pénzügyi vonatkozásokat közel két oldalon fejtette ki, kiemelve, hogy „A termelés zavartalan menetének és biztonságának egyik alapfeltétele a vásárlóképes – stabil – pénz. A pénz tehát rögzítendő. Hogy ez lebélyegzés vagy értékcsökkentés útján történik-e, annak eldöntésére a pénzügyi főhatóságok illetékesek.”⁵ Propper számára a külső pénzügyi segítség elengedhetetlennek tűnt. Szerinte 200 millió dolláros hosszú lejáratú nemzetközi kölcsön, valamint természetbeni UNRA kölcsönelőlegek realizálására kellene törekedni. Ezzel az elképzeléssel meglehetősen ellentétes módon azonban a szabad pénzügyi forgalom, a hitelügyletek, a tőkeképződés korlátozása szükségességét hangsúlyozta, az áru- és értéktőzsdé ésszerű állami felügyeletét, 30-40%-os egyszeri vagyonadót, valamint hitelszövetkezeteknek az Országos Központi Hitelszervezet mintájára történő szervezését tartotta kívánatosnak.

Az államháztartás egyensúlyának biztosítása szempontjából segítséget jelentene az állami monopóliumok körének kiterjesztése (pl. cukor, gabonafélék). Az államkiadások mérséklésére pedig „Az állami, megyei és városi adminisztrációt egyszerűsíteni és szűkíteni kell. A felszabadult szellemi munkaerők ipari és mezőgazdasági munkára átképzendők.”⁶

---

³ A magyar szociáldemokrácia kézikönyve Bp. Napvilág Kiadó, 1999. 443-444.

⁴ PTI Levéltára 283-32/8 71-89. o.

⁵ u.o.

⁶ u.o.

Ismeretes, hogy a viszonyok fokozatos normalizálódása közepette az SZDP 1945. augusztus 18-21. között tartotta XXXIV. kongresszusát, ahol többek között elfogadásra került a párt új szervezeti szabályzata és munkaterve Magyarország gazdasági, politikai és szellemi újjáépítésére. Az átfogó program VIII. fejezete foglalkozott a pénzügyi kérdésekkel. A már érzékelhető pénzromlást a dokumentum szerint „a lelkiismeretlen spekuláció inflációs politikája” okozza, amellyel szemben „könyörtelen harc” folytatása szükséges. A nyolc pontból álló fejezet az állami irányítás elkerülhetetlen voltát hangsúlyozta a hitelélet vonatkozásában, amelynek elsődleges feladata az újjáépítés finanszírozása. Az államháztartás egyensúlyát az adózás megerősítése és a közvetlen, át nem hárítható adónemek növelése valamint a vagyon és a tőkejövedelmek utáni adónemek emelése révén kell biztosítani. Az inkább jel-szószerű, közvetlenül napi, politikai célokat szolgáló akcióprogram érthetően mélyebb gazdasági összefüggéseket megvilágító, elemző részeket nem tartalmazott.⁷

Ugyanakkor 1945 őszén az infláció fölgyorsulása egyre inkább foglalkoztatta az SZDP gazdasági vezetését. A szeptember 5-én megtartott, úgynevezett közgazdasági értekezleten több hozzászólás érintette a problémát. Az ülésről meglehetősen kapkodva készített, a hozzászólók keresztneveit mellőző, több helyütt hiányos, illetve kézírásos betoldásokat és átírásokat tartalmazó jegyzőkönyv tanulsága szerint ekkor még a kötött gazdálkodás erősítésének kérdései álltak a szociáldemokrata szakértők érdeklődésének előterében. A „szakértő” megnevezés immár helyénvaló, hiszen még a Propper-féle ötös bizottság inkább autodidakta műveltségű pártpolitikusokból állt, addig ezen az értekezleten főként az értelmiségi tagozat vezető politikusai voltak jelen – például Vajda Imre, Dr. Hernád István, Dr. Kemény György, Tímár László – akik közül többen aktívan részt vettek az elkövetkezendő időszak folyamán a párt gazdaságpolitikájának formálásában. A közgazdász Kemény György az ülésen többek között kitért arra, hogy „... a gazdálkodás célja a racionálisabb fogyasztás. Az árstabilizáláshoz jókor kell hozzáfogni. Ma ez a kérdés teljesen felborult. Ma mi egy lehetetlen árszínvonalon vagyunk és itt van egy nehéz pontja a kötött gazdálkodásra való áttérésnek.”⁸ Miközben a hiperinfláció megindulásának kezdetei figyelhetők meg az értekezlet egy nagyon lényeges makrogazdasági összefüggésre mutatott rá: mivel a bankok tőkehiányban szenvednek „a gazdasági élet nem veszi igénybe a normális hitelforrásokat. Először az államtól veszünk pénzt... a gyárak kérnek ipari hitelt, ha nem kapják meg, előbb-utóbb le fognak állni.”⁹ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy

⁷ Az MKP és az SZDP határozatai 1944-48 Bp. Kossuth, 1979. 27. dokumentum

⁸ PTI Levéltára 283-32/22 7-18. o.

⁹ u.o. Vajda Imre hozzászólása

ez az értekezlet inkább kerekasztal-jellegű beszélgetésnek tűnik, meglehetősen csapongó hozzászólásokkal. Október folyamán, nem utolsó sorban a közelgő nemzetgyűlési választások miatt is az SZDP vezetőségének komolyan szembe kellett néznie a pénzromlás felgyorsulásának következményeivel. Ezért szakértői bizottság kiküldetésére került sor, amely október 20-i ülésén elkészítette jelentését az infláció leküzdése céljából elengedhetetlennek ítélt intézkedések meghozataláról.¹⁰ A dokumentum készítői szerint „...a jelenlegi infláció leküzdése céljából kétirányú gyors intézkedés válik szükségessé: 1.) az államháztartás bevételeinek hatalmas fokozása, továbbá az államháztartás kiadási oldalának normalizálása és a kiadási tételek lehetőség szerinti csökkentése 2.) a kötött gazdálkodás folyamatos bevezetése a gazdasági élet minden területén.”¹¹ Témánk szempontjából az első pontban kifejtett javaslatok a figyelemre méltóak. Az állami adóbevételek növelésére új gondolatot nem tartalmazott a jelentés, a kiadási oldalon azonban igen. E szerint „... a bevezetendő kötött gazdálkodás következtében jelen pillanatban létszámcsökkentés nem vihető keresztül.” Ez alól egy tárca lehet kivétel: a honvédelmi. Az államháztartás egyensúlyba hozása szempontjából „a bizottság az állam részéről történő hitelellátást további intézkedésig teljesen megszüntetendőnek kívánja...” A gazdaság normális működését a bankoknak „rendeletileg kreálendő hitelpengő ... segítségével bankszerűleg kereskedelmi áruváltók leszámítolása és a Nemzeti Bank útján visszaszámítolása alapján” kellene biztosítaniuk. Lényeges új eleme volt a jelentésnek, hogy készítői hangsúlyozták: „Feltétlenül nélkülözhetetlennek tartja a bizottság, hogy állami deficitünk legnagyobb tétele a jóvátétel egy (esetleg kettő) évre okvetlen moratóriumban részesüljön.”¹² A fentebbiek mellett a bizottság az állami vállalatok és közművek gazdaságos, ráfizetés nélküli működtetésének mihamarabbi elérését tartotta kívánatosnak. Az egész dokumentumra jellemző, hogy a közgazdasági megfontolásokon túlmenően a gazdaságon kívüli kényszereszközök alkalmazását is nyomatékosan hangsúlyozta: „Fenti elgondolásoknak legelengedhetlenebb szükségessége a megfelelően funkcionáló végrehajtó hatalom (aláhúzás az eredeti szövegben). ezért a bizottság a belügyi tárcától kívánja, hogy megbízható és pontosan működő rendőrség, gazdasági rendőrség és faluhelyen működő megyei őrség segítségével hajtassanak végre a rendeletek. Vonatkozik

---

¹⁰ PTI Levéltára 274-12/75 1-5. o. Az ülésen részt vevők névsora: Dr. Faragó László, Dr. Hernád István, Dr. Legéndy Rudolf, Dr. Székely Artúr, Szenczi Sándor, Tímár László és Dr. Tóth István.

¹¹ u.o.

¹² u.o.

azonban ez a követelés a pénzügyminisztérium felé is, hogy fegyelmezett és jól funkcionáló adóvégrehajtó szervezet minél hamarabb kiépítessék.”¹³

Lényegét tekintve a fõntebbi memorandum alapján készítette el az SZDP vezetése október 23-i gazdasági javaslatait a kormánynak. Ez a dokumentum már régóta hozzáférhetõ az érdeklõdõk számára.¹⁴ A legfontosabb változtatás a jóvátétel befagyasztását célzó követelés elhagyása volt. Ahogy az október 23-i program fogalmazott, „... teljesen lehetetlennek tartjuk, hogy a 128,8 milliárd állami kiadásból, melyben ha a jóvátételi 66,1 milliárdot le is vonjuk, a maradék 62,7 milliárddal szemben csupán 10,8 milliárd bevétellel lehessen számolni. Az ily módon keletkező 51,9 milliárd P deficitet feltétlenül el kell tüntetni.” Arról viszont nem volt szó a pénzügyi követeléseket tartalmazó ötödik pontban, hogy az állami kiadás több mint felét kitevõ jóvátételt mibõl fedezze a kormány. Értelmezhetõ viszont úgy is a dokumentumnak ezen része, hogy az Ideiglenes Kormány egyelőre nincsen olyan helyzetben, hogy a jóvátétel moratóriumát felvethesse, ezért csak az ezen felüli deficit eltüntetését próbálhatja meg. Ezért szerepel a szövegben többek között nyomatékosan „... hogy az állam részérõl a továbbiakban minden néven nevezendõ hitelellátás megszûnjék, mert a 13 milliárd pengõben megállapított akcióhitel kerete egymagában nagyobb összeget képvisel, mint a 10,8 milliárdnyi, költségvetés szerint elõírányzott összes állami bevételek.”¹⁵ Azaz maguk az állami szervek ne gerjesszék az inflációt a továbbiakban. Szembeötlõ viszont, hogy az újjáépítés rendkívüli költségeirõl nem történt említés a javaslatok között.

November – december folyamán a felgyorsuló infláció, az életkörülmények romlása miatt számos ipari üzemben került sor tiltakozó munkabeszüntetésekre. Az SZDP vezetését érthetõen különösen érzékenyen érintették a csepeli Weiss Manfréd Mûvek több részlegében december közepén lezajlott sztrájkok. A koalíciós kormányzás közös felelõségét nekik is viselniük kellett, fõleg saját szavazóbázisuk elõtt. Többek között ez is indokolta az SZDP központi titkárságára december 29-én összehívott rendkívüli ülést, ahol a párt elsõvonalbeli gazdasági szakértõin kívül Szakasits Árpád, Bán Antal, Szeder Ferenc és Kisházi Ödön vett részt.¹⁶ Az értekezlet célját Tímár László foglalta össze Szakasits bevezetõ szavai után. Eszerint a reálbér további csökkenését meg kell

---

¹³ u.o.

¹⁴ Az MKP és az SZDP határozatai... 37. dokumentum.

¹⁵ u.o.

¹⁶ PTI Levéltára 283-32/13 1-4. o. Az említettekén kívül jelen volt még Halász Alfréd, Dr. Faragó László, Dr. Kemény György, Dr. Székely Artúr, Bárány Károly, Korányi Jenõ, Tímár László, Horváth Zoltán, Bücher József, Senczi Sándor, Tolnai György és Vajda Imre.

állítani, mert „... a fontosabb cikkek kötöttsége mind termelői, mind forgalombahozatali vonalon keresztülviendő. A jelenlegi értekezlet célja annak megállapítása, hogy ez a kötöttség milyen módon vezetendő be.”¹⁷ Az ülésről készült jegyzőkönyv szerint a hozzászólásokban a gazdasági helyzetértékelés reális elemei sajátosan keveredtek a pártpolitikus szubjektívizmussal. Ez utóbbit a legjobban Bán Antal hozzászólásán keresztül lehet illusztrálni. Bán szerint „A tőkésék... elrejtik tőkéjüket. A parasztság a maga ősi individualizmusában csak a maga holnapját akarja biztosítani. Hasonló a helyzet a polgárság rétegével is... A közösségi morál ilyen romlása mellett nem csodálható, hogy a munkásság – amely eddig az önkényesen vállalt deflációs bérpolitikájával az egyetlen áldozatvállaló réteg volt – szintén az egyéni érdekeit kezdi keresni...”¹⁸ A „munkásság az infláció eddigi egyetlen áldozata” gondolat több hozzászólásban (Halász Alfréd, Kisházi Ödön) megismétlésre került. Kemény György – ekkor már pénzügyminisztériumi államtitkár – félelmét fejezte ki, mondván „... nem mondják-e fel idő előtt a munkásság tömegei a szolgálatot öntudatukban.”¹⁹ Halász Alfréd szerint eljött az ideje a természetbeli ellátás megszervezésére a minimális szükségletek kielégítésére, mégpedig bármi áron: „Ha nem megy szépszerével, erőszakkal. Ne csak a munkásságnak szegezzenek revolvert, hanem a parasztságnak is.”²⁰ Figyelemre méltó Korányi Jenő hozzászólásának azon része, amelyben kiemelte, hogy „... a közellátás szempontjából milyen súlyos teherterhel a megszálló Vörös Hadsereg. Hivatalos áron 193 milliárd, fekete áron pedig 1800 milliárd a Vörös Hadsereg félévi ellátása. Ugyanakkor a „Vörös Hadsereg számára most kellően felraktározott mennyiség áll már rendelkezésre...” A tisztán közgazdász – szakmai észrevételek közül kiemelendő, hogy Faragó László újfent hangoztatta valamennyi államkölcsön és hitel nyújtásának megszüntetését, hangsúlyozva, hogy a vállalkozók és az üzemek saját erőből tartsák fenn magukat. Kemény vitába szállt ezzel az egyébként közgazdaságtani szempontból ideális nézettel, valamint finoman Bán Antallal is, mondván „A tőkésék állandóan jelentkeznek állami kölcsönökért – munkabér céljára. Ezt meg kell adni, és ez eleve lehetetlenné teszi ezen a téren a racionalizálást.” Általában a legfontosabb hitelszükségleteket kénytelen a kormányzat kielégíteni a sokrétű feladatok miatt is. Kemény itt még – mint később kiderült indokolatlan – reményeket fűzött a december 19-én elrendelt bankjegydézmához, s fontosnak tartotta az áruvásárlást. Ez utóbbi azért is lényeges, mert Bán

---

¹⁷ u.o.

¹⁸ u.o.

¹⁹ u.o.

²⁰ u.o.

kijelentette „... a paraszttól el kell hozni a maradékok maradékait és ezért árut kell adni. Csendőrszuronyt nem akarunk felhasználni, mert az válságba döntené a fiatal demokráciát...”²¹ Szembeötlő, hogy a jegyzőkönyv tanulsága szerint a pártvezetés Szakasits-Bán-féle szárnyával szemben álló Szeder Ferenc nem szólalt fel ezen az ülésén. Az értekezlet végén Tolnai György újabb fórum összehívását javasolta, hogy előre elkészített anyagokkal jöhessenek a résztvevők. Az összejövetelt lezáró Szakasits ezt fölöslegesnek ítélte.

A ránk maradt források 1946 áprilisáig nem utalnak rendszeres gazdasági témájú ülésekre. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne folyt volna az infláció megfékezését célzó elméleti műhelymunka az SZDP egyes vezető testületeiben. A kereskedelmi, az ipari és a pénzügypolitikai osztály közös, hat hónapra előretekintő előterjesztést fogadott el 1946. február 13-án az ország gazdasági és pénzügyi szanálására. A Tímár László aláírásával a pártvezetés számára elkészített dokumentum szerint az SZDP szakértői gyakorlatilag képesek voltak adekvátan elemezni az 1945/46-os pénzromlás lényeges aspektusait: „Normális gazdasági élet esetén a termelt áruk, melyek tőkejavakból és fogyasztási cikkekből állanak, pénzbeli ellenértékének egy része a közgazdaság által megtakarításra kerül... E betét- és folyószámla pengők nagy részéből számoltatik el a következő gazdasági esztendő beruházása... Amidőn a hadműveletek pusztításai után a gazdasági élet megjavításának érdekében hatalmas beruházások váltak szükségessé, fenti normális folyamatot nem lehetett végrehajtani, mert a betét- és folyószámla-pengőknek megfelelő készpénzpengők jó része eltűnt, azonkívül a megmaradt kevés áru ritkasága folytán az árak hirtelen... magasra szöktek.... Ilyen körülmények közepette a beruházások egyszerűen a bankóprés segítségével forgalomba hozott, mindenképpen fedezetlen pénzek útján történt. (Egyeztetési hiba az eredeti szövegben!) ... a gazdasági életnek megindítása végeredményben természetesen az állami kiadásokat növelte, nemcsak azért, mert ide kell számítanunk az egész jóvátételt, melynek hátránya kettős: egyrészt növeli a költségvetés kiadási oldalát, másrészt nyersanyagaink, energiánk és munkánk jó része elvonódik ezáltal attól a termeléstől, amely megfelelő áruk gyarapításával lenne hivatva az infláció lefékezésére...”²² Azaz a háború miatt szétzilálódott termelési- és pénzviszonyok, a lecsökkent nemzeti jövedelemből is következően alacsony adóbevételek nem elegendők a rendkívüli, a nemzetközi kötelezettségekből és az újjáépítés szükségleteiből adódó kiadások fedezésére, s így az állam maga gerjesztette az elszabaduló inflációt. A fő vonásaiban helyt álló helyzetelemzést ideiglenes intézkedéssorozatokra tett javaslatok követik az

---

²¹ u.o.

²² PTI Levéltára 283-32/21 34-38. o.

előterjesztésben. Ezeknek egyik fő jellemzőjük a meglehetősen szigorú, helyenként katonai jellegű gazdaságon kívüli kényszereszközök alkalmazása az adózás és az áruforgalom növelésére. Az adóbevételek fokozására – a pengő stabilitásáig – az alábbi intézkedéseket javasolta a tervezet: „ a) A városok kis körzetekre osztandók fel. A forgalmiadók ezekben a körzetekben naponta szedendők be. b) az egyes körzetekre külön szükségadó vettetnék ki. ... Egy körzeti bizottság ezt a szükségadót a házak szerint osztaná fel, mely adót egy a lakókból álló bizottság tartozik felosztani a lakók között. Ez az adó havonta szedendő be. c) Aki a kirótt szükségadót meg nem fizeti fizikai munkatáborokba viendő. Ez a munkásalakulat azonban nem a jelenlegi közmunkák mintájára működne, hanem inkább a régi táborokra emlékeztető módon.”²³ A dokumentum szerzői elismerték, hogy „a javaslat tagadhatatlanul forradalmi jellegű, de pénzügyi helyzetünk az adózás terén oly sivár, hogy erre ilyen radikális és forradalmi eszközökkel remélhetjük a javulást.”²⁴

A mezőgazdasági és ipari termelés ellenőrzése és növelése kapcsán a szerzők még egyszer hangsúlyozták az általános munkakötelezettség bevezetését különös tekintettel a kereskedelemben szerintük felesleges számban lévő alkalmazottakra, illetve az államigazgatás B-listázása során elbocsátott tisztviselőire. Mindezen intézkedéssorozat a végrehajtó hatalom erősítésével és megfelelő személycseréjével hajtható végre. Erre szolgálna az említett B-lista is. a megnövekedett feladatok ellátására átmeneti jelleggel „... a demokratikus pártok megbízható és tisztességes fiatal tagjaiból katonai szolgálat módjára egy vagy két havi szolgálatra tartalékos közegek lennének ide beállítandók.”²⁵

Közismert, hogy az MKP Politikai Bizottsága 1946. február 11-i ülésén hagyta jóvá programját az ország gazdasági és pénzügyi helyzetének rendezésére. Javaslatait február 13-án nyújtotta be a kormánynak.²⁶ A főntebbi SZDP dokumentum erre történő reagálásként is felfogható. A pártvezetés részéről Szakasits Árpád február 19-én adta át 31 pontból álló javaslatát a miniszterelnöknek az ország gazdasági szanálására.²⁷ A kereskedelmi, ipar- és a pénzügypolitikai osztály február 13-i előterjesztésének lényeges elemei bekerültek a végleges SZDP-javaslatok 12., 17., 22., 28. pontjai közé, általában finomított megfogalmazásban. Ugyanakkor a miniszterelnök elé terjesztett memorandumnak az infláció okait feltáró, bevezető része

---

²³ u.o.

²⁴ u.o.

²⁵ u.o.

²⁶ Az MKP és SZDP határozatai... 48. dokumentum

²⁷ u.o. 49. dokumentum

politikailag meglehetősen szubjektív szöveg, s közel sem adott olyan közgazdasági elemzést, mint a február 13-i dokumentum.

1946 tavaszán stabilizáció kérdése kiemelt fontosságúvá vált az SZDP gyakorlati politikájában. A pártvezetőség ezért a Gazdasági Bizottságon belül egy szűkebb testület, az úgynevezett Gazdaságpolitikai Bizottság felállítását kezdeményezte, amely 1946. április 24-én tartotta alakuló ülését. A testület elnökévé Kemény Györgyöt, állandó előadójává Tímár Lászlót választotta. A Gazdaságpolitikai Bizottság az eredeti tervek szerint hetente ülésező, a párt gazdaságpolitikájának kidolgozását elősegítő szakértői, tanácsadói szervként alakult meg.²⁸ A ránk maradt tíz jegyzőkönyv tanulsága szerint 1946 július 24-ig működött, s június közepéig tartotta a főttebbi menetrendet. A két nyári hónapban azonban összesen három összejövetelre került sor. Témánk szempontjában különösen a május 2-i, 6-i és 15-i ülések voltak lényegesek. Kemény György május 2-án jelentette be a bizottságnak, hogy elkészítette stabilizálási tervezetét, amelynek már ősszel érvénybe kellene lépnie. Tímár László az ülés végén javasolta, hogy a következő héten hallgassák meg Varga Istvánnak a Gazdaságkutató Intézet neves közgazdász-igazgatójának hasonló elaborátumát. Varga május 8-án eleget is tett az SZDP Gazdaságpolitikai Bizottsága meghívásának. Nem tartott hosszú előadást, mivel „... időközben értesült arról, hogy Dr. Kemény György pénzügyi államtitkár... saját hatáskörén belül, hosszú idő óta egy hasonló tervezet kidolgozásán fáradozik, ami nagyjából meg is van és ami értesülései szerint meglehetősen fedi az ő (Varga) elgondolásait...”²⁹ Varga aláhúzta, hogy külföldi segítség nélkül is el lehet kezdeni a szanálást, ehhez többek között erősen kötött gazdálkodás, a hitelek visszafogása, az adózás normális rendjén visszaállítása szükséges. Az említett Kemény-féle tervezetet május 15-én vitatta meg a bizottság, ám nem önmagában, mivel a pénzügyi államtitkár az MKP-nak a Minisztertanácson Rákosi Mátyás által beterjesztett javaslatát is bemutatta. A két terv lényegi sarokszámai a következők voltak:

	MKP (Rákosi)	SZDP (Kemény)
Becsült 1946/47 évi jövedelem	3,7 milliárd békepengő (1938-as)	3 milliárd békepengő
ebből összes közteher	25%	20%
Kiadási tételek		
személyi kiadások	300 millió békepengő	160 millió békepengő
dologi kiadások	100 millió békepengő	150 millió békepengő

²⁸ PTI Levéltára 283-32/9 18-52. o.

²⁹ u.o. 2. jegyzőkönyv

	MKP (Rákosi)	SZDP (Kemény)
üzemi deficitek	150 millió békepengő	100 millió békepengő
önkormányzati hozzájárulás	-	30 millió békepengő
jóvátétel	240 millió békepengő	240 millió békepengő
összesen	790 millió békepengő	680 millió békepengő
Várható bevétel	670 millió békepengő	480 millió békepengő
Várható deficit	120 millió békepengő	200 millió békepengő

A lényeges eltéréseket tartalmazó adatsorok ismertetésén túlmenően Kemény kiemelte, hogy megfelelő valutaalap nélkül csak kvázi stabilizációról beszélhetünk. Az új valuta dollárárfolyama is majd csak akkor alakulhat ki, ha „... a világpiaccal való kontaktusunk teljesen helyreáll, minek révén a nemzetközi vásárlóerő paritások is kialakultak.”³⁰ ezen túlmenően az új pénz bevezetését szeptember elseje előtt nem tartotta szerencsésnek.

Az értekezleten elhangzott hozzászólások lényegileg nem módosították a Kemény-féle tervezetet. Tímár László a várt bevételek és a nemzeti jövedelem nagyságát illetően még a Kemény-féle sarokszámokat is túl optimistának tartotta, nem hogy az MKP-ét. Ő is a „kvázi stabilizáció” kifejezést használta kiemelve ugyanakkor, hogy valamit csinálni kell, mert „... külföldi segítségre is csak akkor számíthatunk, ha azt látják, hogy kellő komolysággal és a tervezet megvalósításával járó hatalmas önmegtartóztatással igyekszünk önmagunkat rendbehozni.”³¹ Tímár elkerülhetetlennek tartotta a vagyondézsmát és általában nagyon visszafogott propagandát ajánlott. Legény Rudolf hozzászólásában kifejtette; hogy érdemi stabilizációt addig, amíg a jóvátételi kiadások a teljes bevételek csaknem felét teszik ki nem lehet végrehajtani és ebbe a munkáspártok politikailag belebukhatnak. Legény végül magára maradt szkepticizmusával. Kemény zárszávaiban megköszönte, hogy a bizottság elfogadta az ő számadatait és leszögezte, hogy pszichológiai okok miatt a stabilizáció kvázi jellegét nem lehet hangoztatni az országnak. Ugyanakkor együtt kell működni ebben a kérdésben az MKP-val, az egyeztetési folyamatban az SZDP-t Bán, Tímár, Faragó és ő fogja képviselni.

Kemény a főntebbi bizottsági ülés után némileg módosított tervezetet küldött el május 18-án az MKP vezetésének. A lehetséges bevételeket 480 millió pengőről 500 millióra, az így várható költségvetési deficitet 200 millióról 180 millió pengőre módosította. Egyébként pedig a stabilizációhoz egy jól működő kötött gazdasági

³⁰ u.o. 3. jegyzőkönyv

³¹ u.o.

rendszer, hatékony adó- és közellátási apparátus szükséges. Kemény szerint az egész intézkedéssorozat közellátási kérdés, igazi stabilizációról csak a megfelelő külgazdasági és pénzügyi viszonyok kialakulása után lehet szó.³²

Ismeretes, hogy a stabilizációs program végső politikai előkészítésének szempontjából döntő fontosságú volt a július 8-i pártközi értekezlet, amelyet Tildy Zoltán köztársasági elnök lakásán tartottak meg a hatalmon lévő pártkoalíció delegátusai. Ezen a fórumon az SZDP-t Szakasits Árpád, Bán Antal, Ries István, Horváth Zoltán valamint Kisházi Ödön képviselték (az utóbbi a Szakszervezeti Tanács képviselőjeként). A tanácskozás három napirendi pontja közül kettő a stabilizációval és annak politikai előkészítésével foglalkozott. A terjedelmes, 12 oldalas jegyzőkönyv szerint Nagy Ferenc hat pontos vitaindítójához, mely érintette a B-lista, az új ár- és bérvizonyok, a kötelező valuta- és aranybeszolgáltatás, a közszükségleti cikkek jegyrendszerének, az adómorál és a stabilizáció propagandájának kérdéskörét, a szociáldemokrata politikusok közül Szakasits, Kisházi és Ries szóltak hozzá. Az utóbbi igazságügyminiszterként elsősorban a szükséges valutarendeletek kérdését boncolgatta, elmenve a forint a stabilitása ellenére elkövetett bűncselekményekre esetleg kihirdethető statáriumig. Szakasits és Kisházi értelemszerűen politikusként semmint gazdasági szakértőkként tették meg észrevételeiket. Szembeötlő, hogy Szakasits hosszas fejtegetései érdemben alig tértek el a miniszterelnöki bevezető után elsőként hozzászóló Gerő Ernő észrevételeitől (Gerő az MKP szanalási programjának tulajdonképpeni kidolgozója volt). Ugyanakkor Szakasits egy a stabilizációt közvetlenül felügyelő, a Gazdasági Főtanácstól független új, szűk körű szakértői bizottság felállítását szorgalmazta. Kisházi elsősorban a munkásszempontok érvényesítésére helyezte a hangsúlyt, átmenetileg elfogadta azt, hogy az 1938-as termelés 75%-ának elérése esetén a reálbér az 1938-as 50%-a lehet. Emellett a helyzet tarthatatlan voltára hivatkozva az új pénz minél hamarabbi bevezetése mellett érvelt.³³

Összességében elmondhatjuk, hogy az SZDP gazdasági kérdésekkel foglalkozó vezetői képesek voltak lényegét tekintve reális helyzetelemzésekre. A pénzügyi stabilizációt azonban úgy tűnik elsősorban a kötött gazdálkodáson belüli, jórészt politikai-hatalmi kérdésként fogták fel, ahol a közgazdasági aspektusok illetve a klasszikus gazdasági ismeretek csak korlátozottan lehetnek érvényesek. Főként Kemény György révén szakmai, a Szakasits-Bán-féle vezetés révén politikai (nyilván ez tekinthető fontosabbnak) befolyása volt az SZDP-nek az 1946-os szanalás menetére.

---

³² Balogh: i.m. 255-56. o.

³³ PTI Levéltára 283-10/122 1-12. o.

ZOLTÁN SERFŐZŐ

L' inflation de 1945-46 et le Parti Socialdémocrate

Après la deuxième guerre mondiale le Parti Socialdémocrate était le membre de la coalition qui gouvernait la Hongrie. Les élections parlementaires de 4 novembre 1945 ou le PSD recevait 17% des votes prouvaient que les ouvriers des grandes usines et certaines couches sociales moyennes urbaines faisaient la base du parti. Ces couches ont été gravement touchées par l'hyperinflation d'après guerres. L'élite politique et les spécialistes de l'économie du parti pouvaient donner une analyse réelle de cette phénomène. Il semble quand-même qu'ils ont subordonné la stabilisation financière à l'introduction de l'économie dirigée par l'état et ils l'ont traitée surtout comme une question politique. Certains leaders socialdémocrates avaient de la possibilité d'influencer la formation du plan de la stabilisation forcé par le Parti Communiste Hongrois.

TARTALOM

OLAJOS TERÉZ: Annales Alamannici a. 863: „gens Hunorum”. Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok?	5
KRISTÓ GYULA: Anonymus a 9. századi Kárpát-medence bolgár fejedelméről	11
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Magyar törzsszövetségi méltóságok 870–950 között	21
MAKK FERENC: Etelköz – Mezopotámia	31
WEISZ BOGLÁRKA: II. András vámmentesség-adományai világiak számára	41
BALOGH LÁSZLÓ: Mikor költözött Kötöny kun fejedelem Magyarországra?	53
ALMÁSI TIBOR: A Szádeczky-Kardoss család Árpád-kori oklevelei	63
SEBŐK FERENC: Hadseregek Európában és Magyarországon a kései középkorban	73
SERFŐZŐ ZOLTÁN: Az 1945–46. évi infláció és a Szociáldemokrata Párt	83

Felölős kiadó: MAKK FERENC egyetemi tanár
Szerkesztés: LIBELLUS '99 KFT., WWW.LIBELLUS.INF.HU
Nyomdai kivitelezés: AGAPÉ Ferences Nyomda, agape@tiszacnt.hu